

**BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE
ÇOCUĞUN EKONOMİK SÖMÜRÜDEN KORUNMA HAKKI**

Kıvılcım TURANLI
Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE ÇOCUĞUN EKONOMİK SÖMÜRÜDEN KORUNMA HAKKI

Kıvılcım TURANLI

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2004

Danışman: Doç. Dr. Mithat SANCAR

“Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Çocuğun Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı ” başlıklı çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Avrupa’da Aydınlanma döneminden başlamak üzere; insan haklarının tarihsel gelişimi sürecinde çocuk haklarının gelişimi incelenmiş ve insan hakları ve çocuk hakları arasındaki ilişki belirtilmiştir.

İkinci bölümün genel çerçevesini, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi oluşturmaktadır. Burada Sözleşme’nin temel ilkeleri üzerinde durulmuş ve Sözleşme ile çocuklara tanınan haklar üzerinde anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise öncelikle çocuk emeği sömürüsü olgusu tartışılarak, ekonomik sömürüden korunma hakkı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi çerçevesinde irdelenmiştir. Çocuk emeği sömürüsü, iki ana başlık altında ele alınmış; çocuk işçiler ve sokak çocukları, çalışan çocuklar başlığı altında; çocuk köleler ve fuhşa zorlanan çocuklar ise, en kötü koşullardaki çocuklar başlığı altında incelenmiştir.

ABSTRACT**THE RIGHT OF THE CHILDREN TO BEING PROTECTED FROM
ECONOMIC EXPLOITATION IN THE FRAMEWORK OF UNITED NATIONS
CONVENTION OF CHILDREN'S RIGHTS****Kıvılcım TURANLI****The Public Law Science****Anadolu University Social Sciences Institute, August 2004****Advisor: Doç. Dr. Mithat SANCAR**

This LLM Dissertation titled as; “The Right of the Children To Being Protected From Economic Exploitation in the Framework of United Nations Convention of Children’s Rights” comprises three chapters.

In the first chapter; the evolution of the rights of the children in Europe, within the context of human rights and the relationship between human rights and the rights of the children have been pointed out in an historical perspective

The framework of the second chapter is constructed by the Convention of the United Nations on the Rights of the Children. In this chapter; the main principles of the convention and the rights of the children stated in the convention is handled.

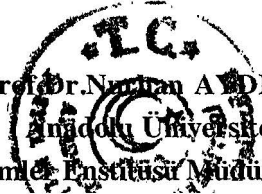
Lastly in the third chapter; the reflections on the children’s labour has been stated and the right to be protected from economic exploitation has been examined; based on the United Nations Convention of Children’s Rights. The economic exploitation of the children has been studied under two main titles: Children workers and street children, under the title; “working children” and enslaved and prostituted children under the title “worst form of labour”.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Kıvılcım TURANLI'nın “ Birleşmiş Millitler Çocuk Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Çocuğun Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı ” başlıklı tezi 18 Ağustos 2004 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Kamu Hukuku** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Mithat SANCAR
Üye : Prof.Dr.Merih ÖDEN
Üye : Doç.Dr.Ayşe Tülin YÜRÜK

Prof.Dr.Nurhan A.ÖDİN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK HAKLARININ İNSAN HAKLARI İÇERİSİNDEKİ YERİ

1. ÇOCUĞUN TANIMLANMASI SORUNU	3
2. İNSAN HAKLARI-ÇOCUK HAKLARI İLİŞKİSİ.....	9
3. İNSAN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİNDE ÇOCUK HAKLARI.....	13
3.1. Birinci Kuşak Haklar: Devletin Çocukları	13
3.2. İkinci Kuşak Haklar: Toplumun Çocukları	17
3.3. Üçüncü Kuşak Haklar: Geleceğin Çocukları.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN İNSAN HAKLARI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ

1. GÜNÜMÜZDE ÇOCUK HAKLARININ BELİRLENMESİ SORUNU	26
---	----

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ.....	31
2.1. Sözleşme'nin Çocuk Tanımı	33
2.2. Sözleşme'nin Temel İlkeleri.....	34
2.2.1. Yaşama ve Gelişme Hakkı	35
2.2.2. Ayrım Gözetmeme İlkesi.....	37
2.2.3. Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi	38
2.2.4. Çocuğun Görüşlerine Saygı İlkesi.....	40
2.3. Sözleşme İle Çocuklara Tanınan Haklar.....	42
2.4. Sözleşme'nin Denetim Sistemi.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK HAKLARINDAN BİRİSİ OLARAK EKONOMİK SÖMÜRÜDEN KORUNMA HAKKI

1. ÇOCUK EMEĞİ SÖMÜRÜSÜ VE ÇOCUĞUN EKONOMİK SÖMÜRÜDEN KORUNMA HAKKI.....	50
1.1. Çocuk Emegi Sömürüsü Olgusu	50
1.2. Çocuğun Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı.....	58
2. EMEKLERİ SÖMÜRÜLEN ÇOCUKLAR.....	65
2.1. Çalışan Çocuklar	65
2.1.1. Çocuk İşçiler	65
2.1.1.1. En Az Çalışma Yaşı	65
2.1.1.2. Günümüzde Çocuk İşçiliğinin Durumu	68
2.1.2. Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar.....	71
2.2. En Kötü Koşullardaki Çocuklar	78
2.2.1. Çocuk Fahişeler	81

2.2.1.1. Çocuğun Cinsel Sömürüden Korunma Hakkı.....	81
2.2.1.2. Cinsel Sömürüye Özellikle Açık Durumdaki Çocuklar	83
2.2.1.3. Çocuk Fuhuşu ve Pornografisi	86
2.2.2. Köle Çocuklar	92
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	105

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AIDS	: Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu (Acquired Immunodeficiency Syndrome)
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMİHEB	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
ÇHK	: Çocuk Hakları Komitesi
ÇHS	: Çocuk Hakları Sözleşmesi
DE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
ECPAT	: Asya Turizminde Çocuk Fuhuşuna Son (End Child Prostitution in Asian Tourism)
HIV	: İnsanlarda Bağışıklık Yetmezliği Virüsü (Human Immunodeficiency Virus)
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
INTERPOL	: Uluslararası Polis Örgütü (International Criminal Police Organization)
IPEC	: Çocuk İşçiliğini Önleme Uluslararası Programı (International Programme on the Elimination of Child Labour)
İHK	: İnsan Hakları Komitesi
md.	: Madde
MHB	: Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni
s.	: Sayfa
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
UÇK	: Uluslararası Çalışma Konferansı
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (United Nations Children's Fund)
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü (World Healthy Organization)

GİRİŞ

Çocuk hakları kavramı, kimlerin çocuk sayıldığından, çocuk sayılan insanların hangi hak ve özgürlüklere sahip olabileceğine, sahip oldukları hak ve özgürlüklerin sınırlarının nasıl belirleneceğine kadar uzanan tartışmalı bir kavramdır. Hakkı, hakkın öznesinin belirlemesi tartışmanın özünü oluşturmaktadır. Zira, çocuk haklarından söz edebilmek için önce “Kimler çocuktur?” sorusunun yanıtını vermek gerekmektedir. Oysa, çocukluğun evrensel bir deneyim olmaması, farklı toplumlarda farklı tanımlanması, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam koşullarının farklı çocuklukları doğurması, hatta toplumsal cinsiyetin çocukluğu farklı tanımlayabilmesi gibi nedenlerle “Kimler çocuktur?” sorusunun yanıtını vermek görüldüğü kadar kolay değildir. Çocukluk da, toplumsal yapının diğer kurumları gibi zaman içinde değişmiş, dönüşmüştür. Aydınlanma’dan bugüne uzanan süreçte ortaya çıkan ve bugünkü anlamını kazanan çocukluk, tarihi gelişimi itibariyle “modern” bir kurumdur. Çocuk haklarının kurumlaşması ise çok daha yenidir. Çocuk hakları da, tıpkı çocukluk gibi zaman içinde değişmiş, dönüşmüş, hak listeleri oluşturulmuştur.

Ancak, ortaya çıktığı dönemde yetişkin burjuva bireyinin hakları olarak kurgulanan ve zamanla çeşitli toplumsal grupların haklarını da içerecek biçimde genişleyen insan hakları kavramı uzunca bir süre yaş, ekonomik durum, ırk, cinsiyet gibi nedenlerle belli insan grupları insan haklarından esirgenmiştir. Çocuklar, insan hakları kendilerinden esirgenen en büyük toplumsal gruplardan birini oluşturmaktadır. Bu esirgeme kısmen çocuğun modern tanımındaki “zayıflık, bağımlılık, akıl dışılık” gibi özelliklerden kaynaklansa da, asıl neden çocuğun toplumsal yapıları değiştirecek, karar alma mekanizmalarına katılacak ekonomik ve siyasi gücünün olmamasıdır. Öyle ki, çocukların haklarını savunmak ve düzenlemek yine yetişkinlere düşmüştür.

Çocuk hakları, bugün kabul edilen, uluslararası sözleşmelere konu olan, devletlerin gerçekleştirmeyi üstlendiği insan hakları arasında yerini almıştır. Ne var ki, yetişkinlerin çocukları yok sayma, onlar adına kararlar alma tutumu değişmemiştir. Bu tutum çocuğun her bakımdan zayıf olduğu, bu nedenle korunması gerektiği fikrinin yansımalarıdır ve “Çocuğun korunmasına mı yoksa özgür bir birey olarak gelişmesine mi öncelik verilmelidir?” sorusuyla çocuk hakları tartışmasının bir boyutunu oluşturmaktadır. Tartışmanın bir başka boyutunu da insan hakları kuşaklarının çocuk haklarıyla ilişkisi oluşturmaktadır. Zira, sosyal hakların insan hakları sayılmamaya başlandığı bir dönemde bütünlükçü bir çocuk hakları yaklaşımı oluşturmak çok zordur. Birinci kuşak haklar listesinde yer alan hakların bazı hakların (siyasal katılım gibi) tarihin hiçbir döneminde çocukların da hakkı sayılmaması tartışmayı daha da derinleştirmektedir. Bu tartışmalar, yurttaşlıktan demokrasi kavramına, sözleşme özgürlüğünden cinsel haklara kadar uzanmaktadır.

Kuşkusuz, çocuk hakları tartışması çok yönlü bir tartışmadır. Ne var ki, çalışmanın bir tez çalışması olması çocuk hakları tartışmasının tamamını ele almayı olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın konusu “çocuğun ekonomik sömürüden korunma hakkı”yla sınırlanmış, sorunun çerçevesi Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ile çizilmiştir. Ancak, çocuğun tanımı ve çocuk haklarının belirlenmesi ön mesele olarak tartışılmış, Sözleşme’nin çocuklara tanıdığı haklar sayılmıştır. Çalışmada çocuk emeği sömürüsü sorunu yaşanan neo-liberal küreselleşme sürecindeki biçimiyle ele alınmış, Çocuk Hakları Komitesi’nin yaptığı göndermeler nedeniyle ILO’nun 182 Sayılı Sözleşmesi esas alınarak, çocuğun cinselliğinin sömürülmesi, köle ve kölelik benzeri koşullarda çalışması emek sömürüsüyle ilişkilendirilmiştir. Çalışma esasen insan hakları temelli olduğu için, genel insan hakları belgelerine gönderme yapılsa da Türkiye özelinde iş hukuku hükümlerine değinilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK HAKLARININ İNSAN HAKLARI İÇERİSİNDEKİ YERİ

1. ÇOCUĞUN TANIMLANMASI SORUNU

Günümüzde, çocukluğun insan yaşamında farklı, diğer dönemlerden ayırt edilebilen bir aşama olduğu düşünülür, bu dönemdeki insanlar da çocuk olarak adlandırılır. Gerçekten modern toplumda egemen çocukluk anlayışı, bazı varsayımlara dayanır. Buna göre çocuklar, yetişkinlerden farklı biyolojik bir kategori oluşturmaktadır; yetişkinlik bir kazanımdır dolayısıyla çocuklar yetişkinliğe hazırlanmalıdır ve çocukların yetişkinliğe hazırlanmasının sorumluluğu yetişkinlere aittir.¹ Varsayımlardan hangisi kabul edilirse edilsin, çocukların zayıflığı ve masumiyeti vurgulanmakta, çocukluk geniş bir toplumsal sistemin ürünü ve o sistemin sürekliliğini sağlayan toplumsal bir deneyim olarak kavramlaştırılmamaktadır.² Oysa, tarihsel açıdan değerlendirildiğinde karşılaşılan manzara, çocukluğun doğal bir gerçeklik değil, toplumsal-kültürel bir yapı olduğudur.³ Çocukluğun tarihi⁴ üzerine yapılan

¹ Mine Tan, "Çocukluk: Dün ve Bugün," *Toplumsal Tarihte Çocuk*. Der.: Bekir Onur (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), s.11.

² Mark Poster, *Eleştirel Aile Kuramı*. Çeviren: Hüseyin Tapınç (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989), s.35.

³ Bekir Onur, "Sunuş," *Toplumsal Tarihte Çocuk*. Der.: Bekir Onur (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), s.4.

⁴ Çocuk ve çocukluk ayrı bir çalışma alanı olarak 1900'lü yıllarda ortaya çıkmış, zaman içinde çocukluğun tarihine ilgi artmıştır. Ancak, yapılan ilk çalışmalarda çocuklar ve çocukluk hakkındaki fikirler çerçeve dışında kalmış; araştırmalar daha çok okul sistemleri, çocuk emeği kanunları, genç suçlular ve çocuk bakımı gibi konularla sınırlı kalmıştır. Sadece çocukluğun toplumsal tarihinin bilimsel çalışmalara konu olması Fransız araştırmacı Aries'in "Centuries of Childhood" adlı ünlü kitabıyla başlamıştır. Aries, çocukluğun tarihini anlattığı kitabında, çocukların küçük yetişkinler olarak görüldükleri 10. yüzyıl da çocuk merkezli ailenin ortaya çıktığı 19. yüzyıla nasıl gelindiğini incelemiş, sanatta, dilde, edebiyatta, oyunlarda ve okullarda çocukluğun nasıl algılandığına ilişkin ayrıntılı örnekler sunmuştur. Günümüzde ise çocukluğun tarihi, antropolojisi, sosyolojisi yeni araştırma alanları olarak

araştırmalarda, ortaçağda günümüzdeki gibi bir çocukluk anlayışının olmadığı, modern çocukluk anlayışının 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında kurumlaştığı kabul edilmektedir. Ortaçağda çocuklar, küçük yetişkinler; çocukluk da çabucak biten ve unutulan, geçici bir çıraklık evresi olarak görülmüştür. Yine, ortaçağa ilişkin çalışmalara göre, çocukluk kavramı 1600'lerden itibaren gelişmeye başlamış, yedi yaş ile ergenlik arasındaki dönem hızla kendine özgü bir dünya olmuştur.⁵

17. yüzyıldan evvel, çocuklar küçük yaşlarından itibaren ana babalarına yardım ederek veya çirak olarak yetişkinlerin dünyasındaki yerlerini alıyorlardı. Çocuğun tüm dünyasını “çok çocuklu ortaçağ ailesi”⁶ oluşturuyor ve sınırlıyordu.⁷ Holt'a göre, yoksul ailelerin küçük mekanlarda yaşaması, varlıklı ailelerin yaşamlarındaysa bugünkü anlamıyla mahremiyetin söz konusu olmaması nedeniyle çocukların yaşamının yetişkinlerin yaşamıyla iç içe olması kaçınılmazdı.⁸ Daha da önemlisi çocukluk yedi yaşında sona eriyordu. Zira, çocuklar yedi yaşından itibaren yetişkinlerin anlayabildiği ve söyleyebildiği her şeyi anlayabiliyor ve söyleyebiliyordu. Postman'ın belirttiği gibi, modern toplumda bir çocukla yetişkinin arasındaki en önemli farklardan birisi, yetişkinin, yaşamın çocuklarca bilinmesi istenmeyen sır, çelişki, şiddet gibi yönlerini

ortaya çıkmakta, toplumların çocukluk anlayışları ekonomik çözümlerinde önem kazanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tan, a.g.m, s. 18-19.; Onur, a.g.m., s.3-4.; Colin Heywood, **Baba Bana Top At ! Batı'da Çocukluğun Tarihi**. Çeviren: Esin Hoşsucu (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), s. 12-15.)

⁵ Rönesans'tan evvel çocuklar sanat eserlerinde toplumsal rollerini yansıttıracasına “küçük yetişkinler” olarak betimlenmişlerdir. Bu 17. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Franklin'e göre, çocukları tanımlamak için kullanılan özel sözcüklerin Avrupa dillerine 17. yüzyılda girmesi, çocukluğun 17. yüzyılda ortaya çıktığı varsayımını güçlendirmektedir. (Bob Franklin, “Giriş,” **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), s.25.)

⁶ Çocuk sayısının çokluğu hem çocukların çalıştırılması hem de çocuk ölümlerinin sıklığıyla ilgilidir. Çocukların çok yaşamayacağı düşünüldüğünden çocuklarla duygusal bağlar kurulmamış, çocuklar 14. yüzyılın sonlarına kadar vasiyetnamelere dahil edilmemiştir. Ortaçağ toplumunun ekonomik bakımdan tarım toplumu olması tüm ailenin çalışmasını zorunlu kılmıştır. Üstelik savaş, yoksulluk gibi nedenlerle yaş ortalaması hayli düşüktür. Yaş ortalaması ancak 18. yüzyılda otuz ikiye ulaşmış, yetişkinlik yaşına ulaşanlar ortalama elli bir yaşına kadar yaşama şansı bulabilmeye başlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İsmail Doğan, **Akıllı Küçük** (İstanbul: Sistem Yayınları, 2000), s.153.; Eric J. Hobsbawm, **Devrim Çağı, 1789 – 1848** Çeviren: Bahadır Sina Şener (İkinci baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2000), ss.15-36.; Kürşat Bumin, **Batı'da Devlet ve Çocuk** (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983), s.50.)

⁷ Doğan, a.g.e., s.153.

⁸ John Holt, **Çocukluktan Kaçış**. Çeviren: Sinem Yılcı – Cihan Aksoy (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000), s. 10. Aristokrat ailelerde cinsellik, çocuklar da cinsel eğlence kaynağı olduğu için çocuklardan gizlenmemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Poster, a.g.e., s. 212-13.)

bilmesidir.⁹ Ortaçağda ise aynı ortamları paylaşan çocuklarla yetişkinler arasında en azından bilinç düzeyinde fark yoktu.

Postman'a göre, yetişkinlerle çocukların yaşamlarının iç içeliğinin mahremiyetin olmaması kadar önemli bir nedeni de ortaçağda okur yazarlığın yitişidir. Ancak okuma, gözlenmemiş, soyut bir dünyayı anlamayı olanaklı kılabilir. Bu nedenle, okuyabilenlerle okuyamayanlar arasında fark vardır. Yine Postman'a göre, ekonomi, politika, din ve diğer faktörler çocukluğun yönelimini etkilese de; sadece okuryazarlık çocukluğu yaratma ya da silme gücüne tek başına sahiptir. Bu nedenle matbaanın bulunması çocukluğun tarihinde bir dönüm noktasıdır. Matbaayla birlikte okuryazar insanın toplumsal yaşama dahil olması yeni bir yetişkinlik durumunu icat etmiştir. Çocuklar yetişkin olabilmek için okuma yazma bilmek, yetişkinliği kazanmak zorunda kalmışlardır. Böylece, çocukların günlük yaşamlarında, cinsel ilişkilerinin azaltılması¹⁰, çalışma yaşamından uzaklaştırılmaları ve eğitime yöneltmeleri gibi önemli değişiklikler olmuştur. Her ne kadar Postman ve Ariès, matbaayla değişen eğitim anlayışını çocukluğun tarihinde dönüm noktası olarak görmüşlerse de, tarihçiler çocukluğun dönüşümünün nedenleri konusunda uzlaşmamaktadır. Örneğin, Hoyles, Plumb ve Firestone, çocukluğun ortaya çıkışının nedenlerini feodaliteden modern-ulus devlete uzanan süreçte yaşanan toplumsal dönüşüme bağlamaktadır.¹¹

Aslında, Onur'un belirttiği gibi çocuk hep vardı, yeni olan çocukluktu.¹² Dolayısıyla çocukluğun ortaya çıkışı, Aydınlanma¹³ dönemi ve sonrasında tüm

⁹ Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*. Çeviren: Kemal İnal (Ankara: İmge Yayınları, 1995), s.28.

¹⁰ Postman'a göre çocukların dünyasının yetişkinlerin dünyasından ayrıldığı önemli göstergelerinden birisi de, onların cinselliklerinin bastırılmasının sağlanması ve cinselliğin mahrem, tabu haline gelmesidir. Çocukların eğitime yöneltmeleri ve günlük yaşamlarındaki değişimler için bkz. (Postman, a.g.e., s.47-52.). Ayrıca, çocukların cinselliğinin bastırılması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Poster, a.g.e., s.202-208.)

¹¹ Hoyles, Plumb ve Firestone'un görüşleri için bkz. (Tan, a.g.m., s.19.; Heywood, a.g.e., s.17.)

¹² Onur, a.g.e., s.4.

¹³ Aydınlanma döneminde sadece çocuk değil, insan da yeniden tanımlanmıştır. Kant'ın deyimiyle Aydınlanma, insanın kendisi ve dünyayla ilgili değerlendirmelerinde, dinin ve geleneklerin etkilerinden kurtulup, aklını kullanmaya başlamasıydı ve 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da hakim toplumsal ve siyasal düzene son verilmesi gerektiğini ima etmekteydi. Kuramsal olarak Aydınlanmanın amacı, bütün insanları özgür ve mutlu kılmaktı ve aydınlanmış düşünceye laik, akılcı ve ilerici bir bireycilik egemendi. Dönemin

toplumsal kurumlarda yaşanan dönüşümle ilişkilendirilebilir. Çocukluk tanımlanmaya çalışılırken, ekonominin tarımdan sanayiye kayması, burjuvazinin ortaya çıkması, burjuvazinin ortaya çıkışıyla değişen toplumsal iktidar rolleri, üretim ilişkilerindeki dönüşümün devleti ve bireyi yeniden tanımlayan işlevi gözden kaçırılmamalıdır. Dönemin koşullarında değişen çocukluk anlayışının kendisini en çok eğitim anlayışında göstermesi ise anlaşılmalıdır. Rönesans döneminde, yaşa önem verilmeden, yaşam boyu sürecek bir etkinlik olarak değerlendirilen eğitim, 17. yüzyıldan itibaren çocukluğa yoğunlaşarak çocuklukla sınırlı bir faaliyete dönüşmüştür. Okula giden çocuk sayısı artmış, sınıflar yaş gruplarına göre ayrılmıştır. Orta sınıf 17. yüzyıldan itibaren, çocukları ve ergenleri yetişkinlerin dünyasından uzak tutmaya çalışmış, çocukların eğitim sürelerinin uzamasını sağlamıştır. Zira, değişen toplum eğitilmiş işgücüne, devlet de yurttaşta ihtiyaç duymaya başlamıştır.¹⁴

Kuşkusuz, çocukların cinsiyeti ve ait oldukları sınıf değişimin hızını etkilemiştir. Her ulus, değişimleri anlayıp kendisini oluşturmaya çalışırken, çocukluk, olduğu ekonomik, dinsel ve kültürel ortama özgü bir görünüm almıştır. Sonuçta, çocukluk ve yetişkinlik giderek farklılaşırken, iki toplumsal kesim de kendi simgesel dünyasını ayrıntılı biçimde işlemiş ve çocuğun yetişkinin dilini, öğrenimini, zevklerini, isteklerini, kısaca toplumsal yaşamını paylaş(a)madığı kabul edilmiştir.¹⁵ Çocukların yaşamında meydana gelen değişimin en önemli sonucu, çocukların yetişkinlerin dünyasından kopmaları, yetişkinlere ve onların disiplinine bağımlı kılınmaları olmuştur.¹⁶ Böylece çocukluk, zayıflık, akıl dışılık, çaresizlik ve bağımlılık gibi negatif özelliklerle

sloganları “özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” olması anlamlıdır. Dolayısıyla dönemin toplumsal önderlerinin orta tabakadan gelmesi ve onların etkinliklerinin yarattığı toplumun burjuva toplumu olması anlaşılmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hobsbawm, a.g.e., s.30-31; David Harvey, **Postmodernliğin Durumu Çeviren: Sungur Savran**, (İkinci basım, İstanbul: Metis Yayınları, 1999), s.25-29.; Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, (Onikinci basım, İstanbul: Remzi Yayınları, 2000), s.289.)

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Zygmunt Bauman, **Yasakoyucular İle Yorumcular Çeviren: Kemal Atakay**, (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s.85-99; Hobsbawm, a.g.e., s.149-153.; Joel Spring, **Özgür Eğitim Çeviren: Aysen Ekmekçi** (İkinci baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997), s.10-11.; Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları Çeviren: Yusuf Alp – Mahmut Işık** (Dördüncü baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), s.22-24.)

¹⁵ Postman, a.g.e., s.69-71.

¹⁶ Franklin, **Giriş**, s.24-26.

birleştirilmiş; çocuklar, tatlılıkları, basitlikleri ve komiklikleriyle yetişkinlerin eğlence ve rahatlama kaynağı haline gelmiştir.¹⁷

Modern çocukluk anlayışı, 19. yüzyılın ikinci yarısına dek işlenerek toplumsal bir gerçeklik haline gelmiş; yüzyılın bitimine doğruysa toplumsal ve ekonomik sınıflaşmayı aşan bir ideal, herkesin doğuştan kazandığı bir hak olarak dikkate alınmaya ve kaçınılmaz biçimde kültürel bir ürün değil, biyolojik bir kategori olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, modern çocukluk anlayışının, matbaanın bulunması, bilimsel ilerlemeler, ulus devletin ortaya çıkışı, dinsel özgürlükle birlikte hem toplumsal bir yapı hem de psikolojik bir koşul olarak ortaya çıktığı, günümüze kadar inceltirilip desteklendiği söylenebilir.¹⁸ Günümüzde, biyolojik bir kategori olarak değerlendirilen çocukluğun, farklı toplumlarda farklı algılandığı ve onların biyolojik olgunlaşmamışlığının algılanışı ve anlamlandırılışının kültürel olduğu kabul edilmekte; çocukluk, sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken gibi toplumsal yapının değişkeni olarak diğer değişkenlerle birlikte düşünülmektedir.¹⁹ Modern toplum, kendisinden önceki toplumlara oranla daha fazla çocuk merkezlidir ve çocuklarla yetişkinlerin dünyası keskin sınırlarla ayrılmıştır.²⁰ Buna rağmen, “modern toplumda çocuk kimdir?” sorusunun yanıtını vermek görüldüğü kadar kolay değildir. Bob Franklin çocuğun tanımı yapılmadan önce, çocukluğa ilişkin aşağıda sayılacak beş noktanın²¹ ortaya konulması gerektiğini savunmaktadır.

Bunlardan ilki, çocukluğun herhangi sabit bir döneme ait evrensel bir deneyim olmaktan çok, tarihsel olarak değişen kültürel bir yapı olduğudur. Çocukluk ve yetişkinlik arasındaki ayırım çizgisi farklı tarihsel dönemlerde büyük farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla bugünkü çocukluk anlayışı da değişebilecektir. Nitekim

¹⁷ Heywood , a.g.e., s.10.

¹⁸ Postman, a.g.e., s.89.

¹⁹ Heywood, a.g.e., s.10-11.

²⁰ Spring, çocuklarla yetişkinlerin dünyalarının keskin sınırlarla ayrılmasını, modern devletin ortaya çıkışıyla bireylerin, kendilerini oluşturmalarına izin vermeyen son derece örgütlü, rasyonel ve teknolojik bir toplumda yaşıyor olmalarına bağlamaktadır. (Spring, a.g.e., s.45.)

²¹ Franklin, Giriş, s.21-22.

Bukatko ve Daehler'e göre, çocukluk ile yetişkinlik arasındaki ayrım günümüzde erozyona uğramış, Aydınlanma öncesindeki belirsizliğe dönmüştür. Bu durumun en önemli göstergeleri, çocuklarla yetişkinlerin giysilerinin, oyunlarının, beslenme biçimlerinin yeniden birleşmesidir. Dahası, bazı çocuklar yetişkinlerin dünyasına vaktinden evvel dahil olmakta, yetişkinlerin sorunu kabul edilen alkolizm, madde bağımlılığı, şiddet ve cinsel suçlar çocukların dünyasında da karşımıza çıkmaktadır.²²

İkincisi, yetişkinlik ve çocukluk arasındaki ayrım çizgisi yalnızca değişken değil, aynı zamanda tutarsızdır. Aynı ülkenin yasalarınca, insanlar kimi faaliyetler için küçük kabul edilirken, kimi faaliyetler için yeterince büyük sayılabilmektedir. Tutarsızlığın bir başka boyutu da yetişkin çocuk ayrım çizgisinin farklı cinsiyetler için farklı belirlenmesidir. Gerçekten de, çocukluğun ortaya çıktığı dönemde gelişen burjuvazi, yalnızca erkek çocuklarının yenilikçi tarzda eğitilmesini istemiştir. Böylece erkek çocukları, toplumdaki hızlı değişimlerle başa çıkabilecek, geleceğin girişimci yurttaşı olabilecektir. Kız çocuklarının eğitilmesine gerek duymamıştır.²³ Dolayısıyla kız çocukları çocukluktan dışlanmışlardır. Üçüncüsü, çocukluğun oldukça yeni bir buluş olması ve yaşamın yaş evrelerine ayrılmasının modern toplumun yaş bölümleriyle ilgilenen genel eğiliminin yansıması olmasıdır.

Çocukluğa ilişkin temel noktalardan en önemlileri, çocukların, negatif bir biçimde "yetişkin olmayanlar" olarak tanımlanması ve çocuk teriminin kronolojiden çok iktidarla ilgili olmasıdır. Çocukluk, bebeklikten on sekiz (kimi ülkelerde on dokuz, yirmi, yirmi bir) yaşına kadar geniş bir yaş dönemini kapsamakta, birbirinden oldukça farklı yetenekleri, gereksinimleri ve potansiyelleri içermektedir. Dolayısıyla genç insanların bir kısmı için uygun olan bir başka kısmı için uygun olamamaktadır. Oysa, bu farklılıkların üzeri bütün genç insanların "çocuk" oldukları ve yetişkin faaliyetlerini

²² Bukatko ve Daehler'den aktaran; Onur, a.g.e., s.6. Postman'a göre de çocukluğunun yok oluşunun izleri çocukların eğlenceleri ile yetişkinlerin eğlencelerinin birleşmesi, çocuk giysilerinin yetişkinlerin giysilerine benzemesi gibi günlük yaşamda gözlenebilir. Ancak Postman'a göre çocukluğun yok oluşunun en önemli nedeni kitle iletişim araçlarının özellikle televizyonun etkisiyle, çocuklarla yetişkinlerin, ortaçağda olduğu gibi aynı bilinç düzeyini paylaşmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Postman, a.g.e., s.101-104.)

²³ Franklin, Giriş, s.24.

yerine getiremeyecekleri varsayımıyla örtülmektedir. Holt'a göre, çocukluğun, çocukların küçük ve zayıf oldukları için dış dünyayla başa çıkacak kadar akıllı ve güçlü olana kadar korunacakları duvarlarla çevrilmiş bahçe metaforuyla açıklanması bu durumun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.²⁴ Çocukluğun belirleniminin, belirli bir yaşa hitap etmekten çok bir iktidar ilişkisini ifade ettiği ise yadsınamaz bir gerçektir. Kimlerin çocuk olduğunu belirleyen toplumdaki iktidar ilişkileridir. Yetişkinler çoğu zaman “zayıf, bağımlı, güçsüz” gördükleri yetişkinleri de çocuk diye nitelemektedir. Dolayısıyla, çocuğun kim olduğu sorusunu yanıtlayan iktidar ilişkileri dayatan-boyun eğen ilişkisiyle belirlenir.²⁵

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı üzere, “Çocuk kimdir?” sorusuna verilecek her yanıt beraberinde yeni soru ve sorunları getirmektedir. Ancak, söz konusu çocuk haklarına ilişkin bir çalışma olunca çocuğun hukuksal bir tanımını yapmak zorunludur. Çocuk hakları konusunda temel belge olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır.²⁶

2. İNSAN HAKLARI-ÇOCUK HAKLARI İLİŞKİSİ

Pozitif hukukça tanınmış olsun olmasın, bütün insanların sahip olduğu savunulan hak ve özgürlükleri ifade eden insan hakları kuramı²⁷, esasen, doğal haklar²⁸

²⁴ Holt, a.g.e., s.10. Franklin'e göre, bahçe metaforu çok yerindedir, zira, İngilizcede “nursery (fidanlık, çocuk odası)” sözcüğü hem bitkilerin hem de çocukların büyütüldüğü yer olarak kullanılmaktadır. (Franklin, Giriş, s.24.)

²⁵ Freire'nin belirttiği gibi, iktidarın temel özelliklerinden biri kural belirlemedir. Her kural belirleme, bir insanın diğerine kendi seçimini dayatması anlamına gelir. Bu da *belirlenen insanın bilincini, belirleyeninkiyle uyumlu hale getirir.* (Freire'den aktaran; Cüneyt Ozansoy, “Öznesini Arayan Nesnelere: Çocuk ve Çocuk Hakları,” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* Sayı no 1: 39-62, (1999), s.45.)

²⁶ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yaşa dayalı bir ölçüt getirilmiş ve çocukluğun belirlenmesinde 18 yaş esas alınmıştır. Çünkü birçok ülkede oy kullanma yaşı 18'dir. Ennew bu durumu çocukların evrensel anlamda siyasi güçlerinin ve vatandaşlıklarının olmaması olarak değerlendirmektedir. (Judith Ennew, *Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber.* Çeviren: Çiçek Öztekin (Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği Yayını, 2003), s.19.)

²⁷ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu* (Üçüncü baskı, İstanbul: BDS Yayınları, 1994), s.14.

²⁸ Doğal haklar savunusunda ortak olan, yaşanan ülkenin yasalarından, doğum ya da yaşam koşullarından bağımsız bütün insanların belli haklara sahip olduğudur. Ancak Haynes'e göre, doğal haklar tartışması bir

düşüncesinin devamı niteliğindedir. İnsanların doğuştan, vazgeçilemez ve dokunulamaz evrensel haklara sahip oldukları savunusunun kökeni, eski Yunan felsefesine ve Roma Hukukuna dek uzanmaktadır. İnsan hakları, her toplumda ve çağda farklı biçimlerde temellendirilmiş ve farklı içeriklerde tanımlanmıştır. Ancak, insan hakları kuramı, Aydınlanma Döneminin doğal hukukçuları tarafından sistematize edilmiştir. 17. yüzyıldan itibaren dinsel öğelerden arındırılmaya başlanan doğal hukuk anlayışı, Fransız Devrimiyle yerleşmiş, doğal hukuktan kaynaklanan doğal haklar insan aklına ve onuruna dayandırılmıştır. Böylece, akli ile düşünebilen insan temelinde soyutlanan birey insan haklarına sahip kabul edilmiştir. Birey ekseninde kurulan bu doğal hak anlayışı, zamanla yaşam, özgürlük ve mülkiyet ekseninde geliştirilerek geniş bir haklar alanını kapsamıştır. İnsan hakları kavramı, kapitalizmin tarihi içinde daha da gelişerek, kadın hakları, çocuk hakları, halkların hakları gibi hak kategorileriyle 18. yüzyılın insan hakları anlayışının sınırlarını aşmıştır.²⁹

İnsan hakları, ortaya çıktıkları dönemler, mücadeleyi yürüten toplumsal gruplar ve nitelikleri bakımından üç kuşağa³⁰ ayrılmaktadır. Kişi özgürlüklerini ve siyasal katılım haklarını içeren birinci kuşak haklar, kişinin devlet tarafından dokunulamayacak özel alanının sınırını çizer ve devlete hakka dokunmama ödevini yükler. Klasik haklar olarak da adlandırılan birinci kuşak hakların yaşama geçirilmesi esasen aristokrasi ile burjuvazi arasındaki iktidar mücadelelerine dayanmaktadır. Sosyal, ekonomik ve kültürel hakları içeren ikinci kuşak haklar, devlete bu hakların gerçekleştirilmeleri için

söylem numarasından başka bir şey değildir. İnsan haklarını doğallaştırmak herhangi başka bir hakkı doğallaştırmaktan farklı değildir. Haynes'e göre, belli haklar kurumsal yapılar olarak değerlendirilebilir, bu nedenle de gerekçelendirilebilir. Bu belli haklar gerekçelendirildiği için kurumsallaşır. Bu nedenle, hakları hak yapan en fazla toplumsal ve kurumsal güce sahip olanın buyruğudur. (Felicity Haynes, *Eğitimde Etik*. Çeviren: Semra Kunt Akbaş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), s.138.)

²⁹ Taner Akçam, *İşkenceyi Durdurun ? İnsan Hakları ve Marksizm* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991), s.29.

³⁰ İnsan hakları geleneksel bölümlenmesinde negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve siyasal haklar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ancak hakların bu şekilde bölümlenmesi, bugün dayanışma hakları da denilen yeni hak kategorilerinin gündeme gelmesiyle sarsılmıştır. Sarsılmanın ilk belirtisi kendisini hakların bölümlenmesinde göstermiştir. Kişi hakları ile siyasal haklar bir araya getirilerek birinci kuşak haklar, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ikinci kuşak haklar, dayanışma hakları da üçüncü kuşak haklar adını almıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Nükhet Turgut, *Çevre Hukuku* (Ankara: Savaş Yayınevi, 1998), s.148-150.)

gerekeni yapma ödevini yükler. İkinci kuşak hakların yaşama geçirilmesinin ardındaki itici güç işçi sınıfı olmuştur. Ekonomik açıdan güçsüz işçi sınıfının eşitsizliklere tepkisi sosyal hak anlayışını doğurmuştur. Barış hakkı, çevre hakkı, gelişme hakkı gibi yeni hak kategorilerini içeren üçüncü kuşak haklar ise, çevresel kirlenmenin, savaşların yol açtığı yıkımları önleyebilmek ve uluslararası ekonomik eşitsizlikleri giderebilmek için II. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmiş, daha çok üçüncü dünya ülkelerince talep edilmiştir. Bu haklar, hem devletlere hem de kişilere görevler yüklemektedir.³¹ Görüldüğü üzere, insan hakları tüm kuşaklarında hukuksallaşmadan evvel, siyasal-toplumsal mücadelelerin konusunu oluşturan ve bir hak talebiyle belirlenen bir süreçten geçmiştir. İnsan haklarının farklı kuşaklarını oluşturan da çeşitli dönemlerde çeşitli biçimlere bürünen haksızlıklardır.³²

Kuşkusuz, insan haklarının gelişimi kesintisiz düz bir doğrultuda ilerlememiştir. Kimi zaman yönetim biçimleri nedeniyle ihlal edilen, askıya alınan ya da kullanılmayan insan hakları, kimi zamansa ırk, renk, toplumsal cinsiyet ve yaş gibi nedenlerle toplumların belirli kesimlerinden esirgenmiştir.³³ Çocuklar, toplumun yaşları nedeniyle insan haklarının çoğu kendilerinden esirgenen kesimdir ve diğer azınlık gruplarının unutulmuşluk ve dışlanmışlık statüsünü³⁴ paylaşırlar. Öyle ki, çocuklar, 18. yüzyıldan itibaren toplumun özel ve savunmasız kesimi olarak kabul edilmelerine rağmen 20. yüzyılda bile çocukların taleplerini dikkate alan bir çocuk hakları süreci başlatılamamıştır.³⁵ Çünkü, insan hakları mücadeleleri, hakkı talep edenler ve hakkı

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku** (Beşinci baskı, İstanbul: Afa Yayınları, 1999), s.30-34.; Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri** (Yedinci baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993), s.6-7). Hemen belirtmelidir ki, sistematik amaçlar dışında hakların kendi içinde ayrılmaları insan haklarının bütünselliğine aykırı düşmekle kalmamakta, kimi hakların yadsınabilmesine gerekçe oluşturmaktadır. (Muzaffer Sencer, "Hak ve Özgürlük Kavramı", **İnsan Hakları Yıllığı** Cilt no 14: 3-12, (1992) s.12.)

³² Mithat Sancar, "Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü ya da İnsan Hakları ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki," **Devlet Aklı Kısılcacında Hukuk Devleti** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), içinde, s.117-118.

³³ Tahsin Erdiñç, **Batı Demokrasilerinde Klasik Kamu Özgürlüklerinin Gelişmesi Alanında Görülen Sapmalar** (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998), s.3.

³⁴ Franklin, **Giriş**, s.16.

³⁵ Nermin Çelen, "Çocuk Haklarına Genel Bir Bakış," **İstanbul Barosu Çocuk Hakları Günleri** (İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 1995), s.90.

örgütleyen(iktidar) olmak üzere iki yanlıdır.³⁶ Ancak, çocuk hakları söz konusu olduğunda böyle bir iki yanlılıktan söz edilemez. Gerek çocuk haklarını talep edenler gerekse örgütleyenler yetişkinlerdir. Oysa, insan hakları mücadelelerinin hem ulaşılmak istenen hedefle siyasi gerçeklik arasında hem de bireyle toplum arasında yarattığı etkileşim düşünüldüğünde çocuk haklarının insan hakları alanındaki önemi daha net anlaşılabilir. İktidarın hakkı örgütlenme biçimini insan doğası ve ona dayanan haklar belirler, ancak insan haklarının yönlendirdiği iktidar ve toplum da bu doğanın yaratılmasında veya gerçekleştirilmesinde önemli rol oynar.³⁷ Üstelik, insan hakları uygulamaları, özgül kategori ve katmanlar açısından değerlendirildiğinde, bu kesimlerin mağduriyetleri ya da korunma biçimleri toplumların insan hakları düzeyi hakkında bilgi verir. Özellikle, ikinci ve üçüncü kuşak hakların gerçekleştirilmesi çocukların, dolayısıyla gelecek nesillerin insan onuruna yakışır bir yaşam sürmeleri açısından oldukça önemlidir.

Ancak, yaşanan küreselleşme sürecinde, insan hakları, dünyadaki güç ve zenginliğin dağıtılmasında kapitalizmin yeniden üretilmesini sağlayan araçları meşrulaştıran kutsal bir şemsiye haline gelmiş, insan onuru ve adalet arasındaki ilişki dikkate alınmadan tanımlanmaya başlamıştır.³⁸ Böylece, insan hakları piyasa sisteminin işlemesi için zorunlu olan ve mülkiyet hakkı temelinde biçimlenen bireysel (klasik) haklara indirgenmiştir. Bu tutum, özellikle sosyal hakların gerilemesine, hatta sosyal hak ihlallerinin insan hakkı ihlali olarak değerlendirilmemesine neden olmaktadır.³⁹ Dolayısıyla, insan hakları kavramı soyut niteliğiyle gerçek toplumsal ilişkilerin ve

³⁶Hakkın örgütlenmesi, hakkın tanınması, kullanılmasının sağlanması, denetlenmesi ve sınırlanmasını içermektedir. Kısaca hak talep edenlerle iktidarın arasındaki ilişki hakkın örgütlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle insan hakları iktidarın sorunsalıdır. (Jacques Mourgeon, **İnsan Hakları**. Çeviren: Alev Türker -Aysen Ekmekçi (İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları, 1995), s.24.

³⁷ Jack Donnelly, **İnsan Hakları**. Çeviren: Mustafa Erdoğan - Levent Korkut (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), s.28. Franklin'in belirttiği gibi, çocuk hakları tartışması siyaset felsefesinin demokrasi tartışmalarına, aklın önemine, yurttaşlığı belirleyen ölçütlere dek uzanan, en temel insan hakları sorunlarına dokunmaktadır. (Bob Franklin, "Çocukların Politik Hakları," **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), s.28.).

³⁸ Sergej Flere, "İnsan Hakları ve Kapitalist Küreselleşmenin İdeolojisi," **Humanite** Sayı 1: 85-91, (Mart, 2003), s.90.

³⁹ Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler," **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları** (Ankara: Öteki Yayınları, 2000) içinde, s.196.

eşitsizliklerin üstünü örtmekte; yaşları nedeniyle eşitsiz konumda bulunan çocukların, toplumsal eşitsizliklerden daha fazla etkilenmelerine yol açmaktadır.

3. İNSAN HAKLARININ GELİŞİM SÜRECİNDE ÇOCUK HAKLARI

3.1. Birinci Kuşak Haklar: Devletin Çocukları

İnsan haklarının birinci kuşağının ortaya çıktığı dönem, insan hak ve özgürlüklerinin hukuki metinlerde tanınmasıyla başlayan dönemdir. Klasik haklar olarak da adlandırılan birinci kuşak haklar, 17. ve 18. yüzyıl düşünürlerince dile getirilmiş, Amerikan ve Fransız Devrimleri ile uygulamaya geçirilmiştir. 17. yüzyılda Locke'un "hayat, hürriyet, mülkiyet" biçiminde saydığı klasik haklar, zamanla siyasal katılım haklarını da içererek genişlemiştir.⁴⁰ Klasik haklar(birinci kuşak haklar) listesinde yer alan belli başlı haklar şöyle sıralanabilir:

- Yaşam hakkı,
- Kişi güvenliği ve dokunulmazlığı,
- Düşünce, düşünceyi açıklama, din ve vicdan özgürlüğü,
- Çalışma özgürlüğü,
- Dilekçe hakkı,
- Kamu hizmetine girme hakkı,
- Adil yargılanma hakkı,
- Seçme ve seçilme hakkı,

⁴⁰ Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", **İnsan Hakları**. Ed.: Korkut Tankuter (İstanbul: YKY, 2000), s.22.

Daha önce de belirtildiği üzere, birinci kuşak hakların talep edilmesi ve yaşama geçirilmesi, dönemi itibarıyla aristokrasi ile feodal sistemin ayrıcalıklara dayalı yapısını yıkmak isteyen burjuvazinin savaşımına dayanmaktadır. Burjuvazi, gelişen kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak siyasi ve hukuki yapının kurulabilmesi için bir yandan iktidar öte yandan özgürlük mücadelesi yürütmüştür.⁴¹ Bu nedenle, bu dönemdeki insan hakları mücadelesinin temel amacı devlet iktidarının sınırlanması ve kişi güvenliğinin sağlanması olmuş, insanların devletten önce ve devletçe dokunulamayacak hakları olduğu fikri toplum sözleşmesi kuramıyla desteklenmiştir. Toplumsal sözleşme kuramına göre, herkes doğuştan, dokunulamaz, haklara sahiptir ve devletin varlık sebebi insanların doğa halindeyken sahip oldukları haklarının korunması ve güvence altına alınmasıdır.⁴²

17. ve 18. yüzyıllarda, insan haklarının dinsel öğelerden arındırılmış doğal hukuk anlayışına dayandırılması ve doğal hakların toplum sözleşmesi kuramıyla desteklenmesi, çocukluğa bakışı da biçimlemiştir. İlk günah öğretisi⁴³ reddedilerek, çocuk “masum”laştırılmış, toplum sözleşmesi kuramıyla da çocukluk, insanın “doğa hali”ne en yakın olduğu dönem kabul edilmiştir.⁴⁴ Çocuğun bağımlılığının ve savunmasızlığının fark edilmesi, doğa hali hakkında daha somut ve deneye dayalı fikir vermiş; çocuğun korunması “Doğada savunmasız herkesin doğum, yaşam şartları ve ebeveynlerinin eğilimlerine bakılmaksızın bakım ve rahat etme hakkı vardır.” biçiminde açıklanmıştır. Böylece çocuğun doğal zayıflığının, çocuğa onu ihmal ya da istismar

⁴¹ Bülent Tanör, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar* (İstanbul: May Yayınları, 1978), s.44.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kapani, a.g.e., s.30-31.).

⁴³ İlk günah öğretilerine göre, Adem peygamber yasak meyveyi yiyerek Tanrıya karşı gelmiştir. Bu nedenle Adem’in soyundan gelen ve gelecek tüm insanlar günahkardır. Çocuklar da günahkar doğarlar ve günahtan arınabilmeleri için vaftiz edilmeleri gerekmektedir. Öğreti Ortaçağ boyunca çocukluk anlayışını biçimlendirmiştir. Örneğin Ortaçağ Avrupası’nın önemli isimlerinden Augustin çocukluğu günahkarlıkla nitelendirmekte ve çocuğu yetişkinlerin sahip olması gereken değerlere sahip olup olmamasına göre değerlendirmektedir. O’na göre, çocuk ve yetişkin arasında ahlaki ya da fiziksel bir farklılık söz konusu değildir. Daha da önemlisi, modern çocukluk paradigmasının gelişimiyle çocuğa yüklenecek “masumiyet” Augustin’in anlayışında yoktur. Çocuk güçsüz ve deneyimsiz olduğundan kötülük yapamaz, masum olduğu için değil. (Bumin, a.g.e., s.20.)

⁴⁴ Rousseau’ya göre, çocuğun gelişimini bilmek sadece onları eğitmek ve yetiştirmek için değil, çocukluk doğa durumuna en yakın evre olduğu için de bilinmelidir. (Heywood, a.g.e., s.33.)

edebilecek herkese karşı haklar sağlayacağı anlayışı gelişmeye başlamıştır. Sennet'e göre bu "yaşam hakkı"nın 18. yüzyıldaki anlamıdır.⁴⁵

Ancak, çocukluk asıl dönüşümünü Fransız Devrimiyle yaşamıştır. Aslında çocukluğun yeniden tanımlanması insanın yeniden tanımlanması anlamına gelmektedir. Hobsbawm'ın belirttiği gibi, burjuvazinin yeni insana ve onun içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik yapıya dair talepleri, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde belgelenmiştir.⁴⁶ Bildirge'nin ilk maddesinde yer alan "İnsanlar eşit ve özgür doğar, yasalar karşısında eşit ve özgür yaşarlar." hükmü insanın yeni tanımını; mülkiyetin kutsal ve dokunulamaz bir hak olarak düzenlenişi burjuvazinin ekonomik yapıya ve her yurttaşın yasaların yapımına ve oluşumuna katılım hakkının kabul edilmesi ise burjuvazinin siyasi yapıya dair taleplerini dile getirmektedir. Görüldüğü üzere bildirge, insan hakları ile yurttaşların haklarını ayırmıştır. İşte Devrimin, dönemin çocukluk anlayışı üzerindeki etkisi kendisini "yurttaşlık" kavramında göstermiştir.

Devrimin ardındaki itici sınıf burjuvazi, çocukları yeniden değerlendirmiş; ekonomik yapının değişmesiyle üreticilik işlevini yitiren ve özel alan haline gelen evde çocuklar aileleri için önemli varlıklar haline gelmiştir.⁴⁷ Yeni ekonomik ve toplumsal yapının girişimci yurttaşlara duyduğu ihtiyaç nedeniyle çocuklar geleceğin potansiyel girişimcisi olarak görülmeye başlanmıştır.⁴⁸ Bunun ancak eğitimle mümkün olacağı düşüncesi halkın eğitilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Fransız Devrimi ile halkın/çocukların eğitimi görevi devlete yüklenmiş; Devrimle birlikte, çocuklar Kilise'nin çocukları olmaktan çıkıp "Devletin çocukları" olmuştur. Eğitimle amaçlanan çocukların toplumunu seven ve ona katılan birer yurttaş olarak biçimlendirilmesi ve gelişen teknoloji ve ticaretin gerektirdiği bilgilerle donatılmasıdır. Böylece, yetiştirilecek özgür ve eşit yurttaşların feodalitenin ayrıcalıklı yapısını yıkacakları

⁴⁵ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çeviren: Serpil Durak-Abdullah Yılmaz (İkinci basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), s.134.

⁴⁶ Hobsbawm, a.g.e., s.69.

⁴⁷ Poster, a.g.e., s.200-201.

⁴⁸ Locke'a göre, centilmenlerin oğulları beyaz bir kağıt gibi ya da balmumu gibi istenilen şekilde işlenebilecektir. (Spring, a.g.e., s.29.). ilk atıf

düşünülmüştür.⁴⁹ Monarşiden cumhuriyet yönetimine geçmenin gerginliğini yaşayan Batı toplumlarında böyle bir ihtiyacın doğması şaşırtıcı değildir. Zira, halkın eğitilmesi fikri devletin yurttaşlarını biçimlendirme ve onlara yön verme hakkını ve ödevini; dolayısıyla yönetilen bir toplum kavramını ve uygulamasını göstermektedir.⁵⁰

Bildirge'nin insan ve yurttaş ayrımının, çocuk haklarının gelişim sürecindeki bir başka önemi çocukların tüm yurttaşlık haklarından dolayısıyla insan haklarından dışlanmasıdır. Bildirge'de evrensel insan hakları vurgulanmış, özgürlük, güvenlik, mülkiyet haklarının herkesin hakkı olduğu savunulmuştur. Ancak, seçme ve seçilme hakkının mülk sahibi olanlara tanınması mülk edinme becerisi gösteremeyenlerin yurttaş sayılmaması⁵¹ sonucunu doğurmuştur. Oysa Akın'ın belirttiği gibi, yurttaşların hakları onların insan olmalarının olağan sonucudur ve bir insandan yurttaşlık haklarının esirgenmesi ancak onu insan saymamakla mümkün olabilir.⁵² Nitekim 18. yüzyıl boyunca çocuklarla birlikte kadınlar ve yoksullar da yurttaş sayılmamış, insan haklarının sahipliği ve koruyuculuğu "ailelerinin efendileri olan mal sahibi erkekler"le sınırlanmıştır.⁵³

Mülkiyet ve siyasal katılım hakları temelinde belirlenebilecek klasik haklar, 18. yüzyıldan bugüne neredeyse tüm insan hakları bildiri ve sözleşmelerinde yer almış ancak özünde yetişkin burjuva bireyinin soyut ve hukuki özgürlüklerini⁵⁴ ifade etme niteliğini kaybetmemiştir. Oysa, mülkiyet hakkı kişinin insan olmasına değil, sınıfsal kimliğine dair bir özelliktir.⁵⁵ Klasik haklar listesine bakılacak olursa, yaşam hakkı dışında tüm hakların yetişkin hakları olduğu görülür. Bu nedenle, bu hakların ne ortaya çıktıkları dönemde ne de günümüzde çocukların da insan hakları olduğu söylenebilir.

⁴⁹ Bumin, a.g.e., s.53-55. 18. ve 19. yüzyılda eğitime verilen bunca öneme rağmen, eğitimin bir hak olarak değerlendirilmesi, sosyal ve ekonomik haklar mücadelesini beklemek zorunda kalacaktır.

⁵⁰ Bauman, a.g.e., s. 87.

⁵¹ Hobsbawm, a.g.e., s. 217.

⁵² İlhan F. Akın, *Kamu Hukuku* (İkinci bası, İstanbul:İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980), s.295.

⁵³ Füsun Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi* (Ankara: Dost Kitabevi, 1999), s.122.

⁵⁴ İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı* (Üçüncü baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1996), s.10.

⁵⁵ Bülent Peker, "İnsan Hakları ve Kaybolan İnsan Kimliği", *Birikim*, Sayı 118: 18-24, (Şubat, 1999), s.20.

Çocuklar mülk sahibi olamazlar, kamu hizmetine giremezler, yaşayacakları yere kendileri karar veremezler. Her ne kadar çeşitli sözleşmelerde çocukların kendilerini ilgilendiren konularda görüşünün alınması öngörülse de, nihai kararı aileleri ya da yetkili makamlar vermektedir. Ayrıca klasik hakların gelişiminde oldukça önemli bir yeri olan siyasal katılma hakkı tarihin hiçbir döneminde hiçbir ülkede çocuklara tanınmamıştır.

Çocukların siyasal katılımdan dışlanmaları, sadece yurttaşlık haklarının değil, yurttaş olma haklarının da yadsınması anlamına gelmektedir. Franklin'in belirttiği gibi, çocukların yurttaşlıktan dışlanması, hiç kimsenin yapılmasına katılmadığı yasalara tabi olamayacağını söyleyen demokratik ilkenin ihlalidir. Daha da önemlisi, çocuklar, siyasal katılım hakları kendi adlarına uygulanmak üzere bir başka gruba tanınan tek toplumsal kesimdir.⁵⁶ Kısaca yetişkinlerin hakları olarak tasavvur edilen klasik haklar, çocuklardan sadece çocuk oldukları için esirgenmektedir. Bu esirgeme, çocuklar, klasik haklardan ancak artık çocuk sayılmadıkları zaman yararlanabilecekleri için süreklidir.

3.2. İkinci Kuşak Haklar: Toplumun Çocukları

18. ve 19. yüzyıllarda klasik haklar, Avrupa'da anayasalarla güvence altına alınmıştır. Ancak, soyut bireye önem veren ve onu yücelten insan hakları anlayışı, kapitalist ekonomiye geçiş sürecinde yaşanan sorunları ve yoksulluğu önleyememiştir. Hukuki özgürlüklerden yalnızca belirli insanların yararlandığı gerçeğinin fark edilmesi ve yaşanan toplumsal sefalet, yeni bir sınıf olan işçi sınıfının kendi toplumsal mücadelesini doğurmuştur. Bu mücadelenin özünü ekonomik ve siyasal talepler⁵⁷ oluşturmuştur. İkinci kuşak haklar, sanayileşme, sosyalist düşüncenin doğuşu ve demokratikleşme ile başlayan ekonomik, siyasal ve düşünsel oluşumların ürünü olarak

⁵⁶ Franklin, *Çocukların Politik Hakları*, s.37.

⁵⁷ Gerçekten de Avrupada işçi sınıfının yoğun mücadeleleri öncelikle ekonomik ve siyasal talepler üzerinden yükselmiş, genel oy hakkının kazanılmasıyla işçi sınıfı siyasal mücadele olanağına kavuşmuş, devletler de işçi sınıfını görmezden gelme olanağını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için (Meryem Koray, *Sosyal Politika* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000), s.33.).

belirmiştir.⁵⁸ İlk ekonomik ve siyasal talepler biçiminde beliren ikinci kuşak haklar, zamanla sosyal ve kültürel hakları da kapsayarak genişlemiş, siyasal haklar ise insan haklarının birinci kuşağında yerini almıştır. Sosyal haklar olarak da adlandırılan ikinci kuşak haklar listesi şöyle sıralanabilir:

- Çalışma Hakkı⁵⁹,
- Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı,
- Parasız eğitim hakkı,
- Sendika, grev ve toplu sözleşme hakkı,
- Sosyal güvenlik hakkı,
- Ailenin, ana ve çocuğun korumasına ilişkin haklar,
- Kültürel hayata katılabilme hakkı,
- Konut hakkı,
- Beslenme hakkı,.....

Sosyal hak mücadelelerinin yükseldiği 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, aynı zamanda modern çocukluk anlayışının kurumlaştığı dönemdir. Dolayısıyla, o dönemde yaşanan siyasal ve toplumsal sancılar toplumun her kurumunu olduğu gibi çocukluğu da etkilemiştir. Sanayi Devrimi'yle birlikte, ekonomik örgütlenmeler ailenin dışına taşmış, aile ekonomik refahı sağlama ve koruyuculuk işlevini yitirmeye başlamış,⁶⁰ çocukluk da iki farklı boyut kazanmıştır. Çocuklar, bir yandan istihdam

⁵⁸ Cahit Talas, "Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi", **İnsan Hakları Yılığ**ı Sayı: 3-4 SS: 38-75, (1981-82), s.46.

⁵⁹ Çalışmanın, sadece zorunluluk ya da özgürlük olmayıp bir hak olduğu düşüncesi sosyal hak mücadeleleri ile gelişmiştir. Bireyin istediği işi yapabilmesi anlamındaki çalışma özgürlüğü önce klasik haklar arasında yer alsa da, çalışma olanaklarının yaratılması ve çalışanların korunması anlamında bir hak haline gelmesiyle sosyal haklar arasında yer almaya başlamıştır. (Koray, a.g.e., s.134)

⁶⁰ Doğan, a.g.e., s.80.

edilebilen işgücü haline gelirken öte yandan kutsanmış, emeklerinden yararlanmak “kutsal bir şeye dokunarak saygısızlık etmek” olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ İşçi çocuklarının iş yaşamına dahil olmaları onların bağımsızlıklarını orta sınıfın çocuklarından evvel ilan etmelerini kolaylaştırmıştır. Sokakta ve sokağın kurallarıyla büyüyen işçi çocuklar yetişkinlerle ve dışarıdaki yaşamın acımasızlığıyla da daha evvel karşılaşmıştır. İşçi çocukların kurdukları gençlik grupları ve bunların faaliyetleri nedeniyle toplumun diğer kesimleri tarafından “çocuk suçluluğu” terimi icat edilmiş⁶², aile hakkında açık ve net politikalar belirleyen devletler işçi ailelerine müdahale etmeye başlamıştır. Bu nedenle, ana babanın otoritesini sarsacağı gerekçesiyle karşı çıkılsa da çalışan çocuklara yönelik yasalar çıkarılmış, daha da ileri gidilerek eğitim zorunlu kılınmıştır.⁶³ Ancak, kamusal eğitimin önem kazanması, hatta eğitimin zorunlu kılınması, toplumun sınıflı yapısı ve toplumsal cinsiyet gibi nedenlerle, çocuklar arasındaki eşitsizliği gidermeye yetmemiştir. Nitekim, işçi sınıfı ailelerinde çocuklar tüm aile bireyleri gibi çalışmak zorunda kalmışlardır.⁶⁴

Talas’a göre sosyal haklar, *bir ülke halkının her alandaki yaşam düzeyini yükseltmek ve geliştirmek için devlet tarafından alınması gereken yararlı ve gerekli doğrudan maddesel ve maddesel olmayan, yanlı önlemlerin bütünüdür.*⁶⁵ Tanımdan da anlaşılacağı gibi sosyal hakların gerçekleştirilebilmesi için devletin müdahalesi gereklidir. Kapitalist bir toplumda sosyal hakların gerçekleştirilmesini isteme hakkına sahip olanlar ekonomik açıdan güçsüz olanlardır ve sosyal hakların gerçekleştirilmesiyle amaçlanan toplumsal adaleti sağlamaktır. Koray’ın belirttiği gibi, 18. yüzyıldan sonra devlet artık topluma karşı sorumlu bir devlettir ve sosyal sorunları görmezden gelme olanağına sahip değildir. Bu nedenle sosyal sorunlara devletin

⁶¹ Heywood, a.g.e., s.37.

⁶² Poster, a.g.e., s.222.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bertrand Russell, **Evlilik ve Ahlak**. Çeviren: Vasıf Eranus, (Altıncı basım, İstanbul: Say Yayınları, 1999), s.127-135.)

⁶⁴ Öyle ki 20. yüzyılın başlarında çocukların çoğu günde on altı saat ve son derece kötü koşullarda çalışıyordu. (Nazif Topçuoğlu, “Büyümez Ölü Çocuklar...,” **Sanat Dünyamız** Sayı no 71: 109 – 124, (1999), s.109.

⁶⁵ Talas, a.g.m., s.43.

müdahalesi kaçınılmazdır. Devletin sosyal sorunlara müdahale etmesi gerektiği anlayışı, liberal devlet anlayışından sosyal devlet anlayışına geçilmesini sağlamıştır.⁶⁶ Kısaca, sosyal sorumluluk yüklenen devlet olarak tanımlanabilecek sosyal devlet, ekonomik değerlerle eş düzeyde tutulması gereken etik ilkeler üzerinde yükselmektedir ve bu etik ilkelerin başında “sorumluluk” gelmektedir. *Devletin sosyal sorumluluğu, her bireyin herkes için ve herkesin her birey için sorumlu olduğunu belirten temel ilkedir.*⁶⁷ İnsanların hem bireysel hem de toplumsal sorumluluklarını devletle birlikte yüklenmesi olarak da açıklanabilecek bu anlayış, çocukların, sadece devletin çocukları olarak değil “toplumun çocukları” olarak da görülmeye başlanmasının ifadesidir. Nitekim, devletin ilk müdahalesi sorunların kaynağı durumundaki çalışma ilişkilerine olmuştur.

Sosyal haklar, en kapsamlı biçimiyle ilk olarak 1848 Fransız Anayasası’nda yer almıştır. 1848 Anayasası’na göre, devlet, tüm yurttaşlarının refahını sağlama, onların ailesini, malını, çalışmasını, inançlarını koruma, çocuklara temel eğitim sağlama, terkedilmiş çocuklara, özürlülere ve yaşlılara yardım etme ve olanakları ölçüsünde istihdam yaratma görevini üstlenmiştir.⁶⁸ Ancak, sosyal hakların yaygın biçimde anayasalarda yer alması I. Dünya Savaşı, uluslararası alanda sözleşmelere konu olması ise II. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Sosyal haklara ilişkin en önemli sözleşme kuşkusuz BM Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Sözleşmesi’dir. Sözleşme, ayırım gözetmeksizin tüm insanların sosyal, ekonomik ve kültürel haklarını güvence altına almaktadır. Ancak, Sözleşme’yi, bu çalışma açısından önemli kılan çocukların sosyal, ekonomik ve kültürel haklarına yer vermesidir. Çocukların ekonomik sömürden

⁶⁶ Devlet, dört aşamadan geçerek sosyal nitelik kazanmıştır. Birinci aşamada ulusal birlik kurularak mali ve askeri güç merkezde toplanmış; ikinci aşamada ulus bilincinin sağlanması için çaba harcanmış; üçüncü aşamada halka demokratik haklar verilerek siyasal demokrasiye geçilmiş; dördüncü aşamada toplumsal kaynakların dağıtılması devletin görevi olmuştur. Böylece yaşama hakkı, mülkiyet hakkı gibi hak ve özgürlüklerle gündeme gelen insan hakları, bu hakların gerçekleştirilmesi için eşit siyasal haklarla genişletilmiş, ekonomik ve sosyal haklarla zenginleşmiştir. Ekonomik ve sosyal haklar, II. Dünya Savaşından sonra ülkelerin anayasa ve yasaları ile ve uluslararası düzenlemelerle kurumsallaşmaya başlamıştır. (Meryem Koray, *Sosyal Politika* (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000), s.47-51.)

⁶⁷ Doğan Özlem, “Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek”, *Doğu-Batı Sayı: 13*, ss. 9-23 (Kasım, Aralık, Ocak 2000-01), s.21.

⁶⁸ Ayferi Göze, *Liberal, Marksist, Faşist, ve Sosyal Devlet Sistemleri* (İstanbul: İ.Ü Yayınları, 1977) s.181.

korunma hakkı (md.10/3), beslenme hakkı (md.11/1), sağlık hakkı (md.12), eğitim hakkı (md.13, 14) ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir.

Denilebilir ki, çocuk hakları ile insan hakları arasındaki ilişki kendisini en açık biçimiyle sosyal hakların gerçekleştirilmesinde gösterir. Bu nedenle, devletin çalışma yaşamına ilk müdahalelerinin kadın ve çocuk işçilere yönelik olması şaşırtıcı değildir. Sosyal hakları talep etme hakkına ekonomik bakımdan güçsüz olanların sahip olması ise akla önce ekonomik verimlilikle tanımlanan modern insan tanımının dışında kalan çocukları getirmektedir. Sosyal devletin toplumun refahını ve mutluluğunu sağlama amacı ise öncelikle geleceğin yetişkinleri olan çocukların refahını sağlamasıyla mümkündür. Konunun bir başka önemli boyutu da aslında çocukların büyük çoğunluğunun üretim ilişkilerinin içinde yer almasıdır. Dolayısıyla sosyal hakların gerçekleştirilmesi, çocukların insan haklarının gerçekleştirilmesinin de ön koşuludur. Ne var ki, liberal ve muhafazakar düşünürlerin çoğuna göre, sosyal haklar-klasik haklar ayrımı öncelik sırasını yansıtmaktadır ve sosyal haklar insan hakları değil; belirli insan gruplarının haklarıdır.⁶⁹ Yaşanan küreselleşme sürecinde, sosyal hakları insan hakkı saymayan neo-liberal yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla sosyal hakların ihlali insan hakları ihlali sayılmamaktadır.

Sosyal haklara yönelik bu itirazlar en çok ekonomik alanda hissedilmekte, devletin ekonomik işlevlerinin güçsüzleştirilmesi çabası beraberinde devleti sosyal işlevlerinden de soyutlamayı getirmektedir. Bu durum devletin sorumluluğunda kabul edilen hizmetlerin, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi piyasaya ve vicdanlara bırakılmasına neden olmaktadır. Kısaca, devlet, ekonomik ve sosyal işlevlerinden soyutlanmış, sosyal sorunların çözümünde kullanabileceği kaynakları yok edilmiş, nihayetinde devlet kamu hizmetlerini yürütme sorumluluğundan *kurtarılmıştır*.⁷⁰ Sosyal

⁶⁹ Donnelly, a.g.e., s.41. "...ekonomik ve sosyal haklara kelimenin gerçek anlamında haklar yerine, devlet aracılığıyla bazı insanlara başka insanların cebinden sağlanan imtiyazlar demek gerekir. Bu haklar başkalarına külfetler yüklemeleri ve evrensel nitelik taşımamaları yüzünden kelimenin gerçek anlamında insan haklarına dahil edilmemelidir." (Atilla Yayla'dan aktaran Özdek, a.g.m., s.184).

⁷⁰ Kasım Karataş, "Yoksullukla Mücadele, Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Yardımlar", *Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 15-17 Kasım 2002* (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Yayınları, 2003), s.121-123.

devletin aşındırılması yapısal uyum programlarıyla⁷¹ sağlanmaktadır. Bu programlar, gelişmekte olan ülkelere verilen borçlar karşılığında bu devletlerin uygulamaları gereken politikaları ve borcu geri ödemeleri için kaynak yaratacak özelleştirme, kamu harcamalarının kısılması, ücretlerin düşürülmesi, vergi reformu gibi önlemleri içermektedir.⁷² Kuşkusuz sosyal devletin küçültülmesine yönelik uygulamalar dünyanın bütün ülkelerinde aynı değildir ve sosyal devletin tamamen tasfiye edildiği söylenemez. Ancak önemli olan bütün dünyada sosyal devletin toplumsal uzlaşmayı sağlama özelliğinin kaybolmasıdır.⁷³ Bu durum sosyal ve ekonomik haklar alanında ciddi geriye dönüşleri zorlamakta, ekonomik eşitsizlikleri artıran yapısal uyum programları, klasik liberalizmin ürünü olan kişisel ve siyasal hak kategorilerini bile işlemez hale getirmektedir. Böylece sosyal hakların yaşama geçirilmeleri bir yana klasik hakların korunmaları bile hayal olmaktadır.⁷⁴

3.3. Üçüncü Kuşak Haklar: Geleceğin Çocukları

Dayanışma hakları da denilen üçüncü kuşak hakların talep edilmesinin arkasında yaşanan bilimsel ve teknik ilerlemeler yatmaktadır. Özellikle çevre kirlenmesi, nükleer teknolojinin yayılması ve gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki ekonomik uçurum üçüncü kuşak hakların ortaya çıkmasının nedenlerindedir. Bu kategoride, barış hakkı ve dolayısıyla silahsızlandırılmış bir dünyada yaşama hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, ekonomik ve sosyal açıdan gelişme hakkı, herkesin insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı ile halkların kendi geleceklerini özgürce

⁷¹Petras'a göre, yapısal uyum programı esas olarak sadece ekonomik uyumdan fazlası anlamına gelmektedir ve sınıf iktidarı, zenginlik ve kontrol anlamına gelir. Bu anlamda yapısal uyum programları, mülk sahipliğinin kamudan özele değiştirilmesini, matrah artarken düşen vergiler, gelir ve mülkiyetin yeniden merkezileşmesini, çokuluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılmasını, sağlık ve eğitim alanındaki sosyal harcamaların azaltılmasını da içerir. Yapısal uyum programları eşitsizliği ve yoksulluğu artırır. (James Petras, "Devletin Merkeziliği", *Küreselleşme ve Direniş Çeviren: Ali Ekber – Cevdet Aşkın – Çağlar Arın* (İstanbul: Cosmopolitik Kitaplığı, 2002), s.34.).

⁷² Yasemin Özdek, "Yeni Müdahalecilik ve İnsan Hakları", *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları* içinde, s.23.

⁷³ Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, Sayı 92: 7-33, (Bahar, 2002), s.23.

⁷⁴ Yasemin Özdek, "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar", *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları* içinde, s.149.

belirleme hakları yer almaktadır.⁷⁵ Kaboğlu'nun belirttiği gibi, toplumsal ve uluslararası dengesizlik ve çatışmalar dayanışma haklarının hukuk öncesi temelini oluşturmaktadır.⁷⁶ Bu yönüyle dayanışma hakları, *bir yandan küresel kapitalizmin yol açtığı sorunların ifadesidir, öte yandan küresel kapitalizmin fail devletleri üzerine yüklenen bir sorumluluğun hukuki açılımıdır*⁷⁷ ve iktidarla insan hakları arasında kurduğu ilişki bakımından, birinci ve ikinci kuşak haklardan ayrılmaktadır. Dayanışma haklarının yaşama geçirilmesi devletlerin olduğu kadar, bireylerin de çabasını gerektirmektedir.⁷⁸

Dayanışma haklarının temel özellikleri, insan onurunu güvence altına alarak ilerleme amacına yönelmesi, insan haklarının bütünsel olarak gerçekleştirilebilmesi için bir perspektif oluşturması, bireysel ve kolektif temelli bir zemin hazırlaması ve uluslararası hukukun sürekli gelişime ihtiyacını vurgulaması olarak belirlenebilir. Ancak, dayanışma haklarına bu hak kategorilerinin “insan hakkı” niteliği taşımadığı ve bu haklara dayanarak hukuk normları oluşturulamayacağı gerekçesiyle itiraz edilmektedir.⁷⁹ Bu tartışmalar daha çok çevre hakkı ve halkların hakları üzerinde yoğunlaşsa da, çevre kirlenmesinin, savaşların ve yoksulluğun nedenleri kapitalist ekonominin gelişiminden bağımsız değildir ve üçüncü dünya ülkelerinin *gücü, refahı ve diğer değerleri paylaşma talebini yansıtmaktadır*.⁸⁰ Özdek'in deyiimiyle, *barış hakkında, silahları, kurumları ve görüşleri açısından öldürücü bir sistem olan “imhacılık”a ve onun kurduğu yıkıcı denetime karşı çıkış; çevre hakkında kapitalizmin insanı ve doğayı sermaye artıran unsurlar olarak algılayışına karşı çıkış; gelişme ve halkların kendi*

⁷⁵ Yasemin Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı* (Ankara: TODAİE Yayınları, 1993), s.40.

⁷⁶ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s.33.

⁷⁷ İlk iki kuşak haklar, tekil devlet üzerinden gerçekleşmekte ve devleti zorunlu olarak etkilemektedir. Oysa dayanışma hakları tekil devletin aşınmaya başladığı küreselleşme sürecinde gündeme gelmektedir. (Zafer Karabay, “Küreselleşme Sürecinde İnsan Haklarının Gelişme Hakkı Odağında Evrimi ve Yeni İçeriği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), s.27.

⁷⁸ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s.10.

⁷⁹ Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, s.43-44.

⁸⁰ Aynı, s. 41.

*durumlarını özgürce belirleme haklarında ise emperyalizmin halklar üzerinde kurduğu tahakküm ve bunun sonucu olan yoksulluğa karşı çıkış yer almaktadır.*⁸¹

Çevre hakkı, çevre sorunlarının etkilerinin küresel düzeyde hissedildiği küreselleşme sürecinde gündeme gelmiş, uluslararası alanda ilk kez, BM Çevre Konferansı sonucunda yayınlanan 1972 Stockholm Bildirgesi'nde⁸² tanınmıştır. Daha sonra bir çok uluslararası sözleşmede yer alan çevre hakkının konusu, insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmeleri için çevrenin korunması ve geliştirilmesidir.⁸³ İnsanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını içermektedir. Hukuki dayanağını BM Şartı'ndan alan ve 1945 BM Anlaşması'nda örtülü biçimde yer alan barış hakkı, 1984 BM Halkların Barış Hakkı Üzerine Bildirgesi'nde en açık ifadesiyle yer almış; "yeryüzü halklarının kutsal bir barış hakkına sahip olduğu" ilan edilmiştir. Barış hakkı, bir yandan herkesin savaş suçlarına karşı, insanlığa ve barışa karşı suçlarla mücadele hakkını; öte yandan şiddet ve terörizmden korunma hakkını, güvenlik, savaşa muhalefet ve silahsızlanma hakkını kapsamaktadır.⁸⁴ Gelişme hakkı, bireylere, toplumlara ve devletlere ait temel bir haktır ve ekonomik koşulları iyileştirmeyi olduğu kadar, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeyi de içermektedir. Halkların hakları ise, halkların kaynaklarını, etkinliklerini, amaçlarını, sistemlerini ve yapılarını belirleme hakkını içermektedir.⁸⁵

Görüldüğü üzere dayanışma hakları doğrudan yaşama hakkı ile ilintilidir. Bu bağlamda dayanışma haklarının etik temelini yaşama hakkı olduğu söylenebilir.⁸⁶ Dayanışma haklarının gerek talep edilmesinde gerekse gerçekleştirilme çabalarında vurgulanan "gelecek nesilleri koruma" kaygısı, dayanışma haklarının çocuk haklarının gerçekleştirilmesinde en az sosyal haklar kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ne var

⁸¹ Aynı, s. 50.

⁸² Stockholm Bildirgesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Turgut, a.g.e., s.53-54; Ruşen Keleş ve Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş* (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), s.212-13.)

⁸³ Keleş ve Ertan, a.g.e., s.82.

⁸⁴ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s.13-14.

⁸⁵ Özdek, *Bir İnsan Hakkı...*, s.49.

⁸⁶ Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s.19.

ki günümüzde dayanışma hakları da sosyal haklar gibi insan hakkı sayılmamaktadır. Milanoviç'in ve Save The Children adlı uluslararası yardım kuruluşunun raporlarında, önümüzdeki elli yıl içinde dünyanın yaşanmaz hale geleceği, bugünkü ekonomik modelde ısrar edilecek olursa küresel nüfus artışının, ekolojik felaketlerin, tükenen kaynakların ve yoksulluğun toplumsal yapıların dağılmasına neden olacağı belirtilerek, özellikle kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinden kaynaklanan fiyat artışlarının en çok çocuklara zarar verdiği vurgulanmıştır.⁸⁷ Sonuç olarak, daha şimdiden her ay sekiz yüz çocuğun kara mayınlarından öldüğü ya da sakat kaldığı, otuz beşe yakın ülkede üç yüz bin çocuğun hükümet ya da muhalif gruplar adına asker olarak savaştığı⁸⁸; çocukların %71'inin temiz su içebildiği, yılda iki milyon çocuğun su kaynaklı hastalıklardan öldüğü⁸⁹; iki yüz yirmi milyon çocuğun mutlak yoksulluk sınırında yaşadığı⁹⁰ bir dünyada dayanışma haklarının öncelikle çocukların hakları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁸⁷ Ergin Yıldızoğlu, *Cumhuriyet*, 26.02.2002.

⁸⁸ Risk Altındaki Dünya Çocukları Raporu, http://www.cocukvakfi.org.tr/risk_rapor.htm, Giriş Tarihi: 14.10.2002.

⁸⁹ Sayısal Çocuk Uyarı Raporu, file:///A:/sayisal_rapor2.htm, Giriş Tarihi 23.09.2002.

⁹⁰ Hakları Çalınmış Çocuklar Raporu/2000, http://www.cocukvakfi.org.tr/calinmis_hak_2000.htm, Giriş Tarihi: 14.10.2002.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLARIN İNSAN HAKLARI VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ

1. GÜNÜMÜZDE ÇOCUK HAKLARININ BELİRLENMESİ SORUNU

Çocuk haklarının belirlenmesi de çocuğun tanımlanması gibi bazı güçlükler içerir. Zira, çocukların hakları çocuk kimdir sorusuna verilen yanıtı göre belirlenmektedir. Her şeyden evvel, yaşa dayalı ayrımcılık ve statüler yaratan egemen toplumsal yapıda çocuklar, alınıp satılabilir değerler üretmeyen nesnelere⁹¹ olarak görülür; ekonomik verimlilik ve üretimle betimlenen modern insan tanımının dışında bırakılır. Öte yandan, çocukların masumiyeti ve zayıflığı vurgulanarak, korunmaya ve sevgiye muhtaç varlıklar oldukları söylenir. Kısaca, toplumun çocuklara yönelik tutumu bir yandan sert ve ihmalkar iken, öte yandan paternalist⁹² ve koruyucudur. Toplum kendisini bu paradokstan kurtarmak için insan statüsünü çocuklardan esirgeyerek onları insanlık dışı kılmaktadır.⁹³ Serozan'ın deyişiyle, çocuklar eşitlikten uzak ve haklardan yoksun bırakılmış, gereksinim ve çıkarları önemsizlenen, toplumun en ucundaki kenar mahalleye itilmiş marjinallerdir, toplumun en çok korunmaya ihtiyacı olan kesimidir. Çocuklar, zihinsel, bedensel, ekonomik ve sosyal yönden güçsüz ve bağımlıdır, işgüçleri ve cinsellikleri sömürülür, şiddete maruz kalırlar. Buna karşılık kendilerini

⁹¹ Çocukların nesneleştirilmeleri, insanların kendilerinden daha basit gördükleri varlıkları nesneleştirme eğilimiyle ilgilidir. Esgün'e göre, insanlar bunu daha ileri götürüp "daha basit ve daha güçsüz" olarak niteledikleri insanları da nesneleştirme hakkını kendinde görmüştür; görmektedir. (İ. Uğur Esgün, "Makro İktidar, Mikro İktidar ve Hukuk," *Birikim*, Sayı no 118: 25-36, (Şubat 1999), s.26.)

⁹² Franklin'in tanımıyla bir bireyin zararına ya da isteklerinin dışında olması pahasına, bireyin çıkarlarını koruma ya da bireyi daha iyiye yöneltme çabasında onun seçim ya/ya da eylem özgürlüğüne müdahale etmektir ve "çocuklar için en iyi yetişkinler bilir, çocuklar da büyüyünce yetişkinlerin seçimlerinin doğru olduğunu anlayacaklardır ve çocuklar her yönden yetişkinlere bağımlıdır önermeleriyle" meşrulaştırılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Franklin, *Çocukların Politik...*, ss.40-51.)

⁹³ Franklin, *Giriş*, s.16.

koruyabilecek ekonomik, sosyal ve siyasi güçten yoksundurlar⁹⁴ ve siyasi güçten yoksunluk çocukları tanımlayan evrensel bir özelliktir.⁹⁵ *Böylece karşımıza, oy kullanmayan ama savaşa gidebilen, cinsel ilişkiye girme veya evlenme kararını kendisi veremeyen ama ana babasının kararı ile evlendirilebilen, sokaklarda ya da atölyelerde çalışıp para kazanabilen ama malvarlığı üzerinde tasarruf etme yetkisi sınırlandırılmış garip varlıklar çıkmaktadır*⁹⁶

Çocuk hakları hareketi, çocuğun nesnelliğini ya da hiç kimseliğini sorgulayan ve çocukların sadece yaşlarından dolayı birçok haktan yoksun bırakılmalarına tepki duyan bir yaklaşımdan doğmuştur. Her hak talebinde olduğu gibi, çocuk hakları hareketinde de toplumsal değerlerin ve koşulların sorgulanması ve değiştirilmeye çalışılması kaçınılmazdır. Bu nedenle, çocuk hakları hareketi ortaya çıktığı günden bugüne, toplumun maddi ve ekonomik üretim yapısındaki değişimlere paralel olarak değişmiş, değişmektedir.⁹⁷ Ancak, yine *paradoksal biçimde, çocuk hakları hareketinin bayrağını taşımak ve söylemini oluşturmak da yetişkinlere düşmüştür.*⁹⁸ Kuşkusuz, sorun karmaşıktır ve toplumsal sorunların yanında felsefi, etik ve yasal sorunları da getirmektedir. Bu karmaşa kısmen, hak teriminin çeşitli anlamlarda kullanılmasından, kısmen de çocuklar için talep edilen hakların çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, Franklin'e göre, çocuk hakları deyimi tanım peşinde bir slogan olarak belirlenmektedir.⁹⁹

Postman'a göre de, çocuk hakları deyimi şaşırtıcıdır. Çünkü, çocuk hakları bayrağı altında aslında karşıt iki çocukluk anlayışı birbirine karıştırılmaktadır. Görüşlerden birisi, çocukluğu incitilebilir bir dönem olarak görerek çocukların ihmal ve suiistimalden korunmasını istemekte; aile sorumluluğunu yerine getirmediği zaman kamu otoritelerinin müdahalesini savunmaktadır. Bu yaklaşım "korumacı yaklaşım"

⁹⁴ Rona Serozan, *Çocuk Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2000), s.3.

⁹⁵ Ennew, a.g.e., s.12.

⁹⁶ Tuncel ve Akço'dan aktaran Ozansoy, a.g.m., s.51.

⁹⁷ Serozan, a.g.e., s.10.

⁹⁸ Ozansoy, a.g.m., s.51.

⁹⁹ Franklin, *Giriş*, s.28.

olarak adlandırılabilir. Diğeri ise, yetişkinlerin çocukların yaşamlarına müdahalesini ve çocukların yaşamlarını denetlemesini reddetmekte; çocukların her türlü kısıtlamadan kurtarılması gerektiğini savunmaktadır.¹⁰⁰ Örneğin Kleinig, toplumun çocuklara yaklaşımının sıklıkla sevgi ve şefkat içermesine karşın, çocuk haklarıyla ilgili taleplerde, çocukların güçsüzlüklerinin ve bağımlılıklarının vurgulandığını; çünkü ezici muameleye ve zorlamaya hassas varlıklar olarak görüldüklerini öne sürer. Ancak, çocukların farklı olduğu ve çoğu yetişkin için yaşamsal önemde kabul edilen hakların, özgürlüklerin, ayrıcalıkların ve dokunulmazlıkların çoğunun çocuklara verilmemesi gerektiği sonucuna varır.¹⁰¹ Strike, çocukların, insanları şeylerden ayıran yetileri ya da en azından bu yetilere sahip olma gizilgücüne sahip olduklarının varsayılabilceğini öne sürer. Ne var ki, Strike, küçüklerin haklarını yetişkinlerinkinden ayırma taraftarı tartışmaların, çocukların da kişi oldukları gerçeğini, onların isteklerine ve inançlarına saygı gösterilmesi ve bunların gelişigüzel bir biçimde gözardı edilmemesi gerektiği gerçeğini ortadan kaldırmadığında ısrar ederek, çocukların da insan olarak temel hakları olduğunu savunur.

Onlar, ahlaki, akılcı, etkin kişilerdir. Bu nedenle, çocuklara, kavramsal olarak, masalardan, kedilerden kayalardan farklı değillermiş gibi davranmak ahlaka uygun değildir. Kişi olarak çocukların da hakları vardır. Onlara araç değil, amaç gibi davranılmalıdır. İstekleri ve gereksinimleri, ilk bakışta, geçerliliğe sahip kabul edilmelidir. Çocuklar yetişkinlerle aynı haklara sahip midir? Birincil gerçek, çocukların kişi olmayı tanımlayan özelliklerin pek çoğuna tam anlamıyla sahip olmamalarıdır. Bir meşe palamudu ne kadar meşeyse, çocuklar da o kadar akılcı, etkin kişilerdir.¹⁰²

Dikkat edilirse, çocuk hakları alanındaki sorun çocukların korunması ve bağımsız kılınmaları çabaları arasındaki gerilimden doğmaktadır. Çocuk haklarının “refah hakları, koruyucu haklar, yetişkin hakları ve ana babalara karşı haklar”¹⁰³ biçimindeki yaygın belirlenimi de bu gerilimden kaynaklanmaktadır. Refah hakları olarak adlandırılan çocuk hakları, en açık ifadesini Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları

¹⁰⁰ Postman, a.g.e., s.177.

¹⁰¹ Kleinig’ten aktaran Felicity Haynes, a.g.e., s.132.

¹⁰² Strike’tan aktaran Haynes, a.g.e. s.134.

¹⁰³ Franklin, Giriş, s.30-33.

Bildirgesi'nde bulan beslenme, tıbbi hizmet ve bakım, barınma ve eğitim haklarını kapsar. Wald'a göre, bu haklar, dünyaya karşı çocuklara verilebilecek en önemli haklardır. Çünkü çocuğun iyiliğinin can damarını oluşturmaktadır.¹⁰⁴ Koruyucu haklar, çocukların yetersiz ilgiden, ihmal, istismar ya da herhangi başka tehlikelerden korunma haklarını ifade eder. Yetişkin haklarını savunanlar¹⁰⁵, çocukların yetişkinlerin halihazırda sahip oldukları haklara sahip olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Çocuklar yetişkinlerin sahip oldukları haklara sahip değildir ve yaş, ayrıcalık tanımak ya da yadsımak için keyfi ve akıldışı bir denektaşdır. Çocuklara yetişkin haklarını tanımak onların bağımsızlıklarını artıracaktır. Anne babaya karşı haklar, çocukların reşit olana kadar anne babaları karşısındaki haklarının güçlendirilmesini ifade etmektedir. Yetişkin haklarında olduğu gibi bu hak kategorisinde de amaç çocukları korumak değil, onları bağımsız kılmaktır.

Refah hakları ve koruyucu haklar çocukların yetişkinlerin ve yasaların karşısındaki eşitsiz konumunu değiştirmemekte, aksine onları daha fazla bağımlı kılma riskini taşımakta, paternalizmin sürmesine katkıda bulunabilmektedir. Yetişkin haklarının çocuklara tanınması ise çocukları korumaya yönelik önlemlerin kadın hakları tartışmalarında olduğu gibi "eşitlik" adına yok sayılmasına neden olabilecektir. Ana babalara karşı haklara gelince, genellikle bu tartışmanın karşı tarafı ailenin de bir toplumsal birim olduğunu, ailede bile toplu halde yaşamının bazı gereklerinin olduğunu görmezden gelerek, bu hakların çocuklara tanınmasını aile kurumuna saldırı olarak

¹⁰⁴ Wald'dan aktaran Franklin, Giriş, s.30.

¹⁰⁵ Holt, yetişkin-vatandaş haklarının çocuklar ve gençler için de geçerli olmasını önererek, çocuklara tanınabilecek hakları önem sıralaması yapmaksızın şu şekilde listelemektedir: *oy verme ve politik olaylarda tamamen yer alma, veli ya da vasi olma hakkı, mülk edinme, borç sözleşmesi yapabilme, kendi evini seçme ve dilediği yerde yaşama hakkı, yetişkinlerle eşit asgari ücret hakkı, aile kurma, ailesini terk etme, başka ailelere dahil olabilme hakkı, dokunulmazlık hakkı.* (Holt, a.g.e., s.1.). Bu listede yer alan haklardan bazıları örneğin mülk edinme, borç sözleşmesi yapabilme, yetişkinlerle eşit asgari ücret alma hakkı gibi, gerçekleştirilmesi çok zor olmayan haklardır. Ancak, çocuğun kendi başına aile kurması, ailesini terk etmesi, başka bir aileye katılması gibi hakların değil tanınması sözünün edilmesi bile başta burjuva aile modelinin özüne aykırıdır. Oy kullanma hakkının çocuklara da tanınması ise tamamen siyasi iktidarın keyfine kalmaktadır. Kaldı ki Türkiye'de bir veya daha fazla yıl hürriyeti bağlayıcı ceza ile mahkum olan, silah altında bulunan erler, onbaşı, hükümlüler gibi yetişkinler bile oy kullanma hakkına sahip değildir. (AY md. 67, 298 Sayılı Seçim Kanunu md. 8) Aslında, soruna insan hakları ve demokrasi tartışmaları açısından bakıldığında, Holt'un *ütöfik* listesi çocukların toplumsal iktidar ilişkileri içindeki eşitsiz konumunu bir kere daha göstermektedir.

değerlendirmektedir. Oysa *hepsi bir aile oldukları için ana babasınınki gibi çocuğun özerkliği de sınırlıdır.*¹⁰⁶

Belki soruna, çocuğun özel konumu gözardı edilmeden “çocuk hakları, çocuğun sadece insan olduğu için sahip olduğu haklardır” biçiminde bakılması çocuk haklarının belirlenmesini kolaylaştırabilir. Zira, çocukların modern dünyanın tehlikelerinden korunmaları gerekliliği ile bağımsız bireyler olarak yetişmelerinin sağlanması, birbirine karşıt değil birbirini tamamlayan amaçlardır. Hareket noktası, çocuğun insan hakları olunca, çocukların hakları; klasik haklar ile sosyal, ekonomik, kültürel haklar biçiminde belirlenebilir. Nitekim, Çocuk Hakları Sözleşmesi’yle, çocukların kişisel hakları ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenlenmiştir. Ancak Sözleşme genellikle yukarıdaki bölümlenmeye paralel olarak, yaşamsal haklar, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları başlıkları altında incelenmektedir.¹⁰⁷

Yaşamsal haklar, çocuğun yaşama, asgari yaşam standartlarına sahip olma, tıbbi hizmetlerden yararlanma, beslenme, barınma gibi haklarını; gelişme hakları, çocuğu kendisini yetiştirebilmesi ve geçindirebilmesi için gereken olanaklardan yararlanma, oyun ve dinlenme, bilgi edinme haklarını, din, vicdan ve düşünce özgürlüğünü; korunma hakları, çocuğun her türlü ihmal, sömürü, şiddet, bağımlılık yaratan maddelerden korunma haklarını ve mülteci çocukların haklarının korunmasını; katılma hakları ise, çocuğun aile yaşamlarında ve toplumsal yaşamlarında etkin rol almasını sağlamaya yönelik haklarını, karar alma süreçlerinde yer alma, dernek kurma, dernek üyesi olma haklarını ve toplanma özgürlüklerini ifade eder.

¹⁰⁶ Franklin, Giriş, s.32.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Emine Akyüz, **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması** (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000), s.5.).

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ

Çocuk hakları alanındaki temel uluslararası belge, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'dir. Kökeni 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi¹⁰⁸ ile 1959 BM Çocuk Hakları Bildirgesi'ne¹⁰⁹ dayanan Sözleşme esasen BM Çocuk Hakları Bildirgesi'ni tamamlayıcı niteliktedir. BM Genel Kurulu'nun bünyesinde oluşturulan bir Çalışma Grubu'nun hazırladığı "Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme", 20 Kasım 1989 tarihinde¹¹⁰ BM Genel Kurulu tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.¹¹¹ 26 Ocak 1990 tarihinde imzaya açılan ÇHS, aynı gün 61 devlet tarafından imzalanmıştır. Türkiye, Sözleşme'yi, 29-30 Eylül tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde toplanan "Çocuklar İçin Dünya Zirve"sinde, 17, 29 ve 30. maddelerine çekince koyarak imzalamıştır. 4058 Sayılı yasayla onaylanması uygun bulunan Sözleşme, 27 Ocak 1995 günlü Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹²

ÇHS, çocuk haklarına ilişkin evrensel standartları belirleyerek, bağlayıcı bir hukuki belgede toplayan ilk sözleşmedir. Üstelik, diğerleri ile karşılaştırıldığında en çok devletin onaylayarak kabul ettiği sözleşmedir. Bir Önsöz, üç bölüm ve 54 maddeden

¹⁰⁸ Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, 1920 yılında savaştan zarar gören çocukların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği tarafından hazırlanmıştır. Bildirge, 26 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Bir Önsöz ve beş ilkedden oluşan Bildirgede, insanlığın çocuklara kendisi için en iyi olanı vermekle yükümlü olduğu fikri esas alınmıştır. Ayrıntılı bilgi ve Bildirge'nin metni için bkz. (Ali Naim İnan, **Çocuk Hukuku** (İstanbul: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968), s.96-97.; Akyüz, a.g.e., s.12-13.; Bilgin Tiryakioğlu, **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve Türk Hukuku** (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991), s.5.).

¹⁰⁹ BM Çocuk Hakları Bildirgesi, BM'nin kuruluşundan sonra 20 Kasım 1959 yılında BM Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Bir Önsöz ve on ilkedden oluşan Bildirge'nin Önsözünde; bütün çocukların ayırım gözetilmeksizin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yazılı haklardan yararlanacağı ve çocukların bedeni ve fikri olgunluğu olmadığı için doğum öncesi ve sonrasında yeterli hukuki koruma dahil güvenliğe ve bakıma ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi ve Bildirge'nin metni için bkz. (İnan, a.g.e., s.98-99.; Akyüz, a.g.e., s.14-15.; Tiryakioğlu, a.g.e., s.7-14.).

¹¹⁰ Bu nedenle her yıl 20 Kasım "Dünya Çocuk Hakları Günü" olarak kutlanmaktadır.

¹¹¹ Sözleşme'nin hazırlık süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Akyüz, a.g.e., s.17-18.; Tiryakioğlu, a.g.e., s.50-52.).

¹¹² Ancak, Ozansoy'un da belirttiği üzere Türkiye'de çocukların korunması ve yararlarının gözetilmesi için uluslararası bir Sözleşme'nin ve devletin taahhüdünün gerekli olmadığı kanısı yaygındır. Bu kanı çocukların her şeyden önemli olduğu, ülkenin geleceği oldukları gibi sloganlarla pekişmekte, hukuki metinlere genellikle ironi ile bakılmaktadır. (Ozansoy, a.g.m., s.39.).

oluşan Sözleşme'nin Önsözünde, BM'nin temel ilkelerine, insan hakları bildirgelerinin ve sözleşmelerinin bazı hükümlerine gönderme yapılarak; bütün çocukların özel ilgi ve yardıma hakkı olduğu ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için uluslararası işbirliğinin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Sözleşme'nin birinci bölümünde (m.1-41), çocukların hakları ve bu hakların gerçekleştirilmesi için devletlere düşen görevler; ikinci bölümünde (m. 42-45) çocuk haklarının çocuklara ve yetişkinlere öğretilmesi yükümlülüğü ile Sözleşme'nin uygulanmasının denetimi; Sözleşme'nin üçüncü bölümünde ise (m. 46-54), Sözleşme'nin onay ve yürürlüğe girme süreçleri düzenlenmiştir.

Dünya çocuklarının “Magna Charta”sı ya da “insan hakları yasası” olarak kabul edilen Sözleşme'nin dayandığı temel fikir, tek tek her çocuğun içinde bulunduğu durumun geliştirilmesi, toplumun aktif ve sorumlu üyesi haline gelebilmesi için ayrılan kaynaklardan yararlanma hakkına sahip olduğudur.¹¹³ Sözleşme’de çocukların hakları ayrıntılı biçimde düzenlenmiş; çocukların her türlü ihmal, istismar, kötü muamele ve sömürüden korunmaları ve bağımsız bireyler olarak toplumsal yaşama dahil olmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Sözleşme, devletlerin sorumluluğunun artırılması ve çocuk haklarının korunması için ortak bir hukuki çerçeve oluşturmakta; uluslararası işbirliğine çağrıda bulunmaktadır. ÇHS ile, çocuklar daha önceki yaklaşımların aksine sadece korunmaya değer varlık olarak değil, kendi düşünce ve sorumlulukları olan bireyler¹¹⁴ olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Akıllıoğlu’na göre, ÇHS’nin dayandığı temel ilke gelişme hakkıdır. Sözleşme ile, çocuklar için yapılacak yatırımlar, iyilik veya lütuf olmaktan çıkarılarak, çocuklar için hak, devletler için ödev haline getirilmiştir.¹¹⁵

¹¹³ Akyüz, a.g.e., s.19.

¹¹⁴ Akbatu’ya göre, bu durumun en önemli göstergesi olan çocuğun görüşlerini ifade hakkı, çocukların yapmamaları gerekeni değil yapabileceklerini, kısaca haklarının pozitif haklara dönüşümünü ifade eder. (Fahrünisa Akbatu, “Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar”, MHB, Sayı 1-2: 1-18, (1996), s.10.).

¹¹⁵ Tekin Akıllıoğlu, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme* (Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1995), s.4. Ancak, çocuk haklarına, genelde insan haklarına ilişkin sözleşme ve düzenlemelerin sorunları ortadan kaldıracığı iddiasına dikkatle yaklaşılmalıdır. Ozansoy’un belirttiği gibi, bu dikkat, *söz konusu hukuki düzenlemenin etkisini yok sayan bir kolaycı reddiyeye düşmekten ve dudak bükmekten sakınmayı içerdiği gibi, bu alandaki ilişkilerin ait olduğu toplumsal zemini ve dinamikleri görmezden gelerek hayatı salt*

Sözleşme ile devletler iç hukuklarını Sözleşme hükümleri ile uyumlu hale getirmeyi taahhüt etmişlerdir. Ancak, Sözleşme'nin 41. maddesine göre, Sözleşmedeki hiçbir düzenleme, bir devletin iç hukukundaki veya o devlet açısından yürürlükteki çocuk haklarının gerçekleştirilmesine daha çok yardımcı olan hükümleri etkilemeyecektir. Ancak, ÇHS, tüm uluslararası sözleşmelerin zaafını bünyesinde taşımaktadır. Kuralları dolaysız bir yürürlüğe (self executing) elverişli açık seçiklikten, kesinlikten uzak ve bu nedenle daha çok anayasa ve yasaların yorumuna ışık tutan dolaylı bir yürürlük gücüne sahiptir.¹¹⁶ Üstelik Sözleşme'de herhangi bir yaptırım mekanizması ya da uluslararası bir yargı makamı öngörülmemiştir.

2.1. Sözleşme'nin Çocuk Tanımı

Daha önce de belirtildiği üzere, ÇHS'nin 1. maddesine göre, "... çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır." Ancak, 1. maddede çocukluğun başlangıç anına dair bir düzenleme yapılmamış; Önsöz'de "çocuğun gerek bedensel gerek zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olması nedeniyle doğum sonrasında olduğu kadar, doğum öncesinde de uygun yasal korumayı içeren özel güvence ve korunma gereksiniminin bulunduğu" belirtilmekle yetinilmiştir. BM, maddenin bu haliyle gerek kürtaj gerekse doğum öncesi diğer konularda taraf olmaktan kaçınarak, çocukluğun başlangıç anının belirlenmesini taraf devletlerin inisiyatifine bırakmıştır. Böylece, çok sayıda devletin Sözleşme'ye taraf olması amaçlanmıştır. Sözleşme maddelerinin neredeyse tamamı çocukların doğumdan sonra yararlanabileceği haklardır. Çocuğun yasal olarak tanımlanması özellikle, evlenme, askere alınma, işe girme, tanık veya sanık olma gibi konularda önem taşımaktadır. ÇHK, ilgili düzenlemelerde "ayırım gözetmeme

hukuk normlarının iyiniyetine emanet eden bir safdil yaklaşımdan da uzak durur. (Ozansoy, a.g.m., s.55.).

¹¹⁶ İsviçre Federal Mahkemesine göre, 13. madde benzeri bir iki açık kural doğrudan uygulanır niteliktedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Serozan, a.g.e., s.36.). Bossuyt'a göre ise, Sözleşmede kullanılan "tanır, üstlenir, güvenceye alır, sağlar, saygı gösterir" ibarelerinin geçtiği hükümler doğrudan uygulanır. Buna karşın "gözetir, özendirir, çaba gösterir" ibarelerinin geçtiği hükümler daha çok niyet açıklaması ve tavsiye niteliğindedir. "Uygun önlemler, gerekli önlemler" gibi deyimler ise hükümete takdir yetkisinin tanındığı durumları göstermektedir. (Bossuyt'tan aktaran Akıllıoğlu, a.g.e., s.143.).

ve çocuğun yüksek yararı” gibi ilkelerin asgari yaş sınırı tespit edilirken yeterince dikkate alınmadığını tespit etmiştir.

...Komite, çocuğun hukuki açıdan tanımına ilişkin hususlardaki yasal hükümlerin kendi içinde tutarlılık taşımadığına özellikle dikkat çekmektedir. Erkeklerle göre kızlarda evlenme yaşının daha düşük tutulması, bu durumun Sözleşme’ye, özellikle de Sözleşme’nin 2. maddesine uygunluğu konusunda ciddi soru işaretleri yaratmaktadır. Zorunlu eğitimin tamamlandığı yaş ile bir işe girmek için belirlenen asgari yaş arasındaki açıklık da bir başka sorunlu konudur. Duyarlılık gerektiren bir başka husus ise, daha küçük yaşlardaki çocukların cezai ehliyete sahip sayılmayacakları bir asgari yaşın bulunmamasıdır.

Komite, Sözleşme’nin ışığı altında, 2. madde uyarınca erkekler ve kadınlar için evlenebilme yaşlarının eşitlenmesi, 40. maddenin 3(a) paragrafı uyarınca asgari cezai ehliyet yaşı belirlenmesi ve 28., 29. ve 32. maddeler uyarınca da zorunlu eğitim yaşı ile işe kabul yaşı arasındaki boşluğun kaldırılması dahil olmak üzere bir çocuk tanımı yapılmasına yönelik yasal girişimlerde bulunulmasını tavsiye etmektedir. (Senegal IRGS, Add.44, parag. 11 ve 25)¹¹⁷

2.2. Sözleşme’nin Temel İlkeleri

ÇHS’de düzenlenen bazı haklar çocuk haklarının gerçekleştirilebilmesi ve çocukların Sözleşme ile belirlenen haklarından yararlanabilmeleri için devletlerin dikkate almak zorunda olduğu ve olağanüstü hallerde bile değiştirilemeyecek temel ilkeler niteliğindedir. Bu ilkeler; ayrımcılığın önlenmesi, çocuğun yüksek yararı, yaşama ve gelişme hakkı ve çocuğun ifade hakkıdır. BM Çocuk Hakları Komitesi, temel ilkelerin uygulanmasının *bütçe kaynaklarının yeterliliğine bağlı kılınamayacağı*¹¹⁸ vurgulamaktadır. Dolayısıyla taraf devletler, temel ilkeler doğrultusunda düzenlemeler yapma ve yürürlükteki yasaları bu ilkelerle uyumlu hale getirme yükümlülüğünü üstlenmiştir. Devletler, özellikle belirli kimi hakların edinilmesi ya da koruyucu kimi önlemlerin kaldırılması için asgari yaş sınırı belirlerken temel ilkeleri gözetecektir.

¹¹⁷ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı. (Ankara: Ajans – Türk Basın ve Basım A.Ş., 2000), s.6.

¹¹⁸ Aynı, s.152.

2.2.1. Yaşama ve Gelişme Hakkı

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3., Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesi ile evrensel bir insan hakkı olarak üstün tutulan yaşama hakkı¹¹⁹ ÇHS'de de temel ilkelerden birisi olarak belirlenmiştir. Öldürülmeme hakkı ya da insanın öldürülmezliği ilkesi olarak da adlandırılan yaşama hakkı, kişinin fizik varlığını sürdürebilmesinin ve böylece tüm insan haklarından yararlanabilmesinin güvencesidir.¹²⁰ Sözleşme'nin 6. maddesiyle düzenlenen ilkeye göre;

1. Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama ve gelişme hakkına sahip olduğunu kabul ederler.
2. Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.

1997 tarihli İnsan Hakları Raporları Elkitabı'nda belirtildiği gibi taraf devletlerin 6. maddeyi uygulamak üzere aldıkları önlemler olumlu bir nitelik taşımaktadır. Taraf devletler, bebek ve çocuk ölümlerini azaltmak, çocukların yaşam sürelerini uzatmak, hastalıklarla mücadele etmek, yeterli besin ve temiz su sağlamak için gerekli önlemleri almak ve ölüm cezası, yasa dışı, keyfi, yargısız infazlar ile ortadan kaybolma gibi durumları yasaklamak zorundadır. Kısaca, devletler yaşamı korumaya yönelik önlemleri almak, yaşama son verebilecek girişimlerden de kaçınmak zorundadır.¹²¹ Kuşkusuz yaşama ve gelişme hakkı salt hayatta kalma hakkından ibaret değildir. Çocukların insan onuruna yakışır biçimde yaşayabilmelerinin gerekliliği de yaşama ve gelişme hakkının kapsamında değerlendirilmelidir. Bu nedenle, taraf devletler, çocuğu; onun bedensel,

¹¹⁹ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 3. maddesi yaşama hakkını " Yaşamak, hürriyet ve kişi emniyeti her ferdin hakkıdır." biçiminde düzenlerken; Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi 6. maddesinde yaşam hakkını daha kapsamlı biçimde düzenlemektedir. İlgili maddeye göre, her insanın özünden gelen hayat hakkı vardır ve hiç kimsenin yaşama hakkı keyfi biçimde ihlal edilemez, yaşam hakkı yasalarla korunur. Ayrıca ilgili madde çocuk haklarını da gözeterek on sekiz yaşın altındaki kişilerin ve gebe kadınların idam edilemeyeceğini hükme bağlamıştır.

¹²⁰ Tanör, Türkiye'nin..., s. 19.

¹²¹ Elkitabı, s.87.

ruhsal, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişimini gözeterek, özgür bir toplumda özgür bir birey olarak insanca yaşamını sürdürebilmesi için hazırlayacaktır.¹²²

ÇHK, yaşam ve gelişme kavramlarını bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmekte ve Sözleşme'nin birçok maddesi 6. maddeye özel göndermede bulunmaktadır. Buna göre ÇHS'nin;

- Taraf devletlerin çocukların haklarından yararlanabilmesi için gerekli önlemleri alacaklarını düzenleyen 4. maddesi,
- Çocuğun görüşüne saygı ilkesini, çocuğun ifade özgürlüğü ile din, vicdan ve düşünce özgürlüğünü düzenleyen 12, 13, ve 14. maddeleri,
- Çocuğun her türlü ihmal, istismar ve sömürüden korunmalarını düzenleyen 19. maddesi,
- Devletlerin, bebek ve çocuk ölümlerinin düşürülmesi, doğum öncesi ve sonrası bakım ile besin, temiz su ve sağlık hizmetlerinin sağlanması yükümlülüklerini düzenleyen 24. maddesi,
- Çocukların eğitim, kültürel ve sosyal gelişim, boş zamanlarını değerlendirme ve çalışma yaşamlarını düzenleyen 28, 29, 30, 31 ve 32. maddeleri,
- Çocukların cinsel sömürüden korunmalarını düzenleyen 34. ve 35. maddeleri ile, çocukların kişi güvenliğini düzenleyen 37. maddesi,
- Çocukların silahlı çatışmadan korunmalarını düzenleyen 38. maddesi; çocuğun hem fizik varlığını sürdürmesi hem de sosyal gelişimi açısından yaşama ve gelişme hakkına göndermede bulunmaktadır.

¹²² Aynı, s.94.

2.2.2. Ayrım Gözetmeme İlkesi

ÇHK tarafından temel ilkelerden birisi kabul edilen ayrım gözetmeme ilkesi Sözleşme'nin 2. maddesinde düzenlenmiştir. 2. maddeye göre;

1. Taraf devletler, bu Sözleşmede yazılı olan hakları kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları, ırk, renk, cinsiyet, dil, siyasi ya da başka düşünceler, ulusal, etnik ve sosyal köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayrım gözetmeksizin tanır ve taahhüt ederler.

2. Taraf Devletler, çocuğun ana babasının, yasal vasilerinin veya ailesinin öteki üyelerinin durumları, faaliyetleri, açıklanan düşünceleri veya inançları nedeniyle her türlü ayrıma veya cezaya tabi tutulmasına karşı etkili biçimde korunması için gerekli tüm uygun önlemleri alırlar.

Ayrımcılık kavramının tanımı, ÇHS'de de, benzer bir ilkeyi düzenleyen Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde de yapılmamıştır. Ancak, İnsan Hakları Komitesi ayrımcılığı, *ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüşler, ulusal ya da toplumsal köken, maddi varlık, doğum ya da başka herhangi bir statü temelinde uygulanan; böylece insanların bütün haklardan ve özgürlüklerden eşit bir şekilde yararlanabilmelerini engelleme amacı taşıyan ya da fiilen bu sonucu doğuran herhangi bir ayrım, dışlama, kısıtlama ya da tercih...*¹²³ biçiminde tanımlamakta ve 1989 tarihli Genel Yorumunda şu noktayı vurgulamaktadır; *ayrım gözetmeme, yasa önünde eşitlik ve yasaların koruyuculuğundan herhangi bir ayrım olmaksızın eşit ölçüde yararlanma ilkesi ile birlikte, insan haklarının korunmasına ilişkin temel ve genel bir ilke oluşturur.*¹²⁴

ÇHS, ayrım gözetmeme ilkesiyle, çocukları sırf yaşlarının küçüklüğünden ötürü büyüklerin serbest tasarrufuna tabi birer nesne olmaktan çıkarıp onları birer özne haline getirmektedir. Üstelik ÇHS'nin eşitlik anlayışı yaşa bağlı eşitliğin boyutlarını aşarak, çocukları yalnız büyükler karşısında değil kendi aralarında da eşit saymaktadır. Yine Sözleşme'ye göre, büyüklere yönelik ayrımcılık çocuklara da yansyacağından, sadece çocuklar değil, onların ana babaları, vasileri ve öteki aile fertleri de ayrımcılığa karşı

¹²³ Aynı, s.19.

¹²⁴ Aynı, s.21.

korunmalıdır.¹²⁵ Zira, çocuklar da yaşları, ırkları, cinsiyetleri, etnik ya da ulusal kökenleri nedeniyle ya da içinde buldukları sosyal koşullar nedeniyle, ki en açık örneği sokakta yaşayan ya/ya da çalışan çocuklardır, ayrımcılığın hedefi haline gelmektedir.

Yine İnsan Hakları Komitesi'nin yorumuna göre, haklar ve özgürlüklerden eşit biçimde yararlanmak, her durumda aynı tutumun alınması anlamına gelmez. Eşitlik ilkesi, taraf devletlerin kimi zaman *Sözleşme tarafından yasaklanan ayrımcılığı yaratan ya da var olan ayrımcılığın sürmesine neden olan koşulları azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacıyla düzeltici müdahalelerde bulunmalarını gerektirebilir.*¹²⁶ Dolayısıyla, ayırım gözetmeme ilkesi, herhangi bir nedenle ayrımcılığa hedef olan çocuklara yönelik tutum, davranış veya düzenlemelerde meşru farklılaşmaları engellemez. Örneğin kız çocuklarının eğitime ya da sokakta yaşayan çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik müdahalelerde pozitif ayrımcılık uygulanabilir ve uygulanmaktadır.¹²⁷ Ne var ki; Serozan'ın haklı olarak belirttiği gibi, ÇHS'deki ayrımcılık yasağı, bu haliyle kendi başına uygulanabilirlik gücünden yoksun görünmektedir.¹²⁸

2.2.3. Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi

Çocuğun yüksek yararının gözetilmesi, aslında daha evvel Çocuk Hakları Bildirgesi (1959), Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (1979)

¹²⁵ Bu nedenle Serozan 'a göre, ÇHS bir "eşitlik manifestosu"dur ve bu ilkeyle bir çocuk hakkı aynı zamanda yetişkinleri de kapsamaktadır. (Serozan, a.g.e., s.45.)

¹²⁶ Elkitabı, s.21.

¹²⁷ Nitekim UNICEF'in 2004 yılındaki girişimi "2005'e Kadar 25"tir. Bu girişimle amaçlanan 2005 yılına kadar seçilen 25 ülkedeki kız çocuklarının okula gitmesinin sağlanması ve eğitimdeki cinsiyet eşitsizliklerinin yok edilmesidir. Türkiye de seçilen 25 ülkenin arasındadır. (UNICEF 2004 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu, s. 3-5.)

¹²⁸ Serozan'a göre, bu ilke, yalnızca ayrımcılık yapan bir düzen yasanın dolambaçlı yoldan anayasaya aykırılıktan ötürü iptaline yol açabilir ya da ayrımcılık yapan kamu görevlisinin eğer bu konuda yasal bir düzenleme varsa, o yasal kanaldan sorumluluğunu gerektirebilir. Yaptırımsız olduğu için de konuya ilişkin yasal düzenleme yasak anlamını yitirir. (Serozan, a.g.e., s.47.)

gibi uluslararası düzenlemelerde yer almış; ÇHS'nin 3. maddesi ile de temel ilke olarak kabul edilmiştir. 3. maddeye göre;

1. Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.
2. Taraf devletler, çocuğun ana babasının, vasilerinin ya da kendisinden hukuken sorumlu olan diğer kişilerin hak ve ödevlerini de gözönünde tutarak, esenliği için gerekli bakım ve korumayı sağlamayı üstlenirler ve bu amaçla tüm uygun yasal ve idari önlemleri alırlar.
3. Taraf Devletler, çocukların bakımı veya korunmasından sorumlu kurumların, hizmet ve faaliyetlerinin özellikle güvenlik, sağlık, personel sayısı ve uygunluğu ve yönetimin yeterliliği açısından, yetkili makamlarca konulan ölçülere uymalarını taahhüt ederler.

3. maddeyle düzenlenen çocuğun yüksek yararı kavramı, çocuğun kısa vadeli ve dar çıkarını değil, uzun erimli, geniş kapsamlı, gelecekteki ve toplumsal çevre içindeki yararını ifade etmektedir. ÇHK'ye göre, başta temel ilke düzeyindeki 2., 3., 6. ve 12. maddeler olmak üzere Sözleşme'nin maddeleri arasındaki ilişkiler birlikte düşünülmelidir. Dolayısıyla, gerek belirli bir durumdaki çocuğun gerekse bir grup olarak çocukların yüksek yararının ne olduğu belirlenirken, yaşama ve gelişme hakkı, ayırım gözetmeme ve çocuğun görüşlerini ifade hakkı gözetilmelidir. Herhangi bir durumda çocuğun yüksek yararı belirlenirken yapılacak yorum, bir bütün olarak Sözleşme'nin ruhuna, özellikle de kendi görüşlerine ve duygularına sahip bir birey olarak medeni ve siyasal hakların öznesi ve özel koruma önlemlerinin hedefi olarak belirlenen çocuk kavramına uygun olmalıdır.

Taraf devletler, hiçbir biçimde yüksek yararı kültürel anlamda göreceli bir kavram olarak yorumlayamaz ve çocukların Sözleşme'yle korunan haklarını inkar amacıyla kullanamazlar. Daha da önemlisi, çocuğun Sözleşme'nin diğer maddelerinde güvence altına alınan haklarını çocuğun yüksek yararı adına ihlal edemezler. Örneğin, çocuk, içinde bulunduğu toplumun sosyal koşulları bahane edilerek dayak ya da psikolojik baskı yoluyla cezalandırılmaz. Ne var ki, ÇHK, çocuğun yüksek yararının

genel ve özel durumlarda nasıl belirleneceği hususunda herhangi bir ölçüt önermemiştir.¹²⁹ Bu nedenle, çocuk yararı kavramıyla çocuk yanlısı bir tutum alınırken, çocuğun yararı yetişkinlerin yararıyla özdeşleştirilip yozlaştırılmamalı; Serozan'ın deyimiyle önce ön kapıdan içeriye alınan çocuk hakları sonuçta böyle kılıflarla arka kapıdan dışarıya kaçırılmamalıdır.¹³⁰

2.2.4. Çocuğun Görüşlerine Saygı İlkesi

Çocuğun, haklarının aktif öznesi olarak görülmesi gerektiğini sürekli vurgulayan ÇHK, ÇHS'nin çocuğun görüşlerine saygı ilkesini düzenleyen 12. maddesini, çocuğun görüşlerini ifade etme özgürlüğü (m.13), düşünce, din ve vicdan özgürlüğü (m.14), dernek kurma özgürlüğü (m.15) ile birlikte değerlendirerek, çocukları temel insan haklarına, kendilerine özgü düşünce ve duygularına sahip bireyler olarak tanımlamaktadır.¹³¹ 12. maddeye göre;

1. Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendisini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar.
2. Bu amaçla, çocuğu etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada çocuğun ya doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatı, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak çocuğa özellikle sağlanacaktır.

Bu madde Sözleşme'nin hem değerlerinden hem de temel güçlüklerinden birisini ortaya koymaktadır. Zira, Sözleşme 12. maddesiyle, çocuğun kendisini ilgilendiren herhangi bir konuda görüşlerini belirtme, paylaşma ve bunlara saygı duyulmasını isteme hakkına sahip bir birey olduğunu teyit etmektedir. Öte yandan 12. maddenin çocukların ifade özgürlüğünü düzenleyen 13. madde ile aynı sorunu düzenliyor gibi görünmektedir. Oysa 1997 tarihli İnsan Hakları Raporları Elkitabı yakın ilişki içindeki iki maddenin neden ayrı ayrı düzenlendiğini "...13. madde ifade özgürlüğünü genel olarak tanıırken 12. madde çocuğun görüşlerini dile getirme ve bu görüşlerin dikkate

¹²⁹ Elkitabı, s.40.

¹³⁰ Serozan, a.g.e., s.49.

¹³¹ Elkitabı, s.145.

alınmasını sağlama hakkını vurguladığından gündemdeki konunun çocukları etkilediği bütün durumlarda başvurulması gereken asıl madde olmalıdır...” biçiminde açıklamaktadır.¹³²

Çocuğun 12. maddede düzenlenen hakları; eğitim, sağlık, planlama ve çevre ile ilgili idari düzenlemeleri, kendisini ilgilendiren adli ve idari kovuşturmalar ile mahkemelerdeki tüm aşamaları kapsamaktadır. 12. madde, çocuğun kendi başına kendi geleceğini ilgilendiren kararlar almasını değil, kendisini ilgilendiren karar alma süreçlerine katılma hakkını ifade eder. İnsan Hakları Raporları Elkitabına göre;

12. madde ile tanınan hak, çocuğu ilgilendiren **bütün konularda** güvence altına alınmalıdır. Bu hak, Sözleşme tarafından özel olarak ele alınmayanlar dahil, çocuğu özellikle ilgilendiren ve onun yaşamını etkileyebilecek her konuda geçerli olmalıdır. (...) dolayısıyla, çocuğun görüşlerini ifade etme hakkı, ailesel meselelerde, örneğin evlat edinme işlemlerinde, örneğin okuldan atılma gibi durumlar söz konusu olduğunda, okul yaşamında ya da çocukların oyun yerlerinin belirlenmesi ve trafik kazalarının önlenmesi gibi durumlar gündeme geldiğinde toplum yaşamında gözetilmelidir. O halde istenilen, çocuğun görüşlerinin kendisini etkileyen bütün kararlarda dikkate alınması ve çocukların kendilerini etkileyecek karar süreçlerinde katılımı olmaksızın etkili herhangi bir uygulamanın gerçekleştirilemeyeceğinin vurgulanmasıdır.¹³³

12. madde ile çocuğun görüşlerini oluşturma ve bunların dikkate alınmasını isteme hakkına ilişkin herhangi bir yaş sınırı öngörülmemiş, çocuğun yaşının ve olgunluk derecesinin ilgili makamca dikkate alınacağı vurgulanmıştır. Nitekim, taraf devletlerin çocuktan sorumlu kişi veya kurumların haklarına saygı göstereceğini düzenleyen 5. madde ile, çocuğun düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 14. maddesinde yaşına ve olgunluk derecesine göndermede bulunmaktadır. Ayrıca, ana babadan ayırma yasağını düzenleyen 9. madde, evlat edinmeyi düzenleyen 21 ve 37. maddeler ile çocuğun cezai yargılamasını düzenleyen 40. maddede çocuğun söz hakkı gözetilmesi gereği belirtilmiştir. 12. maddenin uygulanmasında önemli olan bir diğer nokta da, maddenin ayırım gözetmeme ilkesiyle bağlantılı olarak bütün çocukların

¹³² Aynı, s.147.

¹³³ Aynı, s.150.

Yaşama hakkı (m.6), çocukların Sözleşme ile düzenlenen klasik haklarının başında gelir. 37. maddede “işkence ve diğer insanlık dışı muamele yasağı” düzenlenmiştir. Yine aynı maddeye göre, on sekiz yaşın altındaki hiç kimseye idam cezası ve salıverilme koşulu bulunmayan ömür boyu hapis cezası verilemez; hiçbir çocuk yasadışı ve keyfi biçimde özgürlüğünden yoksun bırakılamaz. Sözleşme’nin 40. maddesine göre, taraf devletler cezai rüşt yaşı belirleyecek ve bu yaş sınırının altındaki çocukların cezai ehliyetinin olmadığını kabul edecektir. Suç isnat edilen çocuk, suçluluğu mahkeme kararıyla sabit olana dek masum sayılacak, yakınları durumdan haberdar edilecek ve doğal hakim güvencesine sahip olacaktır. Kovuşturmanın her aşamasında çocuğun özel hayatının gizliliğine saygı gösterilecektir. Çocuğun gerekirse çevirmen yardımı alma hakkı da 40. maddede düzenlenmiştir.

Çocuğun düşünce, düşünceyi açıklama ve din ve vicdan özgürlüğü¹³⁸ 12, 13 ve 14. maddelerde düzenlenmiştir. 13. maddeye göre çocuk, düşüncesini dilediği yolla ve ülke sınırları ile bağlı olmaksızın açıklama özgürlüğüne sahiptir. Ancak, çocuğun bu hakkını kullanması; başkalarının haklarına ve itibarına saygı ve milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu sağlığı ve ahlakın korunması gerekçeleriyle ve kanunla sınırlanabilir. 14. madde de benzer bir sınırlama öngörmektedir. Buna göre, çocuğun dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü yasayla ve gerekli olmak şartıyla, yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlaki ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir. Sözleşme’nin 15. maddesi çocukların dernek kurma ve barış içinde toplanma hakkını düzenler. Çocukların bu hakkı, ancak yasayla zorunlu kılınan ve demokratik bir toplumda gerekli olan milli güvenlik, kamu güvenliği ve düzeni yararına ya da kamu sağlığı, ahlaki ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak amaçlarıyla yapılan sınırlamalardan başkasıyla kısıtlanamaz. 16. maddeye göre, çocuğun özel yaşamına, iletişimine ve konut dokunulmazlığına haksız müdahale edilemez; çocuğun bu tür saldırılardan yasayla korunma hakkı vardır.

¹³⁸ Bossuyt , 14. maddede, herkesin istediği dini kabul etme hakkının yer almaması eleştirmekte ve bu hükmün İslam devletlerinin baskısıyla konulmadığını söylemektedir. Bossuyt’tan aktaran Akıllıoğlu, a.g.e. s.8.

Sözleşme ile çocuklara tanınan klasik hakların, yetişkinlerin hakları ile paralel düzenlendiği görülmektedir. Ancak, ÇHS’de, yetişkinlerin kendileri için vazgeçilmez saydığı mülkiyet hakkına ilişkin herhangi bir düzenleme olmadığı gibi, seçme ve seçilme hakkına ilişkin bir düzenleme de yapılmamıştır. Dolayısıyla çocuğu genellikle birey olarak değerlendiren ÇHS’nin, mülkiyet ve siyasal katılma hakkı söz konusu olduğunda çocuğu “eksik yetişkin” olarak değerlendirdiği söylenebilir.

Sözleşme’de, çocukların sosyal, ekonomik ve kültürel hakları ayrıntılı biçimde düzenlenmiş ve klasik haklardan ayrı değerlendirilmiştir. Zira, ÇHS’nin 4. maddesine göre, taraf devletler, çocukların ÇHS’de güvence altına alınan bütün haklarından yararlanabilmeleri için gerekli bütün yasal ve idari önlemleri almak zorundadır. Ancak söz konusu çocukların sosyal, ekonomik ve kültürel hakları olduğunda bu önlemler “mevcut kaynakların azami ölçüde kullanımıyla ve gerekirse uluslararası işbirliği çerçevesinde” alınacaktır. Her ne kadar bu hükümle devletlerin kaynaklarını çocuklar için seferber etmekle yükümlü olduğu düşünülse de, mevcut kaynakların olabildiğince geniş tutularak kullanılacak olması *devletlerin bu alanlarda kaynak kullanımında ya da yaratmasında gevşek bir taahhüt görünümündedir.*¹³⁹ Dolayısıyla, çocuklara tanınan sosyal kültürel ve ekonomik haklar 4. madde hükmüyle birlikte değerlendirilmelidir.

Sağlık hakkı, 24. maddede düzenlenmiştir. Madde, taraf devletlere çocuğu olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşturma ve çocuğun her türlü sağlık hizmetinden yararlanmasını sağlama yükümünü getirir. Ayrıca, bebek ve çocuk ölümlerinin düşürülmesi, temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, yeterli besin ve temiz su sağlanması, çocuğun sağlığına zararlı geleneksel uygulamaların kaldırılması taraf devletlerin görevidir. Devletler, tüm bu hususlarda uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi için gerekeni yapacaktır. Taraf devletler 26. maddedeki düzenleme doğrultusunda çocukların sosyal sigorta dahil sosyal güvenlik hakkını tanır ve çocukların sosyal güvenliğini sağlamak için gereken önlemleri alacak, 27. maddeye göre ise, çocuğun yaşam standartlarının iyileştirilmesi için gerekiyorsa, çocuktan sorumlu kişilere mali destek programları uygulayacaktır.

¹³⁹ Ozansoy, a.g.m., s.58.

Çocuğun tüm bu haklardan yararlanabilmesi için ekonomik sömürünün her biçiminden korunması ve çocuğun gelişimine zarar verebilecek işlerde çalıştırılmaması 32. maddede düzenlenmiştir. 32. maddeye göre, taraf devletler çocuklar için asgari çalışma yaşı belirlemek, çalışma koşullarını ve saatlerini düzenlemek ve bu maddenin etkili biçimde uygulanması için gereken idari ve cezai önlemleri almak zorundadır. 32. maddeyle, “çalışma” çocuklar için bir hak olarak düzenlenmemiş; çalışan çocukların varlığı kabul edilerek, bu çocukların çalışma ilişkileri ve ekonomik sömürüden korunmaları düzenlenmiştir. Oysa ekonomik sömürüden korunmaları amaçlanan çocukların, ekonomik sömürüden korunmanın ön şartı olan sendikal haklarına ilişkin de herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.

Sözleşme’de, *modern eğitim paradigmasına uyumlu biçimde*¹⁴⁰ ve “zorunlu” bir hak olarak düzenlenen eğitim hakkı, 28. ve 29. maddelerde, çocuğun boş zamanlarını değerlendirme, tatil ve dinlenme hakkı 31. maddede yer almaktadır. 28. maddeye göre, ilköğretim herkes için parasız ve zorunludur, taraf devletler çocukların orta öğretim ve mesleki öğretim görebilmesi için gereken kolaylığı sağlamalıdır. Yine 28. madde ile dünyadaki okuma yazma sorununun kaldırılması hedef olarak belirlenmiştir. 29. maddede eğitimin amaçları sayılmıştır. 30. maddeye göre eğitim;

- Çocuğun kişiliğini, zihinsel ve bedensel yeteneklerini,
- İnsan haklarına, temel özgürlüklere ve BM ilkelerine saygıyı,
- Çocuğun ana babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, başka ülkelerin değer ve kültürlerine saygıyı,
- Doğal çevreye saygıyı geliştirmeli ve,
- Çocuğu, barış, hoşgörü, eşitlik değerleriyle, özgür bir toplumda sorumlu bir insan olarak yaşamaya hazırlamalıdır.

¹⁴⁰ Aynı., s.57.

Çocukların kültürel hakları 17. ve 30. maddelerinde düzenlenmiş ancak eğitim ve tatil hakkına ilişkin düzenlemelerde olduğu kadar çocuğu ana babadan ayırma yasağının düzenlendiği maddelerde de dikkate alınmıştır. Sözleşme'nin 17. maddesiyle kitle iletişim araçlarının çocuğun kültürel gelişimindeki önemi kabul edilmiştir. Buna göre taraf devletler, kitle iletişim araçlarında azınlık veya yerli ahali çocuklarının dil gereksinimlerine özel önem verilmesini, çocuk kitaplarının basımını ve dağıtımını, 29. maddeye uygun bilgi ve belgelerin yayılmasını; çocukların, gelişimlerini olumsuz etkileyecek bilgi ve belgelerden korunması için uygun önlemlerin alınmasını teşvik edeceklerdir. 30. maddeye göre, soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların olduğu devletlerde çocuk, topluluğun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.¹⁴¹

ÇHS'deki bir başka hak grubunu da Akyüz'ün "korunma hakları" dediği tamamen çocukları korumaya yönelik haklar oluşturur. 36. maddeye göre, taraf devletler, çocuğu esenliğine zarar verebilecek her türlü sömürüden korumakla yükümlüdür. Sözleşme'nin 11. maddesine göre, taraf devletler, çocukların yasadışı yollarla ülke dışına çıkarılmasını önlemek ve bu tür olayların çözülmesini sağlamak zorundadır. 20. maddede ailesiz çocuğun korunması düzenlenmiştir. Devletler, ailesiz

¹⁴¹ Daha önce belirtildiği üzere, Türkiye, Sözleşme'nin 17., 29. ve 30. maddelerine, T.C. Anayasası ve Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun yorumlama hakkını saklı tutarak çekince koymuş ancak çekince koymasının sebeplerini açıklamamıştır. Türkiye'nin çekince koymasının nedenlerinin, taraf devletler; 17. maddenin d bendinde yer alan "Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermelerini teşvik ederler.", 29/1/c maddesinde yer alan "çocuğun ana babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerinesaygının geliştirilmesi" ve 30. maddede yer alan "Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların bulunduğu varolduğu devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz." hükümlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira, Türkiye, uyuşundaki gayrimüslimler dışında azınlık tanımamaktadır. Üstelik Anayasanın 42. maddesine göre, eğitim kurumlarında Türkçe'den başka bir dil "anadili" olarak okutulamaz. Ancak, Ozansoy ve Akıllıoğlu'nun belirttiği gibi, Türkiye anadili ile resmi dil arasındaki ayrımı gözden kaçırmış görülmektedir. Oysa, yine Anayasanın 90. maddesinde yapılan değişikliğe(Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, RG 22.05.2004) göre "Usulüne göre yürürlüğe konmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda" milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin koyduğu çekince anadilde eğitim ya da iletişim hakkının tanınmamasını engellemeye yetmemektedir. (Ozansoy, a.g.m., s.59-61.; Akıllıoğlu, a.g.e., s.22-23.)

kalan çocuğun özel yardım ve bakım hakkını kabul edecek ve çocuğun uygun bir kuruma ya da koruyucu aile yanına yerleştirilmesini sağlayacaktır. Çözüm yolları aranırken çocuğun etnik, kültürel ve dini kimliği ile dili gözetilecektir. 21. maddeye göre, evlat edinme, çocuğun yüksek yararı dikkate alınarak, yetkili makamların izniyle ve çocuk için gerekli güvenceler sağlandıktan sonra gerçekleştirilecektir. 23. maddede özürlü çocukların hakları düzenlenmiştir. Buna göre, taraf devletler özürlü çocukların toplumsal yaşama katılma hakkını kabul ederler ve özürlü çocuğa ve ailesine uygun yardımları yapmayı taahhüt ederler. 25. maddeye göre, taraf devletler yetkili kurumlarca yetiştirilen çocukların durumlarını denetleyeceklerdir. 33. maddeye göre, çocuklar her türlü bağımlılık yapan maddeden korunma hakkına sahiptir ve taraf devletler gereken önlemleri almak zorundadır.

Çocukların her türlü cinsel sömürü ve suiistimalden korunma hakkı 34. maddede düzenlenmiştir. Taraf devletler çocukların;

- Yasadışı bir cinsel faaliyette bulunmak üzere kandırılmalarını,
- Fuhuş ya da başka yollarla cinselliklerinin sömürülmesini,
- Pornografik yayınlarda kullanılmalarını önlemek zorundadır.

Ayrıca, taraf devletler, 35. madde gereği, ne nedenle ve biçimde olursa olsun çocukların kaçırılmalarını, satılmalarını, fuhuşa zorlanmalarını önlemek için ulusal ve uluslararası tüm önlemleri almak zorundadır.

Sözleşme'nin 22. ve 38. maddeleri sırasıyla mülteci çocukların ve silahlı çatışmadan etkilenen çocukların durumunu düzenlemektedir. 22. maddeye göre taraf devletler, ister tek başına ister ailesi ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan veya mülteci statüsündeki çocukların korunması ve insani yardımdan yararlanması için gerekli bütün önlemleri almak zorundadır. Bu nedenle, taraf devletler BM ile ve BM ile çalışan hükümet dışı ve hükümetler arası kuruluşlarla işbirliği yapacaklardır. Ailelerinden ayrı düşmüş bir çocuğa da ailesiz kalmış çocuklara ÇHS ile tanınan haklar ve koruma sağlanacaktır. 38. maddeye göre, silahlı çatışma halinde taraf devletler, kendilerine uygulanabilir insani hukuku çocuklara da uygulamak zorundadır. Taraf devletler, on beş yaşından küçük çocukların silahlı çatışmaya katılmaması,

özellikle on beş yaşına gelmemiş çocukların askere alınmamaları ve on beş-on sekiz yaş arası çocuklarda yaşı büyük olanın silah altına alınması için çaba gösterecektir. sözleşme ile taraf devletler, silahlı çatışmadan etkilenen çocuklara koruma ve bakım sağlamak zorundadır.¹⁴²

Kuşkusuz, ÇHS, tek başına, çocukların haklarına ilişkin tüm sorunlarla hesaplaşıp, toplumsal yapıları dönüştürme gücüne sahip değildir. Ancak, toplumsal yapıların dönüşümüne meşru bir söylem yaratarak, dönüşümün gerçekleşmesi için yapılması gerekenleri dayatabilir.¹⁴³ Serozan'ın da belirttiği üzere, ÇHS salt bir iyiniyet bildirisi değil, altına imza atan devletleri bağlayıp yüküm altına sokan bir hukuksal bağittir. Sözleşme'nin çocuğu ana babanın, işverenin ve devletin üzerinde dilediği gibi tasarruf edebileceği bir nesne olmaktan çıkarıp, bağımsız kişiliğe sahip onurlu ve saygın bir özneye dönüştürme sürecine ciddi bir katkıda bulunduğu yadsınmaz.¹⁴⁴

2.4. Sözleşme'nin Denetim Sistemi

Sözleşme'nin 43. maddesine göre, taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeyi incelemek amacıyla Çocuk Hakları Komitesi kurulmuştur.

Komite, çocuk hakları alanında yetenekleri ile tanınan ve yüksek ahlak sahibi gizli oyla ve dört yıllığına seçilen on uzmandan oluşmaktadır. 44. maddeye göre, taraf devletler, Sözleşme ile çocuklara tanınan hakları gerçekleştirmek için aldıkları

¹⁴² Sözleşme'nin bu hali Cenevre Sözleşmelerine Ek II. Protokole aykırıdır. Zira, II. Protokolün 4/3 maddesi gereği 15 yaşın altındaki çocukların silahlı çatışmalara katılmasını kesinlikle yasaklamaktadır. ÇHK, Sözleşme'nin çocuk tanımı ve çocuğun yüksek yararı ilkesi doğrultusunda "18 yaş altı hiçbir çocuğun düşmanlıklara doğrudan ya da dolaylı biçimde dahil edilmemesine izin verilmemesi ve 18 yaş altı hiçbir çocuğun normal askere alma sistemi içinde ya da gönüllü kayıt yoluyla silahlı çatışmalarda yer almaması gerektiğini" vurgulamaktadır. Bu nedenle 1994 yılında ÇHK'nin teşvikiyle İnsan Hakları Komisyonu "çocukların silahlı çatışmalara katılmalarını önlemek ve silahlı kuvvetlere alınmada asgari yaşı 18'e yükseltmek" amacıyla Sözleşme'ye bir İsteğe Bağlı Ek Protokol hazırlamak için harekete geçmiştir. İsteğe Bağlı Protokol, 25 Mayıs 2000 tarihinde BM Genel Kurulunda kabul edilmiş ve devletlerin imza ve onayına açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Elkitabı, s.511-515.)

¹⁴³ Ozansoy, a.g.m., s.40-41.

¹⁴⁴ Serozan, a.g.e., s.37.

önlemleri ve hakların yaşama geçirilmesi konusunda kaydettikleri ilerleme raporlarını, Sözleşme'nin kendileri açısından yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıl içinde, daha sonra beş yılda bir Komiteye sunacaklardır. Raporlar, Sözleşme ile üstlenilen sorumlulukların yerine getirilmesini önleyen güçlük ve nedenleri ve ayrıca ilgili ülkede Sözleşme'nin uygulanışı hakkında Komiteyi aydınlatacak bilgileri içerecektir. Taraf devletler, Komite'nin istediği her türlü bilgiyi vermek ve raporlarını kamuya duyurmak zorundadır. 45. maddeye göre, uzmanlaşmış kurumlar, UNICEF ve BM'nin diğer organları, Sözleşme hükümlerinin uygulanmasının denetimi sırasında temsil hakkına sahiptir. Komite, bu kurumları rapor sunmaya davet edebilir. Komite gerekli görürse taraf devletlere tavsiyede bulunabilecektir. Sözleşme'nin denetim sistemi ülke raporlarının izlenmesi ve denetlenmesinden ibarettir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK HAKLARINDAN BİRİSİ OLARAK EKONOMİK SÖMÜRÜDEN KORUNMA HAKKI

1. ÇOCUK EMEĞİ SÖMÜRÜSÜ VE ÇOCUĞUN EKONOMİK SÖMÜRÜDEN KORUNMA HAKKI

1.1. Çocuk Emeği Sömürüsü Olgusu

Çocuk emeği sömürüsü; çocukların ücret karşılığında ya da aile işlerinde ekonomik veya eğitsel amaçlarla, bedensel, zihinsel, ruhsal ve toplumsal gelişimlerini olumsuz etkileyen ve sağlıklarını tehdit eden işlerde çalıştırılmasıdır. Çocuğun; yaptığı işin aşağılayıcı ya da tehlikeli olması, yaptığı iş için çok küçük olması ya da çok uzun saatler çalıştırılması, gelişimine uygun olmayan işlerde çalıştırılması, tatil hakkının olmaması gibi durumlarda ise yalnızca çocuğun emeği değil, çocuğun kendisi de sömürülmektedir.¹⁴⁵ Çocuk emeği sömürüsü, çocukları ihmal ve istismar etmenin, fiziksel ve duygusal açıdan sömürmenin en yaygın biçimidir. Dünyanın her yerinde çocuk emeğinden yararlanılmakta, çocuklar gelişimlerini olumsuz etkileyecek işlerde ve koşullarda yüzyıllardır çalıştırılmaktadır. Ancak, çocukların çalıştırılmasının bugünkü anlamıyla emek sömürüsü biçimini alması, Sanayi Devrimi'yle birlikte daha önce aile işlerine yardım eden ya da çirak olan çocukların "ücretli işçi" olmalarıyla başlamıştır.¹⁴⁶

Çocukların ücretli işçilere dönüşümünün ilk sinyalleri 17. ve 18 yüzyıllarda kırsal bölge tüccarlarının kendi işletmeleri için görece ucuz ve uysal işgücünden

¹⁴⁵ Akyüz, a.g.e., s.532.

¹⁴⁶ Alpaslan Işıklı, "Sosyal Politika Açısından Çocuk İşgücünün Korunması Sorunu", *Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri* (Adapazarı: Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu Yayını, 1993) s. 25

yararlanmaya karar vermesiyle verilmiştir. Ailelerin bu geçiş işletmelerinde çalışmaya başlamasıyla yaş ve cinsiyetin belirlediği geleneksel işbölümü silinmeye başlamıştır. Sanayileşmeyle birlikte de çocuklar üretim ilişkileri içindeki yerlerini almışlardır. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa'nın birçok bölgesinde yöneticiler, yoksulluk içindeki kadın ve çocuklara güvenilir iş olanakları sağlayacağı gerekçesiyle sanayileşmeyi desteklemiştir. Hamilton'a göre, kadınlar ve çocuklar üretim işletmelerinde olabileceğinden daha yararlı biçimde değerlendirilmiştir.¹⁴⁷ Ancak, çocukların çalıştırılması asıl dayanağını, dönemin, sözleşme özgürlüğü kapsamında tarafların çalışma koşullarını istedikleri gibi saptayabileceklerini savunan ekonomik görüşlerinde bulmuştur. Gerçekte ise, çok kötü koşullarda ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalan yetişkin işçiler, gelirleri yaşamlarını sürdürmelerine yetmeyince ya da işsiz kalınca çocuklarını da çalıştırmak zorunda kalmıştır.¹⁴⁸

19. yüzyılda işverenler, sözleşme özgürlüğüne dayanarak, itaatkar ve ucuz çocuk işçileri tercih etmiş, çocukların fabrikalarda çalışmaya başlaması ise ücretlerin daha da düşmesine neden olmuştur.¹⁴⁹ Kısaca, burjuvazi, *gelişen teknolojiye dayanarak, kadınları ve çocukları istihdam ederek ücretleri düşürme ve karlılığı artırma olanağından*¹⁵⁰ yararlanmıştır. Dolayısıyla, klasik liberalizmin iddia ettiği sözleşme özgürlüğü, işverenle işçi, özellikle yetişkin işverenle çocuk işçi arasında biçimsel bir özgürlük olmaktan ileri gidememiş, yoksulların çocukları, Sanayi Devrimi'yle birlikte değişen ekonomik ve toplumsal yapıda daha sonra Afrikalı kölelerin düşeceği "eşya

¹⁴⁷ Heywood, a.g.e., s.150

¹⁴⁸ Tankut Centel, *Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1982), s.14. Üstelik, Bauman'ın belirttiği gibi insanlar değişime ayak uyduramazlar bile geçimlerini sağlamak zorundaydı ve çalışmamak ahlaki çöküş olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. (Zygmunt Bauman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. Çeviren: Ümit Öktem (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999), s. 22-24.).

¹⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Centel, a.g.e., s.14-15.; Akyüz, a.g.e., s.524-525.; Heywood, a.g.e., s.152-155.).

¹⁵⁰ Marks, Engels, Lenin, *Kadın ve Aile*. Çeviren: Arif Gelen (Dördüncü baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2002), s. 30.

parçası” durumuna gelmiştir.¹⁵¹ Örneğin, İngiltere’de satın alınmış 4-5 yaşlarındaki çocuklar kaçmamaları için zincirlere bağlanmış¹⁵², Belçika’da maden ocaklarında çalıştırılan 15 yaşından küçük kız çocuklar fahişeliğe itilmiş¹⁵³, çocuklar hemen tüm Avrupa ülkelerinde günde en az on dört saat, sağlıksız koşullarda çalıştırılmışlardır. Öyle ki, çocukların çoğu gün boyu çalıştıktan sonra evlerine gidecek gücü kendilerinde bulamamış, fabrikada gizlenerek uyumuşlardır.¹⁵⁴

19. yüzyılın, çocuk emeği sömürüsünün yanı sıra işçi sınıfının sosyal hak mücadelesinin yükseldiği dönem olması, dikkatlerin çocukların çalışmasına olmasa bile çalışma koşullarına yönelmesini sağlamıştır. Soruna ilk dikkat çekenler İngiliz sanayi kasabalarındaki doktorlar olmuş, ancak sağlık sorunları nedeniyle çocukların çalıştırılmasına karşı çıkmak toplumsal sefalet çocukları çalışmaya zorladığı için kolay olmamıştır. Üstelik, devletin çocukların çalışma ilişkilerini düzenlemesine çeşitli nedenlerle itiraz edilmiştir. Liberaller, çocukların çalıştırılmasına ilişkin bile olsa devletin müdahalesini özgürlüğe saldırı olarak değerlendirmiş ve yasal sınırlamaların yetenek ve eğitim kaybına yol açacağını öne sürmüştü¹⁵⁵; muhafazakarlar, çocukların çalıştırılmamasının yoksul ailelerin gelirini düşüreceğini, çocukların aylaklık etmek yerine yarım gün çalışarak paranın değerini öğreneceğini ve ülke ekonomisine katkıda buldukları için mutlu olacaklarını savunmuşlardır.¹⁵⁶ Yine de bütün ülkelerdeki toplumsal yenilik yanlıları, çocuk emeğinin sömürülmesine engel olmak, en azından çocukların daha az çalıştırılmalarını sağlamak için devletin müdahalesini talep etmişlerdir.¹⁵⁷ Çocukların çalışma yaşamlarına devletin müdahale etmesi gerektiği fikri, çocukların çalıştırılmasının sosyal bir durum olmaktan çıkıp sosyal bir sorun olarak

¹⁵¹ Bu durumu haklı göstermek için öne sürülen fikirler daha sonra köle ticaretini haklı çıkarmak için de öne sürülmüştür Johnson’dan aktaran; (Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**. Çeviren: Ayşe Buğra (Üçüncü baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s.402.).

¹⁵² Akyüz, a.g.e., s.524.

¹⁵³ Centel, a.g.e., s.15.

¹⁵⁴ Marks, Engels, Lenin, a.g.e., s.40.

¹⁵⁵ Heywood, a.g.e., s.141.

¹⁵⁶ Emma MacLennan, “Çalışma Hayatında Çocuk Hakları,” **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), s.143-44.

¹⁵⁷ Heywood, a.g.e., s.

algılanmaya başlamasına işaret emektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde değişen çocukluk anlayışıyla birlikte çocukluğun mutlu ve tasasız bir dönem olarak tasavvur edilmesi, çocukların çalıştırılmalarını, insanları öfkeliendiren bir sorun haline getirmiştir.

Bugün, çocukların çalıştırılması dünya çapında bir sorun olarak kabul edilmekte, çocuk emeği sömürsünün önlenmesi için sayısız çalışma yürütülmektedir. Ancak, tüm çalışmalara, ekonomik sömürden korunmanın bir çocuk hakkı olarak kabul edilmesine rağmen dünyanın her yerinde çocuk emeğinden yararlanılmaktadır. 19. yüzyılda olduğu gibi işverenler, ucuz ve itaatkar oldukları için çocukları çalıştırmayı tercih etmekte; çocuklar benzer çalışma koşullarına mahkum edilmektedir. ILO'ya göre her yıl 1.2 milyon çocuk zorla çalışma yaşamına ya da fuhuşa itilmektedir. Güney Afrika ülkelerinde yaşları 5 ile 14 arasında değişen çocukların çoğu(yaklaşık 31 milyon çocuk) kölelik, askerlik, fuhuş, pornografi gibi ortadan kaldırılması gereken işlerde; azımsanmayacak bir kısmı(yaklaşık 7 milyon çocuk) tehlikeli işlerde haftada 43 saatten fazla çalıştırılmaktadır. Dört saati aşan ev işleri de hesaplandığında tehlikeli işlerde çalışan kız çocukların sayısı erkek çocuklarıkinden fazladır.¹⁵⁸ Üstelik çok sayıda çocuk açıkça tehlikeli ve sakıncalı işlerde ve sanayilerde çalıştırılmaktadır. Örneğin Portekiz'de 16 yaşının altındaki 40 binden fazla çocuk metalürji, kimya, tekstil gibi oldukça tehlikeli işlerde 10-14 saat çalıştırılmaktadır. İngiltere'de ise, 13-15 yaşlarındaki çocukların %40'ı kayıtdışı ve illegal işlerde çoğunlukla yarım gün çalıştırılmaktadır.¹⁵⁹

Çocukların çalışma nedenleri ekonomik koşullar, eğitim düzeyi, aile içi şiddet, doğal afetler, savaş, göç vb. olarak belirlenebilir. Ancak, yine 19. yüzyılda olduğu gibi çocukların çalıştırılmasının temel nedeni yoksulluktur. İnsanlık tarihinin önemli bir bölümünde hayatta kalma açısından doğrudan tehdit oluşturan yoksulluğun yol açtığı açlıktan ölme, barınaksızlık, sağlık hizmetlerinden yararlanamama gibi sorunlar

¹⁵⁸ UNICEF 2004 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu

¹⁵⁹ Gaye Yılmaz, "Liberal Sosyal Sentez: Avrupa Birliği," Humanite Sayı 1: 46-56, (Mart, 2003), s. 49-50.

dünyanın bir çok bölgesinde varlığını sürdürmektedir.¹⁶⁰ UNICEF'in 2001 Dünya Çocuklarının Durumu Raporunda da belirtildiği gibi, *yoksulluğun pençeleri bir aileye uzandığında, bundan en çok etkilenen ve zarar görenler; yaşam, gelişme ve büyüme hakları riske atılanlar, o ailenin en küçük üyeleridir. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde doğan her 10 çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Çocuk haklarının yaygın bir biçimde ihlali de temelde gene yoksulluktan kaynaklanmaktadır.*

Yoksulluğu, çocuk emeği sömürüsünün temel nedeni, buna bağlı olarak da çocukların insan haklarının ihlali olarak görmek, öncelikle yoksulluk, sosyal gerçeklikten ve bu gerçekliği yaratan koşullardan bağımsız değerlendirilemeyeceği için önemlidir.¹⁶¹ Özügurlu'nun belirttiği gibi, yoksulluk olgusunun kavranışına yöneltilecek "Yoksulluk bir durum mudur yoksa bir süreç midir?" sorusu aydınlatıcı olabilir. Yoksulluk bir durum olarak kavranırsa, o durumu niteleyen özellikleri taşıyanlar ayrı bir kategori olarak resmedilir ve yoksulluk bir "yetersizlikler" ve/veya "yoksunluklar" listesinin toplamı haline gelir. Listeyle belirlenen yoksulluk durumu da parasal terimlerle ifade edildiğinden *yoksulluk çizgisi* ile ya da *yoksulluk bandı* ile tanımlanır.¹⁶² Nitekim, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği yoksulluğu "yeterli bir yaşam düzeyi ve diğer temel kişisel, kültürel, ekonomik, siyasal ve sosyal haklardan faydalanmak için gerekli olan kaynaklardan, olanaklardan, tercihlerden, güvenlikten ve güçten yoksun olma durumu"¹⁶³ biçiminde tanımlarken, Dünya Bankası, en düşük yaşam standartlarına ulaşamama olarak tanımlamakta ve günde 1 dolardan daha az bir gelire yaşamayı yoksulluk eşiği olarak değerlendirmektedir. Buna göre 1 doların biraz üstünde bir gelire sahip olanlar yoksul değil anlamına gelmektedir.¹⁶⁴ Aslında sorun yoksulluğun tanımı

¹⁶⁰ Bauman, Çalışma, Tüketici ve..., s.59.

¹⁶¹ Abdurrahman Arslan, "Yoksulluk Yardım Müslümanlık," Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 15-17 Kasım 2002 (Ankara: Türkiye İnsan Hakları Yayınları, 2003), s. 80.

¹⁶² Metin Özügurlu, "Eşitlik Körtü 'Demokratikleşme' Programlarının Eleştirisi," Praksis. Sayı 10: 11-34, (Yaz Güz 2003), s.28.

¹⁶³ Şinasi Haznedar, "İnsan Hakları ve Yoksulluk," Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 15-17 Kasım 2002 içinde, s.192.

¹⁶⁴ Meryem Koray ve Hülya Alev, "Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği," Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları içinde, s. 455.

yapılırken hane, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanmaması şeklinde kalitatif kriterlerin belirleyici olması ve temel ihtiyaçların hiç karşılanmadığı ya da gerektiği gibi karşılanamadığı toplumsal bir mahrumiyet olarak algılanmasıdır.¹⁶⁵

Yoksulluğun bir süreç olarak değerlendirilmesi ise, her şeyden evvel emek sermaye çelişkisinden kaynaklanan kavramlarla sorgulanmasını zorunlu kılacaktır.¹⁶⁶ Zira, yoksulluk gözle görülür hale geldiği her dönemde *sermayenin yeniden üretiminin toplumu ve doğayı egemenliği altına alma düzeyine göre şekillenmektedir.*¹⁶⁷ Yaşanan neo-liberal küreselleşme sürecinde, dünya çapında uygulanan yapısal uyum programları, yüksek işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksullukla sonuçlanmış, yoksulluk da sermaye gibi küreselleşmiştir.¹⁶⁸ Çocuk yoksulluğunun gerisinde de hem evrensel hem de ülkesel eşitsizlikleri artıran bu süreç yatmaktadır. Yoksul ülkelerde eğitime, sağlığa ve altyapı hizmetlerine gitmesi gereken kaynaklar dış borç ödemelerine gitmekte, bu ülkelere yoksulluktan kurtulabilmeleri için verilen krediler ülkeleri borç batağının daha da derinine itmekte, çocuklar öğretmensiz, ilaçsız, susuz ve aç kalırken çocukların hakları her gün ihlal edilmektedir. Milyonlarca çocuk ailelerinden kopmakta, çalışmak üzere başkalarının yanına verilmekte ya da terk edilmektedir. IMF ve Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerde, sağlık ve eğitim harcamalarını kısımaya zorlarken askeri harcamalar konusunda aynı tutumu sergilememektedir. UNICEF raporlarına göre, Türkiye dahil birçok ülkede askeri bütçe sağlık ve eğitim bütçelerinin üzerindedir. Meksika Ulusal Beslenme Enstitüsü Müdürü'nün şu sözleri çarpıcıdır. *Benim ülkemdeki*

¹⁶⁵ Wedel'in işaret ettiği bir başka sorun da üçüncü dünya ülkelerinde yoksulluğun tanımının gelirden yola çıkarak yapılmasının güvenilir ve işe yarar verilerin eksikliği nedeniyle oldukça güç olduğudur. Üstelik, üçüncü dünya ülkelerinde kayıt dışı ekonomide kazanılan gelir düzenli değildir ve genellikle parasal olmayan hizmetlerin transferiyle tamamlanmaktadır. (Heidi Wedel, *Siyaset ve Cinsiyet. Çeviren: Can Kurultay (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), s.15.*)

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Metin Özügürlü, a.g.m., s.28-29.).

¹⁶⁷ Aynur Özügürlü, "Yoksulluk Kavramına "Çöplük"ten Bakmak", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, s. 190

¹⁶⁸ Seabrook'un belirttiği gibi yoksullar, zenginlerle ayrı bir kültürde yaşamamaktadır. Yoksullar da parası olanlar için tasarlanmış bir dünyada yaşamak zorundadır ve yoksullukları ekonomik gerileme ve küçülmeye arttığı gibi ekonomik büyümeyle şiddetlenmektedir. Bauman'a göre, bugünkü anlamıyla ekonomik büyüme, işlerin yerine esnek emeğin, iş güvencesinin yerine değişken kontratların ve süreli hizmetlerin geçmesini, ekonomik küçülme ise istihdam hacminin azaltılmasıyla özetlenebilecek yeniden düzenlemedir. Seabrook'tan aktaran Bauman, *Çalışma, Tüketim ve...*, s.64-65.

*yüksek beslenme bozukluğu oranı sürüklendiğimiz dış borç batağına bağlıdır ve bu borçlar için ayrılan ödemelerin bir gün ertelenmesi ile Meksikadaki tüm aç çocukların kalori gereksinimleri karşılanabilecektir.*¹⁶⁹

Yoksulluğun bir durum olarak değerlendirilmesinin bir başka sonucu da, gelir düzeyi esas alınarak yapılan tanımların yoksulluğun ayrımcı, dışlayıcı yapısını göstermemesidir.¹⁷⁰ Yoksulluk, aynı zamanda “ortalama yaşam biçimlerinden farklı yerde olma”, “çoğunlukla birlikte olamama anlamına” gelir ve aidiyet bağlarını zayıflatan, dahil olmayı yok eden bir süreç olarak da belirir.¹⁷¹ Bu sürecin doğal sonucu yoksulluğun bedensel yoksunlukla olduğu kadar ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel dışlanmışlıkla belirmesidir. Ekonomik dışlanma üretim ilişkilerinin dışına itilmenin yanı sıra düşük alım gücü nedeniyle mal ve hizmetlere ulaşamamayı da ifade etmektedir. Siyasal dışlanma, kimi grupların kişisel güvenlik, hukukun egemenliği, ifade özgürlüğü, siyasal katılım gibi insan haklarından yararlanamamasını ifade etmektedir. Sosyal hizmetlere ve işgücü pazarına erişememe ve toplumsal katılımsızlık ise toplumsal dışlanmanın en önemli sonuçları arasında yer almaktadır.¹⁷² Ekonomik, sosyal ve siyasal dışlanma yoksulluğun kalıcılaşmasına neden olmakta, umutsuzluk, bağımlılık ve alt sınıflara ait olma gibi duygular kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.¹⁷³ Altyapı yetersizliği, teknolojiye, kaynaklara, kamusal mal ve hizmetlere, erişememe ve karar alma süreçlerine katılamama, bir yandan yoksulları doğal, ekonomik ve sosyal risklere karşı

¹⁶⁹ Şükrü Hatun, *Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri* (Ankara: TTB Yayınları, 2002), s.31.

¹⁷⁰ UNICEF’in raporlarına göre, çocuk ölümlerinin oranı, çocukların yaşlarına göre gelişimlerini, içme suyu kaynaklarına ulaşımı, sağlık hizmetlerinden yararlanmayı, aşılama oranlarını ve ilköğretime başlayan çocukların oranını çocuk yoksulluğunun göstergelerindedir. Ancak yine UNICEF’e göre, yoksulluğun tek göstergesi yoktur. Gelir düzeyi esas alınarak yapılan yoksulluk tanımları yoksulluğun ayrımcı, dışlayıcı yönlerini göstermez. *UNICEF 2001 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu*.

¹⁷¹ Bauman, *Çalışma, Tüketim ve....*, s.60. Kümbetoğluna göre, yoksulluğun basit tanımında beliren en temel ihtiyaçların karşılanamaması durumu bu ihtiyaçların sosyal belirlenmesini de içinde barındırmaktadır ve her ekonomik durum insanlar arasında iletişim ve sosyalleşme kanalı, toplumsal grupları belirleyen unsurdur. Yoksulluğun sadece mallardan yoksunluğu değil, mallara sahip olunmadığı için tüketime katılamamayı da belirlemesi ekonomik, sosyal ve kültürel dinamikler kadar önemlidir. (Belkıs Kümbetoğlu, “Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk,” *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, s.132.).

¹⁷² Sibel Özbudun, “Küresel Bir ‘Yoksulluk Kültürü’ Mü ?,” *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, s.59.

¹⁷³ Lewisten aktaran Wedel, *a.g.e.*, s.15.

güvencesiz bırakırken, öte yandan onların üretiminin emek yoğun üretim olmasına neden olmaktadır. Çok zaman gerektiren ve düşük verimlilikteki bu işler genellikle kadınlar ve çocuklar tarafından yapılmaktadır.¹⁷⁴ Dünya Bankası'nın 2000-2001 Dünya Gelişim Raporunda da belirtildiği gibi:

...fakir olmak demek aç olmak demektir, barınacak yeri, giyecek bir şeyi olmamak demektir, hasta olmak ama tedavi olmamak, okuma yazma bilmemek ama okula gidememek demektir. Fakat fakir insanlar için, fakirlik içinde yaşamak bundan daha fazla bir şeydir. Fakir insanlar özellikle kendi denetimleri dışında gelişen ters etkilere karşı korunmasızdırlar. Devlet ve toplum kurumları tarafından iyi gözle bakılmadıkları gibi bu kurumlardaki söz ve iktidardan da dışlanmışlardır.¹⁷⁵

Kısaca, yoksulluk bir durum olarak değerlendirildiğinde, sorunun gerçek boyutu küçülmekte, yapılması gerekenler listesi açlar için besin bulmakla sınırlanmakta ve korkunç yaşam ve barınma koşulları, hastalık, cahillik, saldırganlık, parçalanmış aileler, çözülen toplumsal yapılar ve gelecek korkusu gözardı edilmektedir.¹⁷⁶ Yoksulluğun bir süreç olarak değerlendirilmesi ise yoksulluğu önlemeye yönelik sosyal politikaların geliştirilmesini sağlayacaktır. Zira, yoksulluğu önlemeye yönelik sosyal hakların devletin kamusal hizmet alanlarından çekildiği bir ekonomik sistem içinde nasıl gerçekleştirileceği oldukça önemli bir sorundur.¹⁷⁷ Bu bağlamda, çocuk emeği sömürsü çocukların insan haklarının ihlalinin diğer biçimlerinden bağımsız değildir, çoğu zaman çocuk emeği sömürsü çocukların diğer haklarının yaşama geçirilememesinin ya da ihlal edilmesinin nedenidir. Hakim ekonomik ve siyasal yapıda çocuklar, sadece çocuk oldukları için ekonomik sömürüye ve hak ihlallerine en açık toplumsal grubu oluşturmaktadır.

¹⁷⁴ Faruk Sapançalı, *Sosyal Dışlanma* (İzmir: DEÜ Yayınları, 2003), s.53.

¹⁷⁵ Dünya Bankası Gelişim Raporundan aktaran İşaya Üşür, "Küreselleşme ve Yoksulluk," *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde,, s.51.

¹⁷⁶ Bauman, *Çalışma, Tüketim ve.....*, s.117.

¹⁷⁷ Naz Çavuşoğlu, "Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi," *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, s.475.

1.2. Çocuğun Ekonomik Sömürüden Korunma Hakkı

Çocukların çalışma koşullarına yönelik ilk yasal düzenlemeler Sanayi Devrimi'nin yaşandığı İngiltere'de yapılmıştır. Robert Owen'ın çabalarıyla 1802 tarihinde "Çırakların Bedensel ve Moral Sağlıkları hakkında Yasa" kabul edilmiş; bu yasa ile çocukların çalışma saatleri 12 saatle sınırlanmış, gece çalışmaları yasaklanmış, kız ve erkek çocuk işçilerin yatakhaneleri ayrılmış, çocukların okula devam etmelerinin sağlanması hükme bağlanmıştır.¹⁷⁸ Daha sonra Avrupa'nın diğer ülkelerinde de çocukların çalışma koşullarına ilişkin bir dizi yasal düzenleme yapılmıştır. Bu yasal düzenlemelere birkaç örnek vermek gerekirse¹⁷⁹:

- İngiltere'de 1833 yılında çıkarılan Lord Althorp Yasası'yla, 9 yaşından küçüklerin çalıştırılmaları, 18 yaşından küçüklerin gece çalıştırılmaları yasaklanmış, 9-13 yaşları arasındaki çocukların günlük çalışma süresi 9 haftalık çalışma süresi 48 saat olarak belirlenmiş, yasadan yararlanacak bütün çocukların okula gitmekle yükümlü oldukları belirtilmiştir. Ayrıca, yasa hükümlerinin uygulanmasının denetimi için iş müfettişlikleri getirilmiştir.
- Fransa'da çıkarılan 1841 tarihli Fabrika, İmalathane ve Atölyelerde Çalışan Çocukların Çalışma Düzenine İlişkin Yasa'yla 8 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaları ve 16 yaşından küçük çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları yasaklanmış, 8-12 yaşındaki çocukların günlük çalışma süreleri sekiz, 12-16 yaşındaki çocukların günlük çalışma süreleri on iki saatle sınırlanmış ve çocuklara hafta tatili hakkı tanınmıştır.
- Almanya'da çıkarılan 1839 tarihli Fabrikalarda Genç İşçilerin Çalıştırılmasına İlişkin Yasa'yla, en az çalışma yaşı 9 olarak belirlenmiş, 9-16 yaşlarındaki çocukların günlük çalışma süresi 10 saatle sınırlanmıştır. 1853 yılında ilgili

¹⁷⁸ Owen, önce kendi fabrikasında çocuk işçilerin durumlarını düzeltmeye çalışmış, bu amaçla 10 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklamış ve çalışan çocukların okuma yazma öğrenmelerini sağlayacak önlemleri almıştır. Işıklı'ya göre Owen fabrikatör olarak başarılı olamasa da bu çabalarıyla sosyal politikaların öncüsü olmuştur (Işıklı, a.g.m., s.27.).

¹⁷⁹ Çocukların çalıştırılmalarına ilişkin ilk yasal düzenlemeler için bkz. (Centel, a.g.e., s.16-20.; Akyüz, a.g.e., s.524 -525.).

yasada değişiklik yapılarak en az çalışma yaşı 12'ye yükseltilmiş, 12-14 yaşlarındaki çocukların günlük çalışma süreleri 6 saatle sınırlanmıştır. Her iki yasayla da çocukların geceleri ve pazar günleri çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Myron ve Weiner'a göre, çocukların fabrikalardan uzaklaşmalarında, fabrika yasalarından çok daha kolay kabul ettirilen okula devam zorunluluğu etkili olmuştur.¹⁸⁰ Ancak, yasal düzenlemeler ve zorunlu eğitim çocukların çalışmasını önlemeyi değil, düzenlemeyi amaçlamıştır. Görüldüğü üzere önce, en düşük çalışma yaşı, işverenler için pek değişiklik yaratmayacak biçimde 8 veya 9 yaş olarak belirlenmiş, çalışma saatlerinin yaşa göre düzenlenmesi, gece işinin yasaklanması, atölyelerde temizlik ölçütlerine uyulması ve işe alınmak için asgari bir eğitimin zorunlu olması amaçlanmıştır. Bu yasaların çocukların yaşam koşulları üzerindeki etkisi tartışmaya açıktır. Çünkü *bir yandan çocukların, gözlerden uzak bu nedenle yasalardan muaf veya soruşturulması güç atölyelerde çalıştırılmasını kışkırtmakta, hatta bazı yoksul aileleri gelirden yoksun bırakmaktaydı. Diğer yandan çocukların atölyelerde suiistimal edilmesi engelleniyor ve atölyeden çıkıp okul sıralarına oturmaları teşvik ediliyordu.*¹⁸¹

1802'den 1914'e kadar Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da, benzer nitelikte yasalar çıkarılmaya devam edilmiş ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu çalışmalar durmuştur. Savaşın bitiminde, uluslararası bir çalışma örgütünün kurulmasını öngören Versay Anlaşması'yla çocukların çalışma koşulları yeniden gündeme gelmiştir. Anlaşma'da yer alan "emeğin bir mal sayılmaması, 14 yaşından küçüklerin endüstri ve ticarete çalıştırılmaması ve haftalık çalışma süresinin 48 saatten fazla olmaması"¹⁸²

¹⁸⁰ Heywood, a.g.e., s.142.

¹⁸¹ Heywood, a.g.e., s.166.; MacLennan'a göre, çocukların çalıştırılması ile ilgili yasal sınırlamaların bir başka amacı da ucuz emek kullanılarak yaratılan haksız rekabeti önlemek ve emek arzını denetlemektir (MacLennan, a.g.m., s.143.).

¹⁸² Anlaşma'da yer alan diğer ilkeler:

- Dernek kurma ve toplantı hakkının tanınması,
- Normal yaşam düzeyi sağlayacak bir ücret verilmesi,
- Eşit işe eşit ücret ödenmesi,
- Hafta tatilinin sağlanması,

ilkeleri çocukların çalışma koşullarının uluslararası düzenlemelere de konu olmaya başlamasını sağlaması bakımından önemlidir. Nitekim, 1919 yılında kurulan ILO kurulduğu günden itibaren çalışan çocukların sorunları üzerine çalışmakta ve bu amaçla sözleşmeler hazırlamakta, bu sözleşmeleri çıkardığı tavsiye kararlarıyla desteklemektedir.

Ancak, ilk yasal düzenlemelerde ve ILO'nun hazırladığı ilk sözleşmelerde amaçlanan çocukların çalışma koşullarının düzenlenmesi olmuş, ekonomik sömürden korunma hakkı genel nitelikteki insan hakları sözleşmelerinde yer almıştır. Bu bağlamda dikkate alınacak ilk belge kuşkusuz İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'dir. Bildiri'nin 23. maddesine göre;

1. Her şahsın çalışmaya işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.
2. Herkesin hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete hakkı vardır.
3. Çalışan her kimsenin kendisine ve ailesine insanlık onuruna uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla tamamlanan adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.
4. Herkesin menfaatlerinin korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.

Görüldüğü üzere İHEB'de çalışma hakkı ve insan onuruna yakışır çalışma koşulları yaş sınırı gözetilmeksizin herkesin hakkı olarak düzenlenmiştir. Çalışma hakkı ve çalışma koşullarını ayrıntılı biçimde düzenleyen Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 10. maddesi çocukların çalışma koşullarına ilişkin koruyucu önlemlerin alınmasını düzenlemektedir. Kısaca, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde çocukların ekonomik sömürden korunması bir hak olarak düzenlenmiştir. Sözleşme'nin 10/3. maddesine göre,

-
- Yabancı işçilere buldukları ülkenin işçilerine sağlanan sosyal sigorta kurallarının uygulanması ve aynı ücretin ödenmesi,
 - Çalışma yaşamının denetlenmesi için her ülkede bir denetim organının kurulması'dır. (Koray, a.g.e., s.79).

Çocuklar ve gençler ekonomik ve toplumsal sömürüye karşı korunur. Çocukların ve gençlerin ahlaklarına veya sağlıklarına zararlı bulunan ya da onların yaşamları için tehlikeli olan veya onların normal gelişmelerine engel olan işlerde çalıştırılmaları kanunla cezalandırılır. Devlet ayrıca, çocukların ücretli olarak çalıştırılmasının hukukten yasaklandığı ve cezalandırıldığı asgari yaş sınırını tespit eder.

Çocukların ekonomik sömürüden korunmalarına ilişkin bir başka temel uluslararası belge de Avrupa Sosyal Şartı'dır.¹⁸³ Taraf devletlerin hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin sosyal haklarını kullanmasını ve bu konuda her türlü çabayı harcamasını sağlamayı amaçlayan¹⁸⁴ Şart'ın 7. maddesi çocukların ve gençlerin ekonomik sömürüden korunmasını ayrıntılı biçimde düzenlemektedir. Maddeye göre, Avrupa Sosyal Şartı'nı onaylayan devletler, çocukların ve gençlerin korunma hakkının yaşama geçirebilmesi için öncelikle, hafif işler dışında çalıştırılacak çocukların en az çalışma yaşını 15 olarak belirleyecek ve tehlikeli ve sağlığa aykırı sayılan belirlenmiş işlerde en az çalışma yaşını yükselteceklerdir. Zorunlu eğitim çağında olan çocuklar eğitimlerini engelleyecek işlerde çalıştırılmayacak ve 16 yaşından küçük çocukların çalışma süreleri, gelişmeleri ve mesleki eğitim gereksinimleri uyarınca sınırlanacaktır. Yine Şart'ın 7. maddesine göre taraf devletler, genç işçilerin ve çırakların adil ücret hakkını ve diğer ödeneklerden yararlanmalarını sağlayacak, genç işçilerin işverenlerinin izniyle çalışma saatleri içinde mesleki eğitimde geçirdikleri süreyi günlük çalışma süresi içinde değerlendirecektir. Taraf devletler, 18 yaşın altında çalışan herkese yılda en az üç haftalık izin hakkını tanıyacak ve 18 yaşın altındaki kişilerin, ulusal yasalar veya düzenlemelerle belirlenen işler dışında gece işinde çalıştırılmamasını sağlayacaktır. 7. maddeye göre, 18 yaşının altında çalışanların sağlık kontrollerinin düzenli yapılmasını ve çocukların ve gençlerin özellikle doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler başta olmak üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmalarını sağlamak taraf devletlerin görevidir.

18 yaşından küçüklerin ekonomik sömürüden korunma hakları bir çocuk hakkı olarak ÇHS'nin 32. maddesinde düzenlenmiştir. 32. maddeye göre, taraf devletler,

¹⁸³ Türkiye, Avrupa Sosyal Şartını 7 Ağustos 1989'da onaylamıştır.

¹⁸⁴ Mesut Gülmez, "Avrupa Sosyal Şartına Genel Bir Bakış", *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 12: 91 -124, (1990), s.101.

çocuğun, ekonomik sömürüden ve tehlikeli, çocuğun eğitime, sağlığına, bedensel, ruhsal, fiziksel, sosyal gelişimine zararlı işlerden korunma hakkını tanımış; çocuğun ekonomik sömürüden korunması için gereken tüm idari, yasal, sosyal ve eğitsel önlemleri alma yükümlülüğünü kabul etmişlerdir. Bu nedenle, taraf devletler;

- çocukların işe kabulü için bir ya da birden fazla asgari yaş sınırı belirleyecek,
- çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin düzenleme yapacak,
- 32. maddenin etkili biçimde uygulanması için cezai veya başka uygun yaptırımlara başvuracaktır.

ÇHK, 1993 yılında çocukların ekonomik sömürüsüne ilişkin bir Genel Görüşme yaparak, ÇHS'nin, çocukların uyuşturucu madde üretiminde ve satışında kullanılmasını önlemeyi amaçlayan 33., cinsel sömürüden korunmalarını düzenleyen 34. ve çocuğun esenliğine zarar verecek her türlü sömürüden korunmasını amaçlayan 36. maddelerinin de 32. madde ile birlikte ve 2., 3., 6. ve 12. maddelerinin ışığında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Komite ayrıca, eğitimle ilgili 28. maddeyi ve çocuk mağdurların bedensel ve ruhsal sağlıklarına kavuşturulmalarını düzenleyen 39. maddeyi de 32. madde ile ilişkilendirmiştir.¹⁸⁵ Ancak Sözleşme, temel bir belge niteliğinde olduğu için bu konuda ayrıntılı düzenleme yapmamış, bunun yerine taraf devletlerin, çocukların ekonomik sömürüden korunabilmeleri için diğer uluslararası belgeleri gözetmeleri gerektiğini belirtmekle yetinmiştir.

ÇHS'ye taraf devletler, çocukların ekonomik sömürüden korunma hakkını düzenleyen belgeler arasında özellikle ILO Sözleşme ve Tavsiye Kararlarını gözetmek zorundadır. ILO kendi önceliğini elindeki kıt kaynaklarla başta fuhuş, kölelik, zorla çalıştırma, tehlikeli ve sanayi işleri gibi alanlar olmak üzere çocuk işçiliğini önlemek olarak belirlemektedir. ILO'nun bu yaklaşımının en önemli nedeni, diğer çalışan çocuklara da yarar sağlaması ve toplumsal açıdan en kabul edilemez çocuk emeği sömürüsü biçimlerinin ortadan kaldırılabilmesi politikalar üretilmesine yardımcı

¹⁸⁵ Elkitabı, a.g.e., s.434.

olmasıdır. ILO'nun özellikle önem verdiği husus tehlikedeki çocukların kolay fark edilebilir bir konumda olmamalarıdır. Çünkü, çalışan çocukların gözlerden uzak olması modern toplumların ve hükümetlerin çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri konusunda daha aktif davranmamalarının nedenlerinden birisidir.¹⁸⁶

ILO'nun çocuk işçilerin çalışma koşullarını düzenlemeye yönelik sözleşmeleri konuları bakımından; en az çalışma yaşını düzenleyen (5, 7, 10, 15, 33, 58, 59, 60, 112, 123 ve 138 Sayılı Sözleşmeler), gece çalışmayı düzenleyen (6, 79 ve 90 sayılı Sözleşmeler), çocuk işçilerin sağlığının korunmasını düzenleyen (16, 77, 78, 124 Sayılı Sözleşmeler) ve en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik (182 Sayılı Sözleşme) sıralanabilir. Türkiye bu sözleşmelerden 15 Sayılı Asgari Yaş (Trimci ve Ateşçiler)¹⁸⁷, 58 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi (Denizde Çalışma)¹⁸⁸, 77 Sayılı Gençlerin Tıbbi Muayenesi Sözleşmesi (Sanayi)¹⁸⁹, 123 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi (Yeraltı İşleri)¹⁹⁰, 138 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi¹⁹¹ ile 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi'ni¹⁹² onaylamıştır.

ILO'nun çocuğun ekonomik sömürüden korunmasına ilişkin önemli çalışmalarından birisi de Türkiye'nin de dahil olduğu ILO-IPEC (Çocuk İşçiliğini Önleme Uluslararası Program) projesidir. Proje, Almanya'nın sağladığı fon ile 1991 yılında başlamıştır. Projenin amacı, çocuk işçiliğinin aşamalı olarak kaldırılması için ülkelerin güçlerini artırmak ve dünya çapında bir hareket oluşturmaktır. Projenin öncelikli hedef grubu, aileleri tarafından satılan çocuklar, tehlikeli çalışma koşullarındaki ve işlerdeki çocuklar ile özellikle tehlikeye açık çocuklar ve 12 yaşından

¹⁸⁶ International Labour Conference 86th Session 1998 Report VI (1) Child labour: Targeting the Intolerable Sixth item on the agenda, (www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/publ/policy/target/target.pdf),s.16-17.

¹⁸⁷ Onay Tarihi 25.05.1959.

¹⁸⁸ Onay Tarihi 01.03.1968.

¹⁸⁹ Onay Tarihi 16.08.1983.

¹⁹⁰ Onay Tarihi 21.05.1991.

¹⁹¹ Onay Tarihi 23.01.1998.

¹⁹² Onay Tarihi 25.01.2001.

küçük tüm çocuklar ile kız çocuklardır. Her ülke, Projeyi kendi içinde uygulayacaktır ve her ülke çocuk işçiliğinin önlenmesi için geçici bir önlem olarak tehlikeli işlerde çalışan çocukların işten çıkarılmasını sağlayacaktır.¹⁹³ Proje ile proje kapsamındaki ülkelere kapsamlı politikalar, hedefleri belirli programlar ve projeler oluşturulmasında, bunların geliştirilip uygulanmasında ülkelere yardımcı olunmaktadır. ILO bu alandaki bir politika ve eylem programının en azından şu unsurları kapsamasını tavsiye etmektedir.

1. Çocuk işçiliği konusundaki ulusal hedeflerin tanımlanması,
2. Sorunun niteliğinin ve içeriğinin belirlenmesi,
3. Öncelikli hedef grupların belirlenmesi,
4. Başvurulacak müdahale yöntemlerinin belirlenmesi
5. Çalışmalarda yer alacak kurumsal öznelerin belirlenmesi.¹⁹⁴

IPEC kapsamında geliştirilecek proje, ILO ile ilgili hükümet arasında imzalanan mutabakat zaptıyla başlar. Mutabakat zaptında, işbirliği alanları belirlenir. Daha sonra ilgili ülkedeki çocuk işçiliğinin niteliği ve boyutları saptanarak ulusal faaliyet planı belirlenir. Ulasal faaliyet planının geliştirilmesiyle ilgili bakanlıklar, işçi ve işveren kuruluşları, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve medyanın desteği sağlanarak plan uygulanmaya başlanır.¹⁹⁵

¹⁹³<http://www.ilo.org/public/english/standarts/ipec/about/implementation/ipec.htm>
30.05.2004.

Giriş Tarihi:

¹⁹⁴ **Child labour: Targeting the Intolerable Sixth item on the agenda, s.50.**

¹⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.<http://www.ilo.org/public/english/standarts/ipec/about/implementation/ipec.htm>

2. EMEKLERİ SÖMÜRÜLEN ÇOCUKLAR

2.1. Çalışan Çocuklar

2.1.1. Çocuk İşçiler

2.1.1.1. En Az Çalışma Yaşı

Çalışma yaşamı ve çalışma yaşamını düzenleyen hukuki düzenlemelerde, çocukluğu tanımlayan, en az çalışma yaşıdır. ILO'nun sözleşme ve tavsiye kararlarına göre, en az çalışma yaşı, kişilerin en az kaç yaşlarından itibaren çalıştırılabileceklerini ifade eder ve işçi gruplarına göre değil, iş alanlarına göre belirlenir.¹⁹⁶ Buna göre, belirli iş alanlarında en az çalışma yaşının altında kalanlar çalıştırılmaz ve "çocuk" olarak adlandırılırken, en az çalışma yaşı ile rüşt yaşı altında kalanlar "genç işçi" olarak adlandırılır.¹⁹⁷ Bu yönüyle iş hukuku düzenlemeleri, ÇHS'nin genel çocuk tanımlamasından ayrılır.¹⁹⁸ ÇHS'nin 32. maddesinde çocukların çalışmaya başlaması için bir ya da birden fazla en az çalışma yaşının belirlenmesi öngörülmüş ancak herhangi bir yaş düzenlemesi yapılmamıştır. ÇHK'ye göre, en az çalışma yaşının diğer uluslararası belgelerle, özellikle ILO'nun 138 Sayılı Sözleşmesi ile belirlenmesi gerekmektedir.¹⁹⁹ 26 Haziran 1973'te kabul edilen İstihdamda Asgari Yaşla İlgili 138 Sayılı ILO Sözleşmesi, en az çalışma yaşının düzenlenmesinde tekdüze bir uygulamaya geçiş niyetinin göstergesidir. Sözleşme, Önsözünde de belirtildiği üzere, en az çalışma yaşına ilişkin sınırlı ekonomik sektörlere uygulanan mevcut Sözleşmelerin yerini tedrici biçimde alacak ve çocuk işçiliğinin tümüyle ortadan kaldırılmasını hedefleyecek genel bir belgenin zamanının geldiği düşüncesiyle hazırlanmıştır. ILO'ya göre;

¹⁹⁶ Centel, a.g.e., s.94.

¹⁹⁷ Dolayısıyla aslında iş hukuku düzenlemelerinde en az çalışma yaşının altında kalan ve çocuk olarak nitelenenlerinin çalıştırılması yasadışı bir durumdur.

¹⁹⁸ Centel, a.g.e., s.36.

¹⁹⁹ Elkitabı, s.427.

Sözleşme, onaylayan devletlere işe başlama ya da çalışma yaşı için bir asgari yaş sınırı belirleme, çocuk işçiliğini fiilen ortadan kaldırmak için ulusal bir politika geliştirme taahhüdünde bulunma ve belirlenen asgari yaşı çocuğun eksiksiz bedensel ve zihinsel gelişiminin sağlanacağı bir yaşa kadar tedricen yükseltme yükümlülüğü getirmektedir. Sözleşme, belirli bir asgari yaşı sabit sayan statik bir belge olarak hazırlanmamıştır. Bu, standartların zamanla geliştirilmesini ve bu amaca yönelik kararlı girişimleri öngören dinamik bir belgedir. 138 Sayılı Sözleşme'nin tamamlayıcı belgesi olan 146 Sayılı Tavsiye Kararı, çocuk işçiliğinin önlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik temel politika önlemleri için geniş çerçeve oluşturmaktadır.²⁰⁰

138 Sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre, Sözleşme'nin yürürlükte olduğu her üye devlet, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması ve çalışmaya kabul için en az çalışma yaşının geçlerin fiziksel ve ruhsal gelişimlerine olanak sağlayacak düzeye yükseltilmesini sağlayacak ulusal politikalar uygulamak zorundadır. Sözleşme'ye göre, her üye devlet, ülke sınırları içinde istihdam ve çalışmaya kabul, yine ülke sınırları içinde ulaşım faaliyetinde çalışmaya ilişkin bir en az çalışma yaşı belirleyecektir (m.2/1). Üye devletler daha önce belirttikleri en az çalışma yaşından daha yüksek bir yaş sınırı belirleyebilirler (2/2). Belirlenen en az çalışma yaşı, zorunlu eğitimin tamamlandığı yaştan ve her halükarda 15 yaştan²⁰¹ aşağı olmayacaktır (m.2/3). Ancak, ekonomik düzeyi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş ülkeler ilgili işçi ve işveren kuruluşlarının görüşünü de alarak en az çalışma yaşını 14 yaş olarak belirleyebilecektir (m.2/4). Yine Sözleşme'nin 3. maddesinde gençlerin sağlık, güvenlik ve ahlakına zarar verebilecek işler için en az çalışma yaşı 18'in altında olmayacaktır (3/1). Gençlere ilgili işkoluna ilişkin mesleki eğitim ve spesifik bilgiler verilemek şartıyla, varsa işçi ve işveren kuruluşlarının görüşü alınarak ve gençlerin sağlık, güvenlik ve ahlaki yapıları korunarak gençlerin çalışma yaşı 16'ya indirilebilir (m.3/3).

Sözleşme'nin 5. maddesine göre, bu Sözleşme hükümlerinin uygulanacağı iş alanları; madencilik ve taş ocakları, imalat sanayii, elektrik, su ve gaz işletmeciliği, sağlık hizmetleri, ulaşım, depolama ve iletişim, plantasyonlar ve ticari amaçla üretim

²⁰⁰ Child labour: Targeting the Intolerable Sixth item on the agenda, s. 19.

²⁰¹ Kesin sayıları ve yaptıkları işler bilinmemekle birlikte dünyada 15 yaşının altında 200 ila 400 milyon çocuğun çalıştığı tahmin edilmektedir. http://www.calisma.gov.tr/calisan_cocuklarilo.htm Giriş Tarihi: 04.01.2004.

yapan diğ er zirai işletmelerdir. Düzenli işçi istihdam etmeyen ve yerel tüketime yönelik üretim yapan aile işletmeleri ile küçük çaplı işletmeler Sözleşme'nin kapsamı dışındadır (m.5/3). Asgari Yaş Sözleşmesi ile ilgili 146 Sayılı Tavsiye Kararı da 1973 yılında benimsenmiştir. 146 Sayılı Tavsiye Kararında, Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin ayrıntılı tavsiyelerde bulunulmuş, ulusal kalkınma politika ve programlarında çocukların gereksinimlerine öncelik tanınması ve yoksullukla mücadele önlemlerinin alınması gerektiği vurgulanmıştır.²⁰²

En az çalışma yaşının belirlenmesi sadece çocukların hangi iş alanlarında kaç yaşlarından itibaren çalışabileceklerinin belirlenmesi açısından değil, yine ÇHS ile düzenlenen eğitim haklarını kullanabilmeleri açısından da önemlidir. Nitekim ILO en az çalışma yaşı ile zorunlu eğitim yaşı arasındaki ilişkiyi dikkate alarak, 70 Sayılı Tavsiye Kararında, çocukların çoğunun öğrenim görme olanağına sahip olduğu ülkelerde öğrenim yaşındaki çocukların çalıştırılmasının yasaklanmasını istemiştir. 71 Sayılı Tavsiye Kararı'na göre ise, bütün ülkeler okul yaşı ile çalışma yaşının yükseltilmesini gözönünde bulunduracak ve okul yaşını aşan gençler burslarla desteklenecektir. Zorunlu eğitim ile en az çalışma yaşı arasındaki ilişkinin gözetildiği ana metinlerden birisi de 1945 tarihli UÇK kararıdır. Buna göre, okul çağındaki çocukların çalışmaları okula gitmelerini önlemeyecek biçimde düzenlenmeli ve okul çağında çalıştırılacak çocuklara öğrenim görme olanağının sağlanmalıdır. Bu nedenle, okul çağındaki çocuklar okul saatlerinde çalıştırılmayacak, zorunlu eğitim olanaklar elverdiği ölçüde bütün ülkelerde 16 yaştan önce sona ermeyecek ve temel eğitimi bitirme yaşı en az çalışma yaşı düzeyine yükseltilecektir.²⁰³

Bequele ve Boyden'in de belirttiği gibi, en az çalışma yaşının düzenlenmesinin amacı ortadadır ve yaşamsal önem taşır. En az çalışma yaşına ilişkin düzenlemeler evrensel çalışma normlarının ve standartlarının geliştirilmesini de kolaylaştırır. *Böylelikle ortak evrensel standartlara giden yolda bir adım atılmakla birlikte, gerek insanlık onuruyla, gerekse çocuk hakları da dahil olmak üzere insan haklarıyla ilgili*

²⁰² Elkitabı, s.431.

²⁰³ Centel, a.g.e., s.95.

*uluslararası sözleşmelerde ve standartlarda büyük önem atfedilen belirli mutlak kurallara riayet ve itibar edilmesi garanti altına alınabilir.*²⁰⁴ Ancak, daha önce belirtildiği gibi, ÇHS’de, taraf devletlere bir ya da birden çok en az çalışma yaşı belirleme yükümü getirilmişse de, herhangi bir yaş sınırı belirlenmediği gibi çalışan çocuklar arasında çocuk işçi-genç işçi ayrımı yapılmamıştır. Bu nedenle, ÇHS’de, 18 yaşının altında çalışan herkesin çocuk işçi olarak nitelendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada da, ÇHS’nin genel tanımı dikkate alınarak 18 yaşının altındaki herkes çocuk işçi-genç işçi ayrımına bakılmaksızın çocuk işçi olarak nitelenecektir.

2.1.1.2. Günümüzde Çocuk İşçiliğinin Durumu

Günümüzde, gelişmiş ülkelerde çocuk işçi denince, 19. yüzyıla ait madenlerde çalışan, baca temizleyen çocukların görüntüleri ile birlikte “başarılı” çocuk emeği sömürsünü önleme çalışmaları akla gelmekte; milyonlarca çocuğun tarım sektöründe, atölyelerde, fabrikalarda ve ev işlerinde çalıştığı görülmemektedir.²⁰⁵ Oysa, çocuk işçiler ülke ekonomilerinde önemli bir yer işgal etmektedir ve çocukları çalıştırmak, işverenler açısından da oldukça çekicidir. Çünkü, çocukların ücretleri ellerine verilir, kayıtları tutulmaz, sigorta primleri ödenmez. Dahası çocuklar sendikalı olmazlar, tazminat, prim, sağlık güvencesi gibi talepleri yoktur. Kısaca çocuklar, yetişkin işçilerin sahip olduğu sosyal güvenlik haklarından yoksundurlar, kolayca işten atılabilirler, çoğu zaman “çalışan” statüsünde bile değildirler.²⁰⁶

Çocuklar farklı alanlarda ve koşullarda çalışmaktadır. Kimi çiftlik, dükkan vb aile işlerinde çalışırlar ve emeklerinin karşılığında para almazlar. Oysa çocukların aile işlerindeki emeği önemli yer tutmaktadır. Kimi çocuklar ise doğrudan ücretli işlerde çalışmaktadır. Yine çalışan çocukların bazıları ayakkabı boyacılığı, araba yıkama, işportacılık gibi işler yapmaktadır. Ayrıca çocukların bir kısmı anne babaları tarafından

²⁰⁴ Bequele ve Boyden’den aktaran; Ennew, a.g.e., s.30.

²⁰⁵ Ennew’e göre, çocuk işçilerin, sokak çocukları gibi gözönünde olmadıkları için bir *imaj* problemi vardır. (Ennew, a.g.e., s.5.).

²⁰⁶ MacLennan, a.g.e., s.162.

bir işverene satılmaktadır. Gerry Rogers ve Guy Standing, 1980lerin başında çocukların çalışma alanlarını sınıflandırma amacıyla bir liste yapmışlardır. Bu listeye göre, *aile içi, ücretsiz, ev ve çocuk bakımı işleri, ailenin geçimi için aileyle yapılan işler ya da satışlar, bağımlı ya da sözleşmeli işçilik, mal ya da para karşılığı ücretli işçilik, işportacılık, ayakkabı boyacılığı, araba yıkama, dilencilik, fahişelik, hırsızlık gibi marjinal işler ile okul, aylaklık, boş zamanlarını değerlendirme ve çocukların kendilerine ait günlük bakımları* çocukların çalışma alanlarıdır.²⁰⁷

Türkiye’de de çocuklar zorla çalışma yaşamına sokulmakta, ucuza, sigortasız ve sendikasız çalıştırılmaktadır.²⁰⁸ 12 yaşının altında bir çok çocuk, sokakta ve işyerlerinde yasalara ve Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne aykırı biçimde çalıştırılmaktadır. Çalışan çocukların çoğu ev işlerinde çalışmaktadır ve genele bakıldığında kız çocuklarının çalışma oranı erkek çocuklarınkinden fazladır. DİE’nin 1994 yılında IPEC çerçevesinde yaptığı araştırmaya göre; 6-14 yaş arası yaklaşık on iki milyon çocuktan, sekiz yüz elli iki bin tanesi köyde, iki yüz yirmi bir bin tanesi kentte çalışmaktadır. Tüm işgücü içinde çocukların oranı; köyde %15 Kentte %3,6’dır. Okula giden çocukların sadece %4’ü aynı zamanda çalışmakta, okula gitmeyen çocukların ise %39’u çalışmaktadır. Çalışan çocukların okula gitme oranı ise %41’dir. Başka bir deyişle 6-14 yaş arası çalışan çocukların %59’u okula gitmemektedir. Şehirde çalışan çocukların çoğunlukla sanayi, hizmet ve ticaret alanında çalışmaktadır. Şehirde çalışan kız çocuklarının %51’i, erkek çocukların %41’i formel sektördeki çocuk işçiler statüsündedir. Geri kalanı ise, geçici işçi ya da ücretsiz aile işçisidir. Köy çocuklarının yaklaşık %90’ı ücretsiz aile işçisi konumundadır. Araştırma aile kayıtlarına göre yapıldığı için informel sektördeki çocuk işçiler ve sokakta çalışan çocuklara ilişkin sağlıklı bilgiler içermemektedir.²⁰⁹

²⁰⁷ Ennew, a.g.e., s.27.

²⁰⁸ Serozan, a.g.e., s.22.

²⁰⁹ **Working Street Children In Three Metropolitan Cities (Turkey): A Rapid Assessment.** ILO-IPEC, Geneva, 2001. 11 Temmuz 2004 tarihinde Posta Gazetesinde yayımlanan bir habere göre, Türkiye’de 6-17 yaş arasındaki 7 milyon çocuk çeşitli işlerde çalışmaktadır. Çalışan çocuklardan 16 804’ü iş kazası geçirmiş ve bunlardan 37 tanesi ölmüştür.

ILO'nun "Çocuk işçiliğini, günümüzde çocuk sömürsünün tek başına en önemli kaynağı saydığı, Çocuk İşçiliği: Kabul Edilemez Olanı Hedefleme" adlı raporuna göre, çok sayıda çocuk tehlikeli illerde ve sanayilerde, madenlerde, cam eşya, kibrit maytap imalathanelerinde, derin deniz avcılığında ve ticari tarımda görmek mümkündür. Gerek gözlenenler gerekse araştırmalara göre, çok sayıda çocuk kimyasal ve biyolojik tehlikelere maruz kaldıkları işlerde çalışmakta, sakatlanmalarına ya da organ kaybetmelerine neden olan kazalar geçirmekte, hastalıklara yakalanmaktadır. Çok sayıda çocuk asbest gibi maddelerin etkisine açıktır ve akciğer kanserine yakalanma riskleri fazladır. Hangi iş olursa olsun çocuk işçilerin büyümeleri okula giden çocuklara oranla yavaştır, boyları kısadır, zayıftırlar, bedenleri yetişkinlik dönemlerinde bile daha küçüktür. Az gelişmiş ülkelerin kırsal kesimlerinde tarım ilaçlarından ölen çocuk sayısı belli çocuk hastalıklarından ölen çocuk sayısından fazladır. Belirli bazı işlerde çalışan çocuklar belirli sömürü biçimlerine özellikle açıktırlar. Örneğin ev işlerinde çalışan çocuklar sözel ve cinsel istismara uğramakta, dayak yemekte ya da aç bırakılmaktadır.²¹⁰

Çocuk işçilerin çalışma koşullarının doğrudan zararlı etkilerinden birisi de çocukların okula devam etmelerini olanaksız kılmasıdır. İçinde buldukları ekonomik koşullarda okulla çalışmak arasında seçim yapmak zorunda kalan çocuklar çalışmayı seçmek zorunda kalmakta ya da aileleri okula gitmelerinin daha iyi iş bulmalarını sağlayacağına inanmadığından okula gitmemektedir.²¹¹ Çocuklarının okula gitmesini isteyen ailelerse çocuklarına eğitim sağlamanın devletin görevi olduğunu kavrayamamakta, çocuklarını okutamamayı kendi başarısızlıkları olarak algılamaktadır. Kısaca şu ya da bu nedenle çocuk işçilerin çoğu okula gidememektedir. UNICEF'in 2004 Dünya Çocuklarının Durumu Raporuna göre, yüz yirmi bir milyon çocuk okula gitmemekte ve bunların yaklaşık altmış beş milyonunu kız çocuklar oluşturmaktadır.²¹² Oysa eğitim, çocuk işçiliğini önlemeye yönelik sosyal politikaların önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Eğitim, her şeyden evvel, *en başta kızlar için bir tehdit oluşturan cinsel sömürü ve kaçırma gibi olaylara karşı önemli bir güvencedir. Okula giden bir kız*

²¹⁰ Child labour: Targeting the Intolerable Sixth item on the agenda, s.5.

²¹¹ Betül Altıntaş, Mendile, Simite, Boyaya ve Çöpe... (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s.55.

²¹² 2004 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu.

*çocuğunun ev dışında sömürücü nitelikteki işlerde çalışma daha düşük olduğu gibi, evdeki iş yükü de bir ölçüde hafifleyecektir.*²¹³

Sonuç olarak çalışma yetişkinler için olduğu kadar çocuklar için de bir hak olarak düşünülebilir. Ancak, çocuk işçiliğinin bugünkü boyutu, önlenebilir zararın önlenmemesi anlamında ahlaka, çocukların korunması ve gelişmesi hedefi açısından da sosyal politikaya aykırıdır.²¹⁴ Altıntaş'ın belirttiği gibi, çocukların çalıştırılmalarıyla ilgili ulusal ve uluslararası düzenlemeler, çocukların çalıştırıldığı ön kabulüne dayanmakta ve çocuk emeğinin ucuz işgücü olarak kullanılmasına yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Mevcut ekonomik yapının, işsizlik ve ucuz işgücü kullanımını ortadan kaldırmak bir yana bunlar olmadan süremeyecek olması, bütün sosyal önlemleri boşa çıkarmaktadır. Dolayısıyla, çocuk emeği sömürsünün nedenlerini hedef alan politikaların üretilmediği, yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik kamusal düzenlemelerin yapılamadığı, mevcut kazanımların bile geriye çekildiği bugünün şartlarında yasal düzenlemeler somut karşılıklar bulamayacak; çocuk işçiliğini zorunlu kılan koşulların, yoksulluğun, denetimsiz ekonomik politikaların ortadan kaldırılmasını hedefleyen ekonomik, sosyal ve siyasal değişiklikleri göze almayan hiçbir düzenleme tek başına ayakta kalamayacaktır.²¹⁵

2.1.2. Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar

ÇHS'de sokak çocuklarına ilişkin herhangi bir düzenleme yoktur ancak sokak çocukları sorunu Sözleşme'nin başta 32. maddesi ve temel ilke niteliğindeki 2. maddesi olmak üzere birçok maddesini yakından ilgilendirmektedir. ÇHK'ye göre, sokak çocukları aile ortamından yoksun bırakılmış çocukların haklarını düzenleyen 20. madde kapsamında düşünülmemelidir çünkü sokak çocukları, "aile ortamlarından yoksun bırakılmış çocuklar" değil, daha çok ekonomik nedenlerle sokağa itilmiş çocuklardır.²¹⁶

²¹³ 2004 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu.

²¹⁴ Koray ve Alev, a.g.m., s.499

²¹⁵ Altıntaş, a.g.e., s.17.

²¹⁶ Elkitabı, s.263.

Bu nedenle, sokak çocukları daha çok 32. madde kapsamında değerlendirilmektedir. Ennew'in de belirttiği gibi kendilerine özgü sorunlarına rağmen sokak çocukları çalışan çocukların *bir alt kümesidir*²¹⁷ ve ÇHS'ye taraf devletlerin tamamı olmasa da çoğu ülkelerinde sokaklarda yaşayan ve/veya çalışan çocuklar olduğunu kabul etmektedir.²¹⁸

Sokak çocukları, genel olarak, "aileleriyle ilişkileri hiç olmayan ya da sınırlı olan, yaşamını sokakta geçiren ve geçimini sokakta sağlayan çocuklar"²¹⁹ ya da "gerçek evleri ailelerinin yanı olmaktan çok sokak olan (kelimenin en geniş anlamıyla:yani, boş konutlar, boş araziler, vs), sorumlu yetişkinlerden herhangi bir koruma, denetleme ve yönlendirme almayan çocuklar"²²⁰ biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak, ÇHK, yaptığı görüşmelerde sokak çocukları teriminin, çocukları etkileyen çeşitli durumları kapsayan genel bir ifade olduğunu ve bu çocukların maruz kaldıkları hak ihlallerinin niteliğini ya da nedenlerini tanımlamakta yetersiz kalabileceğine işaret etmiştir. Gerçekten de kimi çocuklar sokakta çalışmaktadırlar, ama bir evleri vardır, kimileri terkedilmişlerdir ya da başka nedenlerle evsiz kalmışlardır, kimileri evlerindeki olumsuzluklardan kaçmışlardır; aralarında fuhuşa ya da uyuşturucu kullanımına itilenler vardır. Sokak çocukları terimine ilişkin bir başka sorun da bu terimin kimi toplumlarda ayrımcı ve damgalayıcı biçimde algılanmasıdır.²²¹

Lusk, sokak çocuklarını dört kategoriye ayırarak tanımlamıştır. Birinci kategoride, geceleri evlerine dönen, çoğu zaman suçtan uzak kalan ve okula devam eden yoksul çalışan çocuklar yer almaktadır. İkinci kategoride, aile bağlarını koruyamayan, okula devam oranları düşerken suç işleme oranları yükselen bağımsız sokak çalışanları yer almaktadır. Üçüncü kategoriyi, aileleriyle birlikte sokaklarda çalışan ve yaşayan evsiz ailelerin çocukları oluşturmaktadır. Son kategoriyi ise, aile bağlantıları tamamen

²¹⁷ Ennew, a.g.e., s.25.

²¹⁸ Elkitabı, a.g.e., s.31.

²¹⁹ Adalet B. Alada, Sevgi Usta Sayita ve Sezai Temelli, "Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları," Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları içinde, s.254.

²²⁰ Ennew, a.g.e., s. 15.

²²¹ Elkitabı, a.g.e., s.32.

kopmuş, sokaklarda yaşayan “gerçek” sokak çocukları oluşturmaktadır.²²² Zeytinoğlu, sokak çocuklarını iki kategoride tanımlamaktadır. Birinci kategoriyi, bütünüyle sokağı mesken edinen yani geceleri ya da en azından bazı geceler evine dönmeyen, aile korumasından ve desteğinden bütünüyle ya da büyük ölçüde yoksun çocuklar; ikinci kategoriyi ise, ailesinin geçimine katkıda bulunmak ya da kendi masraflarını karşılamak için günün bir bölümünde sokakta çalışan, gecenin erken ya da geç bir saatinde evine dönen çocuklar oluşturmaktadır.²²³ UNICEF, yaşamlarının tamamını sokakta geçiren çocuklarla sınırlı da olsa ailesiyle ilişkilerini sürdüren çocukları ayırmak için, sokaktaki çocuklar ve sokağın çocukları ayrımını yapmıştır. Buna göre;

Sokaktaki çocuklar ailesinden giderek daha az destek alan, ailenin geçim sorumluluğunu sokaklarda, pazarlarda çalışarak paylaşmak zorunda kalan çocuklardır. Bu çocuklar için yaşadıkları evle, oyun, kültürel faaliyet ve günlük yaşam mekanları olmaktan çıkmıştır. Yine de, sokaklar bu çocukların günlük faaliyetlerde buldukları mekanlara dönüşmüş olsa da çoğu akşam evlerine dönmektedirler. Aile ilişkileri bir yandan bozuluyor olsa da, hala kesin olarak evlerine bağlıdırlar ve yaşamı hala ailelerinin bakış açısından görmeye devam ederler.

Sokağın çocukları günlük geçimlerinin mücadelesini ailelerinden hiçbir destek almaksızın, yalnız başlarına veren daha küçük bir gruptur. Bu çocuklar genelde terkedilmiş diye adlandırılırsalar da, güvensizlik duygusu, istenmeme ve şiddete maruz kalma gibi nedenlerle onlar da ailelerini terk etmiş olabilirler...evle olan bağlantıları kopmuştur. Bilfiil ailesizdirler.²²⁴

Ancak, sokaktaki çocuklar ve sokağın çocukları ayrımı hem ülkelerin özgül koşullarında farklı algılamalar yol açmış, genellikle bütün ülkelere uygulanabilir tanımlar olmamıştır.²²⁵ Aslında, sokak çocuklarının, sokaktaki çocuklar, sokağın

²²² Lusk'tan aktaran; Altıntaş, a.g.e., s.22.

²²³ Zeytinoğlu'ndan aktaran; Altıntaş, a.g.e., s.25.

²²⁴ Ennew, a.g.e., s.15.

²²⁵ Küntay'a göre, sokaktaki çocuklar ve sokağın çocukları ayrımı gerçekçi bir ayırım değildir. Zira, çocukların aile bağlarının kopuk olması ya da sınırlı da olsa sürmesi arasında fark yoktur. Her durumda çocukların karşılaştıkları riskler ve hak ihlalleri aynıdır. Karatay'a göre ise, çocukların yaşam koşullarında örtüşmeler olmakla birlikte, aralarındaki farkların görmezden gelinmesi mümkün değildir. Küntay'dan aktaran ve karşı görüşü için bkz. (Abdullah Karatay, “İstanbul Sokaklarında Çalışan ve Yaşayan Çocuklar”, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı içinde, s.96.).

çocukları ya da sokağa aday²²⁶ çocuklar olarak hangi kategoride tanımlanırsa tanımlansın, yaşam koşulları arasında azımsanamayacak bir örtüşme mevcuttur. İlkin, bu çocuklar, modern çocukluk anlayışına uzak çocuklardır. Aileleri çocuk merkezli burjuva ailesine denk düşmediği gibi, evleri çocuğun “yaşamının merkezi, oyun, kültürel faaliyet alanı”²²⁷ da değildir. Üstelik yaşadıkları yerlerde yetişkinlerin çoğu onları genel bir ön kabulle, toplumsal yaşama dahil olamayan, katkı sunamayan aksine zarar veren insanlar²²⁸ görürken; diğerleri, onlara acımakta ve onları kurtarmaya çalışmaktadır. Sokak çocukları genellikle ya sorun ya da kurban olarak algılanmaktadır. Oysa, *onlar sadece, kent sahnesinin bir parçası gibi fotoğraflarda görünen, kanun dışı ya da kimsesiz figürler değildir. Her biri kişisel bir tarihi, sorunları, ihtiyaçları ve umutları olan bir bireydir.*²²⁹ Ayrıca, sokak çocukları, çocuk işgücünün bir parçasıdır ve içinde buldukları koşullar nedeniyle formal sektörde çalışan çocuklarla benzer deneyimleri yaşamaktadır. Ancak, bu çocuklar, düzenli gelirleri olmadığı için çocuk işgücünün bir parçası sayılmamakta; sırf çalışma mekanları nedeniyle “sokak çocuğu” tanımının arkasında kalmaktadır.²³⁰

UNICEF’in istatistiklerine göre, dünyada yüz milyonun üzerinde sokak çocuğu bulunmakta ve tahminlere göre, yetmiş bir milyonu sokaklarda çalışmakta, yirmi üç milyonu sokakta çalışmakta ve yaşamaktadır. Bu çocukların yedi milyonu terkedilmiş çocuklardır. Sokak çocukları en fazla Latin Amerika ülkelerinde yaşamaktadır. Yine tahminlere göre Latin Amerika ülkelerinde sokak çocuklarının sayısı elli milyona kadar çıkmaktadır. Sokakta çalışan çocukların en fazla bulunduğu ülke ise Hindistan’dır. Hindistan’da kırk dört milyon çocuk sokakta çalışmaktadır. Ancak, sokak çocuklarının tek bir tanımı olmadığı için kesin sayılara ulaşamamaktadır.²³¹

²²⁶ UNICEF, sokakta çalışan ve birlikte yaşadıkları aileleriyle düzenli bağı olan ancak sokağın risklerine ve tehlikelerine açık çocukları sokağa aday çocuklar olarak değerlendirmektedir. Altıntaş, a.g.m., s.26.

²²⁷ Ennew, a.g.e., s.18.

²²⁸ Alada, Sayita ve Temelli, a.g.m., s.249

²²⁹ Ennew, a.g.e., s.13.

²³⁰ Altıntaş, a.g.e., s.233-34.

²³¹ Sapancalı, a.g.e., s.118.

Sokak çocukları sorununun temelinde de, çocuk emeği sömürsünün diğer biçimlerinde olduğu gibi mevcut ekonomik ve toplumsal yapı yatmaktadır. Sorunun nedenleri, kentleşme, kentsel yoksulluk, aile istismarı ve göç hareketleri olarak belirlenebilir. Gerçekten de sorunu, çocuk emeği sömürsünün diğer biçimlerinden ayrı kılan yanı kentleşme ile ortaya çıkması ve kentsel bir olgu olmasıdır. Sanayi Devrimi'nin kentsel emek talebi yaratmasıyla ortaya çıkan ve hızlanan kentleşme olgusu, sokak çocukları sorununun temel belirleyicilerindedir.²³² Keleş'in tanımıyla kentleşme, *sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü, ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir.*²³³ Sanayileşmeyle birlikte, kırsal nüfusun kent nüfusuyla karışması, hem iki toplumsal grup arasındaki farkı yeniden üretmiş ve üretmektedir. Bu yönüyle kentleşme tamamlanmamış bir süreçtir.²³⁴ Geçmişte, refah devleti uygulamalarıyla kısmen törpülenebilen kentsel yoksulluk, günümüzde kalıcı hale gelmiştir. Zira, kentsel yoksulluk artık, *sadece gelir azlığı, temel kentsel hizmetlerden mahrum olma değildir, aynı zamanda alt sosyal statülü mahallelerde yaşam, kent mekanında marjinalleşme, sağlıksız çevre koşullarında yaşamını sürdürme, adalet, eğitim, sağlık hizmetinden daha az yararlanabilme, şiddete daha açık olma, yeterli güvenliğe sahip olamama*²³⁵ anlamına gelmektedir. Kısaca sokak çocukları sorunu yeni değildir ve kentleşme sürecine bağlı olarak sokak çocuklarının niteliği ve niceliği değişmiştir.²³⁶

Sokak çocuklarının aileleri de çoğu zaman, çocukları gibi bir ön kabulde değerlendirilmekte, daha çok patolojik ana baba tutumlarına, zalim oldukları işkence

²³² Karatay'dan aktaran; Altıntaş, a.g.e., s.35.

²³³ Keleş'ten aktaran; Altıntaş, a.g.e., s.35.

²³⁴ Kentleşmenin beraberinden getirdiği konut sorunu, tehlikeli sınıfların biraraya toplanmasının ve yoksulluğun ifadesi olarak görülmüştür. (Dirk Schubert, "Yenileme Ya Da Onarma: Kentleri Modernleştirmede Madalyonun İki Yüzü", Çeviren: İhsan Bilgin Defter Sayı 26: 59-82, (Kış 1996), s.60.

²³⁵ İ. Tekeli'den aktaran; Alada, Sayita ve Temelli, a.g.m., s.248.

²³⁶ Sevil Atauz, "Dünya Kentlerinin Yeni Olgusu: Sokak Çocukları", Birikim Sayı 116: 68-78, (Aralık, 1999), s.72.

yaptıkları ya da çocuklarının sırtından geçinen zengin kimseler oldukları gibi, gönderme yapılmaktadır.²³⁷ Sokak çocuklarının genellikle aileleri tarafından ihmal edilmiş ya da istismara uğramış çocuklar oldukları doğrudur, gerçekten de ana babalar alkolik olabilir, üvey olabilir, tacizkar olabilir, çocuklar şiddet görüyor olabilir.²³⁸ Ancak sorunu sadece patolojik ana baba tutumlarına indirgemek mümkün değildir. Sokak çocukları sorununun ortaya çıkmasında yoksulluğun yanı sıra aile yapılarını etkileyen eğitim, göç gibi nedenler de çocukları sokağa mecbur kılabilenmektedir. İnsanların tek başlarına ya da aileleri ile birlikte bir yerde başka bir yere gitmelerini ifade eden göçün nedenleri, kentin iş olanakları açısından çekiciliği, topraksızlık, savaşlar ya da doğal afetler biçiminde belirlenebilir.²³⁹ Az gelişmiş ülkelerde uygulanan yapısal uyum programları nedeniyle tarıma yönelik desteklerin azaltılması ve sık sık yaşanan ekonomik krizler de göçün nedenleri arasındadır²⁴⁰ ve hızlı kentleşme süreci ve kentsel yoksulluk kırsal yoksulluğun yansıması olarak değerlendirilmektedir.²⁴¹

Sokak çocukları sorunu, Türkiye’de 1990’lı yılların başından beri görmezden gelinemeyecek biçimde bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Daha önceleri “korunmaya muhtaç çocuk” olarak tanımlanan sokak çocukları, sayılarının artması ve yaşam koşullarının ağırlığı nedeniyle önce medyada yer almış sonra yasal düzenlemelerde de sokak çocuğu olarak adlandırılır olmuşlardır.²⁴² SHÇEK Çocuk ve Gençlik Merkezleri Yönetmeliğinde sokak çocukları “ailesi ile ilişkisi az olan, ailesi olmayan, evden atılan, evden kaçan ve günün tamamını sokakta geçirip, gereksinimlerinin tamamını veya önemli bir kısmını sokakta karşılayan 7-18 yaş grubu

²³⁷ Abdullah Karatay, “İstanbul Sokaklarında Çalışan ve Yaşayan Çocuklar, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı içinde s. 94.

²³⁸ Ennew, a.g.e., s.95.

²³⁹ Altıntaş, a.g.e., s.36.

²⁴⁰ Sapançalı, a.g.e., s.105.

²⁴¹ Fikret Şenses, Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk (Üçüncü baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s.161.

²⁴² Alada, Sayita ve Temelli, a.g.m., s.254.

çocuklar” olarak tanımlanmıştır. Sadece İstanbul’da yirmi bin dolayında, Türkiye genelinde ise seksen bin civarında sokak çocuğu olduğu tahmin edilmektedir.²⁴³

Karatay’a göre, Türkiye’de, sokak çocukları olgusunu görünür kılan, 80li yıllarda uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların yol açtığı yoksullaşma ve eş zamanlı olarak terörün yol açtığı zorunlu göçlerdir.²⁴⁴ Türkiye’de terör nedeniyle köylerin boşaltıldığı ya da ölüm korkusuyla Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinden ülkenin batısına yoğun bir göçün yaşandığı, aslında insanların göçmek zorunda kaldıkları bilinen bir gerçektir. Göçler sonucu İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Gaziantep, Antalya, Mersin gibi büyükşehirlerde sokakta çalışan ve yaşayan çocuk sayısı artmaktadır.²⁴⁵ Yaşadıkları yerden, mal, mülk ve haklarını kaybederek göç eden bu insanlar üretimden kopmuş, bildikleri işi (tarım) yapamaz hale gelmişlerdir.²⁴⁶ Göçün yarattığı yoksulluk çocukların çalışmasını zorunlu kılmıştır.²⁴⁷ Çocuklar genellikle hiç sermaye gerektirmeyen ya da çok az sermaye gerektiren, beceri ve yoğun çaba gerektirmeyen, kolay değiştirilebilen ve süreklilik gerektirmeyen işlerde

²⁴³ İsmail Doğan, “Çocuk Hakları Açısından Türkiye’de Çocuk Olgusu”, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/151/dogan.htm> Giriş Tarihi: 11.08.2003.

²⁴⁴ Karatay, a.g.m., s.98

²⁴⁵ İstanbul Valiliği, “Sokakta Yaşayan ve Çalıştırılan Çocukların Korunması Projesi”ne yasal bir zemin oluşturmak amacıyla bir Güvenlik Kararı yayınlamıştır. Kamuoyunda da çok tartışılan bu kararın dikkat çekici özelliği sokak çocuklarının “ileriki yıllar için potansiyel bir tehlike-tehdit” olarak algılanmasıdır. Çocukların yaşam hakkını ihlal eden her türlü koşul, çocukların kendileri ve hakları için değil toplum açısından tehlikeli kabul edilmektedir. Sorunu çözmeye yönelik düzenlemeler yasaklar şeklinde belirlemekte, 18 yaşından küçük çocukların sokakta yaşamaları ve çalıştırılmaları, sokakta çalışan çocuklardan bir şey satın alınması yasaklanmaktadır. Fuhuş sektöründe olduğu gibi, “satın almanın” yasaklanmasının ne kadar doğru olacağı tartışmalıdır. Ancak kararın uygulanmasında izlenecek esaslar sorunun aslında nasıl algılandığını bir kere daha ortaya koymaktadır. Güvenlik Kararının Uygulama Planı ve Talimatının 7. maddesine göre, “sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar ve aileleri, bir sanayi veya ticari kuruluşa veya ilimizde bulunan özel hukuk tüzel kişilerine veya hayırseverliği ile tanınmış şahıslara emanet edilecektir.” Aynı maddeye göre, hamilik *milli kültürümüzde ve geleneğimizde zaten mevcuttur*. Kısaca, çocukların ve ailelerinin sorumluluğunun kişisel veya kurumsal inayete emanet edilmesi sosyal devletin işlevlerinden soyutlanmaya çalışıldığı bir döneme denk düşmektedir. Güvenlik Kararı ve Uygulama Planı ve Talimatı için bkz. (Sokakta Yaşayan ve Çalıştırılan Çocukların Korunması Projesi (İstanbul: İstanbul Valiliği İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Yayını, 2002.), s.7-17.).

²⁴⁶ Atilla Göktürk, “Zorla “Göç”en Haklar”, Türkiye’de İnsan Hakları (Ankara: TODAİE Yayınları, 2000), s. 278.

²⁴⁷ İstanbul üzerinde yapılan araştırmaların sonucunda, çocukların ailelerinin yoksulluğu nedeniyle, ailelerinin isteği ya da durumdan vazife çıkararak aldıkları karar sonucu çalışmaya başladıklarını göstermektedir. (Karatay, a.g.m., s.100.).

çalışmaktadır. Araba camı silmek, kağıt mendil ve kalem satmak, eğlence mekanlarının önünde gül satmak gibi işler dilencilikle içi içedir.²⁴⁸

Sokak çocuklarının başta yaşama hakkı olmak üzere tüm insan hakları ihlal edilmektedir. Bu ihlal, keyfi gözaltına almadan işkenceye, kaçırılmaya, suça zorlanmadan fuhuşa itilmeye, madde bağımlılığına, evsizlik, eğitimsizlik ve yoksulluğa kadar uzanmaktadır.²⁴⁹ Kalabalık kent merkezlerinde çalışan çocuklar hava kirliliğinin etkilerine ve kaza riskine açık hale gelmektedir. Çocukların çoğu okula gitmemekte, gidenler de bir süre sonra okulu terk etmektedir. Üstelik, kent merkezlerinde her an karşılaşılan sokak çocukları toplumsal dışlanmayı en ağır biçimde yaşamaktadır. Kısaca, *artık sadece ülke içindeki ekonomik eşitsizliklerin değil, gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasında her gün daha fazla açılan uçurumun da en gözle görünen sonucu olan sokak çocukları toplumsal maliyetin en ağır taşıyıcısı*²⁵⁰ durumundadırlar.

2.2. En Kötü Koşullardaki Çocuklar

ÇHS’de, çocuk işçiliğinin kabul edilemez biçimleri ya da en kötü koşullarda çalışan çocukların korunmasına yönelik özel bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak, ÇHK, çocuk emeği sömürüsünün diğer biçimlerinde olduğu gibi bu konuda da taraf devletlerin diğer uluslararası sözleşme hükümlerini, özellikle ILO sözleşmelerini gözetmesi gerektiğini belirtmiştir. Soruna ilişkin en önemli sözleşme kuşkusuz, 182 Sayılı ILO Sözleşmesidir. ILO, 1996 yılında, çocuk işçiliği sorununu 1998’de yapılacak UÇK’nin gündemine almaya karar vermiş ve çocukların tehlikeli işlerde ve etkinliklerde sömürülmelerine son verecek acil önlemlerin alınmasını amaçlamıştır. Bu işlerin başında çocukların zorla ve köleliği andırır biçimde çalıştırılmaları ve ticari amaçlı cinsel sömürüsü gelmektedir. 138 Sayılı Sözleşme’yi destekleyici nitelikte ve 18 yaşın altındaki bütün çocukların korunmasını kapsayacak yeni bir sözleşme hazırlayan ILO, 17 Haziran 1999’da tarihinde yaptığı bir toplantıda “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk

²⁴⁸ Atauz, a.g.m., s.75.

²⁴⁹ Sapançalı, a.g.e., s.119.

²⁵⁰ Alada, Sayita ve Temelli, a.g.m., s 265.

İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı ILO Acil Eylem Sözleşmesi”ni kabul etmiştir.²⁵¹ Ancak hemen belirtilmelidir ki, 182 Sayılı Sözleşme’yle amaçlanan tümünden çocuk işçiliğinin değil, sadece ve sadece “kötü şartlardaki çocuk işçiliği”nin ortadan kaldırılması ve yasaklanmasıdır. Bu nedenle 182 Sayılı Sözleşme’nin de çocukların çalıştırılmasını bir gerçeklik olarak kabul ettiği söylenebilir.²⁵² Nitekim, 182 Sayılı Sözleşme’nin Önsöz’ünde “...çocuk işçiliğinin büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklandığını ve uzun vadeli çözümünün sosyal gelişmeye ve özellikle yoksulluğun azaltılmasına ve evrensel eğitime imkan tanıyan sürekli ekonomik büyümede” yattığı açıkça belirtilmektedir.

182 Sayılı Sözleşme’de çocuk işçi genç işçi ayrımı yapılmamış, Sözleşme’nin ortadan kaldırmaya çalıştığı çocuk işçiliği biçimleri için de herhangi bir en az çalışma yaşı öngörülmemiştir. Sözleşme’nin 2. maddesiyle ÇHS’ye paralel biçimde 18 yaşının altındaki herkes çocuk kabul edilmiştir. Sözleşme’nin 3. maddesine göre en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği ifadesi;

- çocukların alım satımı ve ticareti, borç karşılığı ya da bağımlı çalıştırılması, çocukların zorla ya da zorunlu tutularak çalıştırılması gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini ve askeri çatışmalarda yer almalarını,

- Çocukların fuhuş sektöründe ve pornografik yayınların üretiminde pornografik gösterilerde kullanılmasını, bu yayınlar için tedarikini ya da sunumunu,

- Çocukların uyuşturucu madde üretimi veya ticareti gibi yasadışı faaliyetlerde kullanılmasını,

- Çocukların sağlık, güvenlik ya da ahlaki gelişimlerine zarar verecek nitelikteki işleri kapsamaktadır.

Sözleşme’nin 7. maddesine göre, taraf devletler, sözleşme hükümlerinin etkin biçimde uygulanabilmesi için, cezai ya da diğer yaptırımları kararlaştırmak ve

²⁵¹ Elkitabı, s.431.

²⁵² Centel, a.g.e., s.10.

uygulanmasını sağlamak için gerekli her türlü önlemi almakla yükümlüdür. Yine 7. madde gereği taraf devletler çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında eğitimin önemini dikkate almak ve;

1. Çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine dahil olmalarını önlemek,
2. Çocukları en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırmak, sosyal uyum ve rehabilitasyonları için gerekli, uygun ve doğrudan yardım sağlamak,
3. Ücretsiz temel eğitim ve mümkün ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitim sağlamak,
4. kız çocuklarının özel durumunu dikkate almak zorundadır.

182 Sayılı Sözleşme'nin 8. maddesine göre de, taraf devletler, uluslararası işbirliği ve yardımlaşma ile yoksulluğun ortadan kaldırılması, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması ve tüm dünyada temel eğitimin desteklenmesini de içerecek önlemleri almak zorundadır. ILO'ya göre, en kötü koşullardaki çocuk işçiliğinin önlenmesi ancak, bütünlüklü bir destekleyici önlemler silsilesi ile birlikte gerçekleştirilebilir. Çocukların gelişimi, bağımlı kılınmaları, fahişeliğe zorlanmaları ya da ailelerinden ve kalıcı bir sosyal ortamdan yoksun kalmaları nedeniyle engellenmişse bu durum özellikle önemlidir. Çocuklar, eğitim, yetiştirme, sağlık hizmetleri ve beslenmeye ek olarak, yoğun bir danışma hizmeti, güvenli bir ortam ve genellikle yasal yardım gereksinimi içindedirler.²⁵³ Ancak bu yaklaşımın soruna ortaya çıktıktan sonra müdahale eden ve rehabilitasyon ağırlıklı bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Sorgulanması ve değiştirilmesi gereken çocuk emeği sömürsünü derinleştiren mevcut ekonomik, sosyal ve siyasal tercihlerdir.²⁵⁴

²⁵³ Elkitabı, s.533.

²⁵⁴ Altıntaş, a.g.e., s.18.

2.2.1.Çocuk Fahişeler

2.2.1.1. Çocuğun Cinsel Sömürüden Korunma Hakkı

Çocuğun cinsel sömürüden korunma hakkı, ÇHS'nin 34. maddesinde düzenlenmiştir. 34. maddeye göre;

Taraf Devletler, çocuğu, her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı koruma güvencesi verirler. Bu amaçla Taraf Devletler özellikle:

- a) Çocuğun yasadışı bir cinsel faaliyete girişmek üzere kandırılmasını veya zorlanmasını;
- b) Çocukların fuhuş ya da diğer yasadışı cinsel faaliyette bulundurulmasıyla sömürülmesini;
- c) Çocukların pornografik nitelikteki gösterilerde ve malzemede kullanılarak sömürülmesini,

önlemek amacıyla ulusal düzeyde ve ikili ile çok taraflı ilişkilerde gerekli her türlü önlemi alırlar.

ÇHS'nin 35. maddesi de, benzer biçimde, taraf devletlere, çocukların hangi biçimde olursa olsun kaçırılması, satılması ya da fuhuşa konu olmalarını önlemek için her türlü ulusal ve uluslararası önlemi alma yükümlülüğünü getirmektedir.

Yetişkinlerin cinsel tatmin amacıyla çocukla ilişki kurması, onu fuhuşa ve pornografiye yöneltmesi cinsel sömürü olarak tanımlanmaktadır. Cinsel sömürü tanımı, yalnızca şiddeti ya da diğer biçimlerde zor kullanımını değil, çocuğun rızası²⁵⁵ olup olmadığına bakılmaksızın belirli bir yaşın altındaki çocuklara yönelik her türlü cinsel davranışı içermektedir. Birçok ülkede çocukların herhangi bir tür cinsel ilişkiye rıza

²⁵⁵ Çocuklarla yetişkinler arasındaki iktidar ilişkisinin kendisini en açık biçimiyle çocukların cinselliği söz konusu olduğunda gösterdiği söylenebilir. Çünkü çocuklar kendi cinselliklerini kullandıklarında yadsınır ya da cezalandırılırken, günlük yaşamda reklamlardan sanata kadar her alanda sık sık kullanılmaktadır. Öte yandan çocukların cinselliğinin denetlenmesi onların "çocuk" olarak korundukları en önemli alanlardandır. Nitekim ÇHS'ye bakıldığında çocuğun cinselliğinin değil, cinsel sömürüden korunma hakkının düzenlendiği görülür (Richard Ives, "Çocukların Cinsel Hakları," Çocuk Hakları. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993, s.165. Ayrıca bkz. s.170.).

göstermelerinin mümkün olmadığı varsayılan asgari bir yaş belirlemesi²⁵⁶ vardır. Bu yaş genellikle evlenme yaşıdır. Böylece çocukların cinsel sömürüsü rızaya dayanmayan ilişkilerin ötesine geçmekte, rıza gösterme yaşının altındaki çocuklarla cinsel ilişki kuranların ırza geçme ile suçlanabilmesine olanak sağlamaktadır. Sözleşme’de cinsel ilişkiye rıza yaşı konusunda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak, taraf devletler yaş sınırını belirlerken 2. maddeyi dikkate almak zorundadır. ÇHK’ye göre, kimi ülkelerdeki erkek ve kız çocuklar ile cinselliğin değişik biçimleri -heteroseksüellik ve eşcinsellik- için geçerli olan farklı rıza gösterme yaşları Sözleşme’nin 2. maddesinin ihlali anlamına gelmektedir.²⁵⁷

Çocuğun cinselliği hangi yolla sömürülürse sömürülsün aynı zamanda çocuğun da sömürülmesi anlamına gelmektedir ve fuhuş ve pornografi cinsel sömürünün en ağır biçimleridir. Çocuk fuhuşunu²⁵⁸ ve pornografisini çocukların cinselliklerinin sömürülmesinin diğer biçimlerinden ayıran ve emek sömürüsü haline getiren, ticari boyutu; benzer kılan, her durumda çocuğun karar verme yetisinde/iradesinde olmaması ve başına ne geldiğini/geleceğini bilmemesidir.²⁵⁹ Çocuk fuhuşunda, cinselliğini satışı sunanlar 18 yaşının altındaki çocuklar, çocukların cinselliğini satın alanlar ise yetişkinlerdir. Genellikle çocukları pazarlayan, onları zorlayan ya da özendiren başka yetişkinler de alışverişte yer almaktadır. Küntay’ın belirttiği gibi literatürde kullanılan seks işçisi²⁶⁰ kavramı, bir olumsuzluk belirtmemekte, fuhuşun bir iş olarak

²⁵⁶ Birçok ülkede cinsel ilişkiye rıza yaşı aşağıda tutularak, çocuk fahişeler genç yetişkinler olarak değerlendirilmektedir. **Stockholm Congress Panel Report: The Sex Exploiter** <http://www.csecwor/dcongress/en/stockholm/>

²⁵⁷ **Elkitabı**, s.463.

²⁵⁸ Davidson’a göre fuhuş sektörüyle çocuk fuhuşu arasındaki bağlantı, fahişelerle birlikte olanların çocuk tacizcisi olma potansiyeline sahip olmasıdır. Çünkü cinselliği satın alanlar genellikle bu durumu iş ilişkisi olarak görürler, fahişenin yetişkin ya da çocuk olması önemli değildir. bu nedenle sorgulanması gereken fuhuş sektörünün kendisidir. **Stockholm Congress Panel Report: The Sex Exploiter**.

²⁵⁹ Brian M. Willis ve Barry S. Levy, “Child Prostitution: Global Health Burden, Research Needs, and Interventions,” **Public Health Vol 359**, (April 2002), s.1417 – 1418.

²⁶⁰ BM, fahişeliğin bir çalışma biçimi mi yoksa köleliğin bir biçimi mi olduğunu araştırdığı çalışmalarda, fahişeleri (şimdilik) seks işçisi olarak değerlendirmektedir. Çokar’dan aktaran Yıldırım s.135 nitekim “Seks İşçileri Evrensel Bildirisi”nde fuhuşun suç olmaktan çıkarılıp meslek standartlarına göre düzenlenmesi talep edilmektedir. Bildiri için bkz.(Fügen Yıldırım, **Fahişeliğin Öbür Yüzü** (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), s.133.).

algılanmasına neden olmaktadır. Çocuklar özelinde ise seks işçisi kavramı, çocukla yetişkin arasındaki güç ilişkisini ve sömürüyü ifade etmemektedir. Üstelik bu çocuklar genellikle mağdur değil, suçlu sayılarak “öteki”leşmektedir.²⁶¹ Dolayısıyla çocuk fuhuşu ve pornografisi, çocuğun emeğinin, cinselliğinin ve kendisinin sömürülmesidir. ÇHK'nin de belirttiği gibi²⁶², çocukların her türlü cinsel sömürüden korunması çocukların diğer insan hakları sorunlarından bağımsız değerlendirilemez. Çocukların cinsel sömürüden korunmaları, çocuğun insan olarak onurunun korunmasının ayrılmaz parçasıdır.

2.2.1.2. Cinsel Sömürüye Özellikle Açık Durumdaki Çocuklar

Fiziki, ruhsal ve sosyal konumları gereği cinsel sömürüye en açık grup çocuklardır. Ancak yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümlerde ya da krizlerde, savaş, doğal afetler, yoksulluk, şiddet gibi bazı çocuklar cinsel sömürüye daha açık hale gelmektedir. ÇHK, kız çocukları, yoksulların çocukları ve azınlık veya yerli halkların çocukları ile silahlı çatışmadan etkilenen çocuklar ile sokakta çalışan veya çalışan çocukların yeterli eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşma olanaklarından yoksun, dolayısıyla her türlü sömürüye özellikle açık olduklarını belirtmektedir. Risk altındaki çocukların bir grubunu da özürlü çocuklar oluşturmaktadır. Özürlü çocukların genellikle kurumlara yerleştirilmesi ve iletişim güçlükleri onları cinsel sömürüye açık hale getirmektedir.²⁶³

Sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar, cinsel sömürüye açık çocuklar arasında en büyük grubu oluşturmaktadır. Sokakta yaşayabilmek için çalışmak, barınak bulmak, karnını doyurmak ve kullanılıyorsa uyuşturucular için para bulması gereken çocuklar kolaylıkla fuhuş sektörüne itilebilmektedir. Bu risk ve zorunluluk kız çocuklar kadar erkek çocuklar için de geçerlidir.²⁶⁴ Ancak, dünyanın hemen her yerinde toplumsal

²⁶¹ Esin Küntay, “21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu,” *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* içinde, s.146. Ayrıca bkz. s.154.

²⁶² Bkz. (Elkitabı, s.457).

²⁶³ Elkitabı, s.459.

²⁶⁴ http://www.birfilm.com/basin/bultenler/daima_liya2.htm Giriş Tarihi: 11.02.2004.

cinsiyet rolleri gereği kız çocuklar erkek çocuklardan daha fazla cinsel sömürüye uğramakta, sonuçlarından daha fazla zarar görmektedir. Üstelik kimi ülkelerde kız çocukların bedenlerini erkeklere sunmaları geleneklerle beslenmekte, bizzat anneler kızlarını fahişeliğe hazırlamaktadır. Kimi zamansa ev işlerine yardımcı olmak üzere istihdam edilen kızlar, evin erkeğinin cinsel gereksinimlerini de karşılaması, işin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Programında şöyle denmektedir²⁶⁵:

Cinsel şiddet ve HIV/AIDS dahil cinsel ilişki yoluyla geçen hastalıkların çocuk sağlığı üzerinde yıkıcı etkileri vardır ve kız çocuklar korunma olmadan ve genç yaşta girilen cinsel ilişkilerden erkeklere göre daha fazla zarar görmektedirler. Kızlar genellikle cinsel ilişkiye erken yaşlarda zorlanmaktadırlar. Gençlik, sosyal baskılar, koruyucu yasaların olmayışı ya da mevcut yasaların uygulanmaması gibi etmenler sonucunda kız çocuklar tecavüz, cinsel sömürü ve istismar ve kaçırılma dahil her tür şiddete karşı özellikle korunmasız duruma gelmektedir. ...

Silahlı çatışma yaşanan bölgelerde ve savaşlarda çocuklar cinsel sömürünün mağduru olmakta, üstelik silahlı çatışma halinde çocukların cinselliklerinin sömürülmesi birden fazla amaca hizmet etmekte ve genellikle önce ve daha fazla kız çocuklar mağdur olmaktadır. Silahlı Çatışmaların Çocuklar Üzerindeki Etkisi başlıklı rapora göre Yine aynı rapora göre, yoksulluk, açlık ve umutsuzluk kadınları ve çocukları fuhuşa zorlamakta, silahlı çatışma halindeki ülkelerde yaşayan çocuklar diğer ülkelerin genelevlerine aktarılmaktadır²⁶⁶

Irza geçme yalnızca silahlı çatışma ortamlarına özgü bir olgu değildir. Bu tür olaylar, sosyal sınırların çözülmesinin, askerlere ve milislere tanınan ayrıcalıkların sonucunda denetim dışı ve gelişigüzel biçimde ortaya çıkabilir. Bununla birlikte daha yaygın görülen olgu, tecavüze bir işkence aracı, ayrıca düşman olarak tanımlanan kesimi aşağılayıcı ve güçsüzleştirici bir savaş silahı olarak başvurulmasıdır. Silahlı çatışma ortamlarında tecavüz halkları terörize etmek ve topraklarını terke zorlamak için kullanılmaktadır.

Silahlı çatışmalardaki kız çocuklarının durumu beş kategoride incelenebilir:

1. Savaşçı olarak kızlar,

²⁶⁵ Elkitabı, s.459.

²⁶⁶ Aynı, s.460.

2. Seks kölesi ve kapatma olarak kızlar,
3. Casus olarak kızlar,
4. İntihar komandosu olarak kızlar,
5. Çatışma dışı işlerde kullanılan kızlar.

Ancak kız çocuklar genellikle asker adı altında alınmalarına karşın genellikle diğer (erkek) askerleri “rahatlatmak” için alınırlar.²⁶⁷ Bu nedenle, yukarıda sayılan gruplar birbirini dışlayacak biçimde değerlendirilmemelidir. Bazı durumlarda, kızlar bunların hepsini yerine getirmek zorundayken bazılarında değildir. Örneğin Kolombiya’da kızlar hem savaşmak hem de erkek askerlerin cinsel ihtiyaçlarını(!) gidermek zorundadır. Öte yandan Tamil Kaplanları’nda her türlü cinsel ilişki yasaklanarak kızlar bu anlamda koruma altına alınmıştır.²⁶⁸ Kızların silahlı çatışma ortamında cinsel sömürüye maruz kalması iç kanama ve diğer yaralanmalar, korunmasız cinsel ilişki nedeniyle AIDS’e yakalanma riski, hamile kızların sağlıklı ortamda doğurmaması nedeniyle anne ve/veya bebek ölümü, bedensel ve duygusal gelişim üzerindeki yıkıcı etkiler gibi kamu sağlığını da tehdit eden sorunlara neden olmaktadır.²⁶⁹ Üstelik, kız çocukların duyarsız kalmaları için uyuşturucu ve alkol kullanıma izin verilmektedir.²⁷⁰

Silahlı çatışmadan etkilenen ve cinsel sömürüye maruz kalan çocukların bir kısmını mülteci çocuklar oluşturmaktadır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği’ne göre, mültecileri hedef alan cinsel şiddet hayli yaygındır ve kadınlar ve kızlar kadar olmasa

²⁶⁷ Richard Maslen, “Children In Armed Conflict”, **HeinOnline—6 Transnat 1996, Transnational Law&Contemporary Problems Vol.6**, s.333. Maslen’e göre barış güçleri çatışma bölgelerindeki çocuk fuhuşunu artırmaktadır. Kamboçya’da yaşananlar Maslen’in örneğini destekler niteliktedir. Kızıl Kmerler döneminde Kamboçya’da fahişelik ölümle cezalandırılan bir suçtu. 1991’de iç savaş sona erdiğinde ülkede 1500 fahişenin bulunduğu tahmin ediliyordu. On bin barış gücünün ve sayısız sivil toplum örgütünün gelişile bu sayı yirmi bine çıkmış, 2002’de elli yedi bine ulaşmıştır. (“Köleliğe Giden Kamyonet”, *Post Express*, Sayı 09: 35-39, (11 Eylül-21 Ekim, 2003), s.39.).

²⁶⁸ Christina Clark, “Girls in War: Public Health and Social and Economic Reintegration”, http://www.dgci.be/fr/themes/gender/cfd/conf_enfants_en_guerre.html Giriş Tarihi: 05.07.2004.

²⁶⁹ ayrıntılı bilgi için bkz. (Elkitabı s. 460 ve Clark, a.g.m.)

²⁷⁰ Sayısal Çocuk Uyarı Raporu

da erkek çocuklar da kaçış sırasında veya sığındıkları ülkelerde saldırılara açık durumdadır. Bu insanların yaşadıkları travma, ülkelerinden edilmenin acısını katlamaktadır. Özellikle yanlarında kimse olmayan ya da koruyucu aile yanına yerleştirilen çocuklar cinsel sömürüye maruz kalmaktadır.²⁷¹

2.2.1.3. Çocuk Fuhuşu ve Pornografisi

Çocuklar, dünyanın hemen her yerinde ticari mal olarak görülerek alınıp satılmakta; çocuk ticaretinin sağladığı kazancın silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile yarıştığı iddia edilmektedir. Çocukların büyük çoğunluğu, bazılarının içinde polis de olduğu organize gruplar²⁷² kaçırmaktadır. Kaçırılan çocuklar kendilerini seks ticaretinin ve pornografinin içinde bulmaktadır. Çocuğun ticari amaçlı cinsel sömürüsü, toplumların ve insanların genellikle yadsıdıkları²⁷³ bir olgudur. Ancak bu yadsıma, *toplumlara erken ergen gebelikleri, cinsel yola bulaşan hastalıklar, çocuk fahişeler, alkol ve madde kullanımı, intihar girişimleri ve suç oranlarındaki artış olarak ödenmesi zor bedellerle geri dönmektedir.*²⁷⁴ Çocukların ticari amaçlı cinsel sömürüsünde çocuğa hem cinsel hem de ticari bir nesne gibi davranılmakta, çocuk hakları köklü bir biçimde ihlal edilmektedir. Nitekim ÇHK'ye göre, çocukların ticari amaçlı cinsel sömürüsü, aynı zamanda çocuklara karşı şiddet ve zor kullanımını içermektedir. Bu anlamda çocukların

²⁷¹ Elkitabı, s.459.

²⁷² Fuhuş sektörü, turizmi, otelcilik hizmetlerini, sauna ve masaj salonlarını, içki ve sigara satışlarını da içine alarak uluslararası kadın ve çocuk ticareti ağlarını oluşturmuş durumdadır. Kimi ülkelerde seks ticaretinden elde edilen gelir, gayri safi milli hasıla içinde önemli bir payı oluşturmakta, hatta hükümetlerin kalkınma programların ayırdıkları bütçeyi aşmaktadır. (Yıldırım, a.g.e., s.13.).

²⁷³ Aslında, çocuğun cinsel sömürüsünün herhangi bir biçimi modern çocukluk anlayışına ve burjuva ahlakına aykırı olduğu için genellikle görülmek istenmemektedir. Çocukların cinsel sömürüsü Türkiye'nin de kanayan yarasıdır, ne var ki tüm toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de yadsınmaktadır. Bu konuda, Meltem Arıkan'ın "Yeter Tenimi Acıtmayın" adlı romanına ilişkin bilirkişi raporu oldukça çarpıcıdır. Rapora göre, "...toplumumuzda yaygın olmayan, nefret ve infialle karşılanan gayri ahlaki ensest ilişkiler sanki Türk aile yapısını sarmalamış olağan ilişkiler şeklinde genelleştirilerek okuyucuya sunulmaktadır. (...) Kitapta oluğu gibi marjinal ve gayri ahlaki ilişkilerin Türk aile yapısında var olan doğal ve normal ilişkiler gibi okuyucuya sunulması; gençlerimiz üzerinde aile yapımız ve aile bağları hakkında kuşku duymalarına yol açacak ve anti sosyal davranışlara özendircektir. (...) insanlar ilkel hayatlarından bugüne kadar dünyanın her yerinde ve her toplumunda cinsel uzuv bölgesini kapalı tutmayı ve cinsel münasebetin gizliliğini vazgeçilmez bir kural olarak uygulaya gelmişlerdir." Bilirkişi raporu için bkz. (Meltem Arıkan, Yeter Tenimi Acıtmayın (Üçüncü basım, İstanbul: Everest Yayınları, 2004), s.310-319.).

²⁷⁴ <http://www.digimedya.com/default.asp?yz=51&h=9424> Giriş Tarihi: 11.02.2004.

ticari amaçlı cinsel sömürüsü zorla çalıştırma ve yeni köleliğe denk bir uygulamadır.²⁷⁵ Buna rağmen çocukların cinsel sömürüsü, çocuk fuhuşu ve çocuk pornografisinin uluslararası alanda sorun kabul edilmesi görece yenidir. Çocuk ticareti, çocuk fuhuşu ve pornografisi, BM sisteminde 1990'lı yıllarda geniş biçimde gündeme gelmiş; bu konuda Özel Raportör²⁷⁶ atanmış ve İHK bir Eylem Programı benimsemiştir. Daha sonra ÇHS'ye bir İsteğe Bağlı Protokol önerisi yapılmış ve 1996'da Stockholm'de "Çocukların Ticari Anlamda Sömürülmelerine Karşı Dünya Kongresi" gerçekleşmiştir.²⁷⁷

25 Mayıs 2000 tarihinde imzaya açılan Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çocukların Satılması, Çocuk Fuhuşu ve Pornografisi Konusundaki İsteğe Bağlı Protokol'ün 2. maddesine göre, çocuk fuhuşu, "çocuğun maddi ya da başka bir yarar karşılığı cinsel etkinliklerde kullanılması"; çocuk pornografisi "hangi yoldan olursa olsun, belirleyici özelliği cinsel amaçlı bir betimleme olmak üzere, çocuğu gerçek fiille ya da taklit yoluyla cinsel etkinlik içinde gösterme ya da çocuğun cinsel organlarını herhangi bir biçimde teşhir etme" biçiminde tanımlanmaktadır. İnterpol'ün Çocuklara Karşı Suçlar Uzmanlar Grubuna göre ise çocuk pornografisi "Çocuğun cinsel istismarının bir sonucudur. Çocukların cinsel davranış ya da organlarının teşhir edilmesi yoluyla, bir çocuğa yönelik cinsel istismarı gösteren veya teşvik eden her türlü işitsel ya da görsel materyaldir."²⁷⁸ ECPAT'a göre ise, pornografisinin tanımını yapmak çok zordur. Çünkü müstehcenliğin ne olduğu ve çocukluğun kaç yaşında sona erdiği konusunda, farklı kültürlerde farklı anlayışlar mevcuttur. Bu nedenle, ECPAT, çocuk pornografisini tüm unsurları kapsayacak şekilde tanımlamıştır. İsteğe Bağlı Protokol'ün tanımını kabul eden ECPAT, tanımı daha da genişletmiş ve sanal görüntüleri içeren pornografik

²⁷⁵ Elkitabı, s. 467.

²⁷⁶ İHK için yıllık raporlar hazırlamak, saha gezilerine çıkmak, özel ülke raporları yazmak, çocuk haklarının ihlal edildiği iddi edilen ülkelerde hükümetlerle ilişkiye geçmek ve bu alandaki uluslararası işbirliğine yardımcı olmak Özel Raportörün görevleri arasındadır.

²⁷⁷ Elkitabı, a.g.e., s.455.

²⁷⁸ http://www.ecpat.net/eng/ecpat_inter/publication/other/english/html_page/ecpat_prot_child_online/files/legal.htm Giriş Tarihi: 30.04.2004.).

materyalleri de çocuk pornografisi içinde değerlendirmiştir. Buna göre, bir materyalin çocuk pornografisi sayılabilmesi için gerçek görüntülerden oluşması şart değildir.²⁷⁹

Dünya genelinde, cinselliği sömürülen çocukların sayısı hakkında, kimi ülkelerde yeterli altyapı bulunmadığı için, kimi ülkelerde ise verilerin elde edilmesi istenmediği için, kesin veriler yoktur. Özellikle Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde durum tamamen karanlıktır. Bu nedenle, istatistiksel veriler hemen tamamen endüstrileşmiş ülke kaynaklıdır.²⁸⁰ Çocukların cinsel sömürüsünün nedenleri, gelişmiş ülkelerde, aile yapısı, aile içi şiddet, sosyal hizmetlerin eksikliği, uyuşturucu bağımlılığı olarak gösterilirken; gelişmemiş ülkelerde sosyal ve ekonomik dönüşümlerin yarattığı yoksulluk, toplumsal ve ailesel çözümler olarak gösterilmektedir.²⁸¹ İHK Özel raportörünün BM Genel Kurulunun 51. oturumu için hazırladığı bir ara dönem raporuna göre çocukların ticari amaçlarla cinsel sömürülerinde ortak bazı noktalar vardır. Rapora göre bu ortak noktalar şunlardır²⁸²:

1. *Görünmezlik*: Fuhuş ağına sürüklene çocuklar genellikle, ya fiziksel anlamda ya da nüfus kayıtlarında yaşları tahrif edildiği için kamuoyunun dikkatlerinin uzağında kalmaktadır.

²⁷⁹ Burada tartışmalı nokta, sanal pornografide bir mağdur olmadığı halde suçun nasıl oluşacağıdır. Ancak, ECPAT'a göre, çocuk pornografisi sadece gerçek çocukların çıplak fotoğraflarının çekilmesi değildir. Gerçek dünyadaki çocuk tacizi başka bir şeydir, sanal veya gerçek çocuk pornografisi başka bir şeydir. (<http://www.ecpat.net/eng/CSEC/faq/faq5.asp> Giriş Tarihi: 30.04.2004.).

²⁸⁰ Sevil Atasoy, "Çocuk Pornografisi," *Çocuk İstismarının Önlenmesi* (İstanbul: Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 2002), s.16.

²⁸¹ Maj-Liss Voss, "The commercial Sexual Exploitation of Children An Overview" <http://www.ecpatusa.org/background.asp> Giriş Tarihi: 15.06.2004. Türkiye'de Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşanan göçlerin yarattığı yoksulluk çocuk fahişelerin sayısını artırmıştır. Özellikle Güneydoğu illerinde 14-17 yaş arası kız çocuklar fuhuş yaparak ailelerini geçindirmeye çalışmakta, bu durum genellikle aileleri tarafından da bilinmektedir. Bunlardan Batmanda ortaya çıkarılan 12 yaşındaki S.D. 13 yaşındaki ablası F.D, Mardin'de ortaya çıkarılan 13 yaşındaki N.Ç. çocuk fuhuşunun en çarpıcı örneklerindedir. N.Ç.'nin davası 154 sanıklıdır ve aralarında kamu görevlileri de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ahmet Sümbül, *Güneydoğu'da Fuhuş* (İstanbul: Elma Yayınları, 2004) s.251-255.).

²⁸² *Elkitabı*, s.466.

2. *Hareketlilik:* Olgunun görünmez niteliği, genelev, otel, bar gibi geleneksel çalışma alanlarının dışındaki alanları da gündeme getirmektedir ve işin yapıldığı yerler sıkça değişmektedir.
3. *Küresellik:* Konunun çocuklar açısından taşıdığı ciddiyet bölgeden bölgeye ya da ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, raporlar, bu anlamdaki çocuk istismarının dünyanın her köşesinde olduğuna işaret etmektedir. Olgunun bulaşıcı niteliği, gönderen ve alan ülkeler arasındaki çizginin bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Bu arada arz yanını sağlayan ülkeler olarak bilinen ülkelerin zamanla talep eden ülkeler haline geldikleri de görülebilmektedir. Benzer biçimde bu zamana dek talep yanında görünen ülkelerin çocukları da kendi ülkelerinde ya da başka ülkelerde bu ağın mağdurları durumuna gelmektedir.
4. *Yaygınlaşma:* Başka etmenlerin yanı sıra AIDS'e ya da cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıklara yakalanma korkusu gençlerle cinsel ilişki yönelimlerini artırmaktadır. Çocuklar, daha önceleri yetişkin fahişelerin yerine geçerlerdi. Oysa bugün çocuklara yönelik belirli bir tercih vardır ve bu da çocukların seks piyasasındaki değerini artırmaktadır.
5. *Yüksek Kar:* bu işin çok karlı olduğunu iş sahiplerinin yalnızca kendi adına ve kişisel olarak yapanlardan öteye geçmesi göstermektedir. Çocuk fuhuşu genellikle çocukları bu işe sistematik yöntemlerle çeken, örgütlenmiş, uluslararası planda faaliyet gösteren ve ayrıca uyuşturucu ticareti gibi işlerle de uğraşan kesimlerce örgütlenmektedir.

Çocuk fuhuşu, çocukların seks turizminde kullanılması ve çocukların cinsel sömürüsü ile çocuk pornografisi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çocuk fuhuşunun yaygın olduğu ülkeler çocuk pornografisinin temel kaynağı haline gelmiştir. Gelişen teknolojiyle birlikte ise çocuk pornografisinin gerek içeriği gerekse boyutları değişmiştir. Özellikle internet kullanımının yaygınlaşması nedeniyle hem çocuk

pornografisi üretme, ticaretini yapma hem de bu sektörde yer alanların iletişim kurma, çocukları saptama olanakları artmıştır.²⁸³ Üstelik internet çocuk pornografisine duyulan ilgiyi de artırmıştır. Zira internette dolanan herhangi bir kimse hiç aklında olmadığı halde böyle bir siteyle karşılaşabilmekte ve ilgi duyabilmektedir.²⁸⁴ İnternette çocuk pornografisi, sadece ticari nitelik taşımamakta, internet çocuk tacizcilerinin kolaylıkla materyal paylaşımını yapabilmesini de sağlamaktadır. Günümüzde, Japonya, çocuk pornografisinin hem üretim hem de tüketim açısından birinci sırada yer alırken, ABD’de pazarın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Çocuk pornografisi, daha çok, yasal düzenlemeleri çocuk tacizini önlemede yetersiz kalan ülkelerde üretilip dağıtılmaktadır.²⁸⁵ Çocuklar uluslararası seks turizminin de önemli bir parçasını oluşturmakta her yıl bir milyon çocuk Batılı ülkelerden Asya’ya düzenlenen turların mağduru olmaktadır. Seks turizminin parçası olan çocuklar genellikle aileleri tarafından, daha iyi yaşam koşullarına ulaşacakları umuduyla çalışmak üzere ya da evlatlık olarak çocuk tacirlerine verilmekte, kimi zamansa çocuk tacirleri tarafından kaçırılmaktadır. Uluslararası bir sektör olan çocuk ticareti, az gelişmiş ülkeler tarafından kaçınılmaz bir yöntem olarak değerlendirilmekte ve bir çok durumda ekonomik kazanç adına alenen hoş görülmektedir.²⁸⁶

²⁸³ İnternet filtre şirketi N2H2’ye göre, internette yer alan pornografik içerikli site sayısı 1.3 milyonu bulmuştur. <http://www.ntvmsnbc.com/news/247724.asp> Dünya çapında çocuk pornografisine karşı sürdürülen mücadele kapsamında 26 500 şüpheli tespit edilmiştir. <http://www.dunyaonline.com/127490.asp>

²⁸⁴ Atasoy, a.g.m., s.20-21. 2001 yılında FBI, internette “Candyman” (şeker adam) adlı bir iletişim grubunu takibe almış ve 2002 yılında aralarında avuka, öğretmen ve din adamlarının da bulunduğu 231 kişi yakalanmıştır. Çarpıcı olan “çocukları sevenlere özel iletişim grubu” olarak tanıtılan ve her türlü resim ve videonun talep edildiği bu sitenin internette dolanan herkesin görüp dahil olabileceği bir site olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.fbi.gov/pressrel/candyman/candymanhome.htm> Giriş Tarihi 11.02.2004.

²⁸⁵ Maj-Liss Voss, a.g.m. Türkiye bu ülkelerden birisidir. İnternet üzerinden İngiltere’ye pornografik çocuk fotoğrafları yolladığı tespit edilen ve Bursa’da yakalanan Özgen İmamoğlu Uluslararası Landmark Operasyonu sonucunda yakalanmıştır. İlginç olan operasyon düzenlenmeden önce İngiltere’nin Türkiye’yi Interpol aracılığıyla 17 kez uyarılmış olmasıdır. <http://www.ntvmsnbc.com/news/127107.asp>

²⁸⁶ Örneğin Tayland’ın turizm bakanı yıllık değerlendirme yaparken “Kızlarımız bu yıl da iyi çalıştı.” demiştir. Radikal Gazetesi (07.09.2003 Haber Ulaş Başar).

Seks turizmi, 1996 yılında yapılan Çocukların Ticari Amaçlı Cinsel Sömürüsüne Karşı Stockholm Dünya Kongresinde önemli bir gündem oluşturmuştur. ve Konferansta devletlere şu çağrıda bulunulmuştur:

- kaynak durumundaki ülkelerin yurttaşlarının varış ülkesi durumundaki ülkelerdeki çocuklara karşı işledikleri suçları cezalandıracak yasal düzenlemelerin geliştirilmesi ya da güçlendirilmesi ve uygulanması;
- bir başka ülkedeki çocuğu cinsel amaçlarla sömüren bir kişinin kaynak ülkede ya da varış ülkesinde kovuşturulmasını sağlamak üzere ülke dışına çıkartma ve diğer düzenlemelerin gerçekleştirilmesi;
- varış ülkelerindeki çocuklara yönelik cinsellikle ilgili suçlar işleyen kişilere karşı uygulanan cezaların zoralm, mallarının ve elde edilen karın hacedilmesi dahil artırılması ve uygulanması;
- konuyla ilgili verilerin paylaşılması.²⁸⁷

Yine Stockholm Kongresi'nin eylem planında devletlerin çocuk fuhuşu, pornografisi ve ticaretine ilişkin yasaları çıkarmaları önemle tavsiye edilmiş; 2001 yılında toplanan Çocukların Ticari Amaçlı Cinsel Sömürüsüne Karşı Yokohama Dünya Kongresinin sonuç bildirgesinde de aynı kaygılar dile getirilmiştir.²⁸⁸

Çocukların cinsel sömürüsü, çocuk haklarının sistematik ihlali anlamına gelmektedir. Her şeyden evvel çocukların cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma ve bunlardan dolayı ölme riski yetişkinlerden daha fazladır. Çocukların cinsel ilişki konusunda bilinçsiz olması, korunamaması veya karşı tarafı korunmaya ikna edememesi gibi nedenlerle hastalık kapabilen çocuklar, genellikle hasta olduklarını anlamamakta, anlasalar da hastaneye yetişememektedir. Çocuk fuhuşunun yasadışı olması, hastalık kapan çocukların sayıları hakkında net bilgilere ulaşmayı önlese de, dünyada her yıl 300.000 bin çocuğun HIV virüsü kaptığı, çocuk fahişelerin çoğunun

²⁸⁷ Elkitabı, s.476.

²⁸⁸ Atasoy, a.g.m., s. 17.

kürtaja bağlı komplikasyonlardan öldüğü, çocuk fahişelerden doğan çocukların yaklaşık 300 bininin HIV'li, 200 bininin ise ölü doğduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁹

UNICEF'e göre çocuk fuhuşunu ve pornografisini önlemek için alınacak önlemlerin başında okullaştırma gelmektedir. Yasal düzenlemeler okullaştırmayı izlemeli ve çocuklar buldukları koşullardan çıkarılmalıdır. Buldukları koşullardan çıkarılan çocukların fiziksel ve ruhsal sağlıklarına yeniden kavuşabilmeleri için gerekli yasal ve ekonomik destek sağlanmalıdır. Yine UNICEF'e göre, çocuklara yönelik ayrımcılık önlenmediği sürece çocuk fuhuşu ve pornografisinin önüne geçilemeyecektir.²⁹⁰ Ne var ki, bir çok ülkede uygulana yapısal uyum programları, kaynak yetersizliği nedeniyle eğitim kurumlarının kapatılmasını, öğretmenlerin işten atılmasını, sağlık ve eğitim hizmetlerine harcanan bütçenin kısılmasını öngörmektedir.²⁹¹ Çocuklara ilişkin diğer hak ihlallerinde olduğu gibi, bütün bunların yapılabilmesi için öncelikle mevcut ekonomik ve sosyal yapının sorgulanması, önce bu yapının değiştirilmesi gerekmektedir. Sadece okullaşma için bile güçlü sosyal politikaları olan ve bunları izleyen, toplumun güçsüz kesimleri için sorumluluk duyan bir devlet ve toplum anlayışı gerekmektedir.

2.2.2. Köle Çocuklar

Yakın geçmişe kadar ekonomik ve toplumsal yapının unsurlarından birisi olan kölelik, bağımlılığın en iyi bilinen ve en dramatik biçimlerinden birisi kabul edilmektedir. Bu nedenle, köle, köle gibi vb. kavramlar batı dillerinde ekonomik olmayan içeriklerde²⁹² de kullanılmaktadır. Kölelik bir kurum olarak varlığını ilkçağlardan bu yana sürdürmektedir. Ancak, köleliğin emek-sermaye çelişkisinde biçimlenişi yeniçağa denk düşmektedir. Coğrafi keşiflerle başladığı 16. yüzyıldan

²⁸⁹ Willis ve Levy, a.g.m.

²⁹⁰ Atasoy, a.g.m., s.23.

²⁹¹ Az gelişmiş ülkelerde, iyileştirici ve koruyucu sağlık hizmetlerinde bir çöküş görülürken, eğitim bütçesi kısılmakta, öğretmen okullarının mezun sayısı dondurulmakta, sabahçılık-öğleçilik sistemi ile çocukları okulda geçirdiği süre kısaltılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Michel Chossudovsky, *Yoksulluğun Küreselleşmesi Çeviren: Neşenur Domaniç*, (İstanbul: Çiviyazıları, 1999.), s.83-86.)

²⁹² Marksist Düşünce Sözlüğü. İkinci baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 200), s.362.

köleliğin yasaklandığı 19. yüzyıla kadar geçen süreçte *siyah derileri yüzünden karanlık ve şüpheli ruhlu görülerek hizmete elverişli sayılan*²⁹³ insanlar tarla ve madenlerde çalıştırılmak üzere vatanlarından koparılarak ABD ve Avrupa'ya götürülmüşlerdir. Avrupa ve ABD'nin toplam ticaretinin yarısından fazlasını oluşturan köle ticareti ve kölelik kapitalizme gerekli olan ilk sermaye birikimine kaynak oluşturmuştur.²⁹⁴ Ancak, insan hakları ve eşitlik anlayışının önem kazandığı Fransız Devrimiyle kölelik karşıtı hareketler güçlenmiş ve 19. yüzyılın ortalarında başta Fransa ve İngiltere olmak üzere ekonomik ve insancıl nedenlerle kölelik ve köle ticareti yasaklanmıştır.²⁹⁵

Kölelik ve köle ticareti 19. yüzyılda yasaklanmasına rağmen 20. yüzyılda da varlığını sürdürmüştür. 1926 yılında Cemiyet-i Akvam, taraf devletlerin mümkün olan en kısa sürede her türlü köleliği kaldırmasını öngörmüş ancak alınan kararlar yaşanan savaşlar nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir.²⁹⁶ Köleliğin uluslararası alanda kesin bir dille yasaklandığı ilk belge İHEB'dir. Bildirge'nin 4. maddesine göre "hiç kimse kölelik veya kulluk altında tutulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır. BM'nin 1966 yılında kabul ettiği Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme de, kölelik ve köle ticaretini yasaklayarak ve zorla çalıştırma ve angarya yasağını da kölelik kapsamında değerlendirmiştir. Kölelik ile zorla çalışmanın bağının kurulduğu bir başka önemli uluslararası belge de 1930 Tarihli 29 Sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi'dir. İnsanlardan, herhangi bir tür ceza tehdidi altında ve kendilerinin gönüllü rızaları olmaksızın bir iş ya da hizmet sağlanmasının her biçimi 29 Sayılı Sözleşme'nin kapsamındadır ve yasaklanmıştır.

Ancak, köleliğin 20. yüzyılda ortadan kaldırıldığı iddiası günün gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Uluslararası düzenlemelere ve yasaklara rağmen kölelik kurumu varlığını sürdürmektedir ve "yeni kölelik" olarak adlandırılan kölelik biçimleri

²⁹³ Grenard'dan aktaran Abdullah Martal, "Köleliğin Yeni Boyutları:Çağdaş Kölelik ve Çalışma Hakkı", *Türkiye'de İnsan Hakları* içinde, s.370.

²⁹⁴ Martal, a.g.e., s.370.

²⁹⁵ Hobsbawm'a göre, köleliğin kaldırılması uluslararası barış düzeninin bir şartıdır ve hem insani olmadığı hem de verimsiz olduğu için kaldırılmıştır. Hobsbawm, a.g.e., s.122.

²⁹⁶ Martal, a.g.e., s.371.

mevcuttur. Dünya üzerinde yirmi yedi milyon insanın köle olduğu söylenmektedir. Bu sayının önemli bir kısmını çocuklar oluşturmaktadır. Kastedilen 200 yıl öncesinin köleleri değil ancak çok az bir ücret karşılığında çok çalışarak köle gibi çalışanlar da değildir.²⁹⁷ Yeni kölelik biçimleri yasa dışı bir nitelik taşımakta ancak sözleşme, borç gibi hukuksal araçlara dayanmaktadır. Borç köleliği, kadın ve çocuk ticareti, kaçırılan ya da borçlandırılan çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması, organ satışı²⁹⁸ amacıyla insan kaçırılması yeni kölelik biçimleri arasında yer almaktadır.²⁹⁹ Bales, köleliğin yeni biçimlerini üç ana başlık altında incelemektedir³⁰⁰:

1. Menkul kölelik: Günümüzde Köleliğin eski tarz köleliğe en fazla benzeyen ve en az yaygın olan biçimidir. Kişi, köle olarak doğarak, sonradan satılarak ya da başka yollarla kendisini daimi bir esaret altında bulur. Çoğunlukla mülkiyet ilişkisinin altı önemle çizilmekte, kölenin çocukları da doğal olarak köle sahibinin malı sayılmaktadır. Genellikle Kuzey ve Batı Afrika ile bazı Arap ülkelerinde görülmektedir.
2. Borç esareti: Yeni köleliğin en sık rastlanan biçimidir. Kişi borçlarına karşılık teminat olarak kendisini ortaya koymakta, ancak söz konusu hizmetin ne kadar süreceği baştan tanımlanmadığından harcanan emek bir türlü asıl borcu karşılamaya yetmemektedir. Borç sonraki nesillere de aktarıldığından aslında bir nesil tamamen köleleştirilmektedir. İbraz edilmiş bir mülkiyet ilişkisi olmasa da kişi sahibini egemenliği altındadır. Dolayısıyla, herhangi bir kusur, çocuklara el konulması ya da başka birine satılması suretiyle cezalandırılabilir.

²⁹⁷ Öyle ki, Eylül 2003 sayısında yeni köleliği inceleyen National Geographic Dergisi, “21. Yüzyılın Köleleri” adlı makaleye “başlıkta bir söz oyunu yok” diye başlamıştır. Andrew Cockburn, “21.Yüzyılın Köleleri” National Geographic 2-26, (Eylül 2003), s.2.

²⁹⁸ İnsanlar yoksulluk nedeniyle kendilerinin ya da çocuklarının bedenlerinin tümünü ya da bir bölümünü satmak zorunda kalmaktadır. Hindistan’ın güneyindeki bir köyde kadınların hepsi böbreklerini satmıştır, satmaktadır. Köy “böbrek köyü” olarak anılmaktadır. Jennifer Steinberg, “İnsanlık Dışı Kazanç” National Geographic içinde, s.29.

²⁹⁹ Yasemin Özdek, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları** içinde, s.28.

³⁰⁰ Kevin Bales, **Yeni Kölelik Çeviren: Pınar Ögünç** (İstanbul: Çitimbik Yayınları, 2002.), s.27.

3. Sözleşmeli kölelik: Çalışma ilişkileri yeni köleliğin gizlenmesine alet edilmektedir. Bir atölye ya da fabrika işini güvence altına almak için düzenlenmiş belgeler gibi görünen sözleşmeler, bir yandan köleliğe meşruiyet zemini hazırlarken öte yandan insanları kandırmak için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Sözleşmeyle işçi sayılan kişiler, çalışma mekanlarına vardıklarında kendilerini, şiddetle tehdit edilen hareket özgürlüğü kısıtlanmış ve emeğinin karşılığında tek kuruş ödenmeyen köleler olarak bulmaktadırlar. Köleliğin en hızlı gelişen biçimidir.

Yeni kölelik biçimleri birbirlerinden tamamen bağımsız değerlendirilemez, kimi zaman iç içe geçebilmektedir. Örneğin menkul köleliği gizlemek için sözleşmeler kullanılabilir. Yeni kölelerin yaşam koşulları 200 yıl öncesinin koşullarına benzemektedir. Kişiler iradeleri dışında zorla çalıştırılmakta, bir başkasının egemenliği altına girmektedir. Ancak, 200 yıl öncesinden farklı olarak, yeni kölelerin ten renkleri, dinleri ya da kabileleri önemli değildir. Bu nedenle, bugün köleliği belirleyen ırk temellerinden çok insanların ne kadar savunmasız olduklarıdır. İnsanların köle olmaları için *kandırılabilir kadar saf, güçsüz yoksul ve yoksun* olmaları yeterlidir.³⁰¹ Belirleyici bir başka fark da, mülkiyet ilişkisinde kendisini göstermektedir. Köleler eskiden kendileri de özel mülkiyete konu maldı ve kölenin ne kendi ürünleri üzerinde ne de neslinin ürünleri üzerinde mülkiyet hakkı vardı.³⁰² Oysa, köleliğin yeni biçiminde kişi üzerinde hukuksal bir mülkiyet hakkından söz etmek mümkün değildir. Ancak, bugünün köle sahipleri de, belli bir meşruiyet olmaksızın mülkiyetin sağladığı bütün haklara sahip olmaktadır. Hatta yasal mülkiyet ilişkisinin kurulmaması köle sahipleri açısından tercih edilir bir durumdur. Zira, köleler üzerinde sorumluk duymalarını gerektiren hiçbir şey yoktur. Başkaya'nın belirttiği üzere, eski kölelikte, köle efendinin malıydı ancak efendinin çıkarı kölenin açlıktan, soğuktan, hastalıktan korunmasını gerektiriyordu. Aksi halde, efendi yeni bir köle satın almak zorunda kalırdı.³⁰³

³⁰¹ Bales, a.g.e., s.17.

³⁰² Marksist Düşünce Sözlüğü, s.363.

³⁰³ Fikret Başkaya, *Çığırdan Çıkmış Bir Dünya* (Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2004), s.350.

Yine Bales'e göre, eski kölelik ile yeni kölelik arasındaki farklar şöyle belirlenebilir.³⁰⁴

Eski Kölelik

Yasal mülkiyet esastır.

Yüksek bedeller ödenir.

Karlar düşüktür.

Potansiyel köle kıtlığı vardır.

İlişki uzun döneme yayılır.

Köleler süreklidir.

Etnik farklılıklar önemlidir.

Yeni Kölelik

Yasal mülkiyetten kaçınılır.

Çok düşük bedeller ödenir

Karlar çok yüksektir.

Potansiyel köle fazlası vardır.

İlişki kısa bir dönem için kurulur.

Köleler kullanılıp atılır.

Etnik farklılıkların hiçbir önemi yoktur.

Kısaca, yeni kölelikte geçmişte olduğu gibi insanların doğrudan sahibi olunmamakta ancak insanlar tümüyle hakimiyet altına alınmakta, çeşitli alanlarda her türlü uluslararası sözleşmeye aykırı biçimde köle emeği çerçevesinde çalıştırılmaktadır. Özdek'e göre, köleliğin yeni biçimlerinin ortaya çıkması ve geçmişteki kölelikle arasındaki paralellik, günümüz uygulamalarının Marks'ın ilkel birikim süreci olarak adlandırdığı dönemle arasındaki paralellikten kaynaklanmaktadır. İlk sermaye birikim sürecinde olduğu gibi kamusal malların özelleştirilmesi, kamusal borçlanma ve uluslararası borç sistemi, açık işgaller, mülksüzleştirme gibi araçlarla sermaye birikiminin sağlandığı günümüz yeni bir kölelik dönemini de açmıştır.³⁰⁵ İzlenen ekonomik politikaların daha da derinleştirip hissedilir hale getirdiği yoksulluk dünyanın hemen her yerinde köleliğin nedeni olmuştur. Ailelerin içinde bulunduğu yoksulluğun doğrudan etkilediği çocuklar da yeni köleler arasındaki yerlerini almışlardır. Özellikle kimi üçüncü dünya ülkelerinde yoksul aileler çocuklarını köle olarak satmakla ailelerini

³⁰⁴ Bkz Bales, a.g.e., s.22, ayrıca bkz. s.12.

³⁰⁵ Özdek, Küresel Yoksulluk ve ..., s. 28.

bir arada tutmak arasında seçim yapmak zorunda kalmakta, çoğu zaman çocuklar aileleri tarafından ekonomik kaynak olarak değerlendirilmektedir.³⁰⁶

ILO'ya göre, dünya üzerinde çalışan çocukların büyük çoğunluğu köle emeği çerçevesinde çalışmakta ve 200 yıl öncesinin kölelik uygulamalarından pek az bir farklılık göstermektedir. Çocuklar, genellikle doğrudan aileleri tarafından satılmaktadır. Kimi durumlarda ise aileler çocuklarını belirli bir avans karşılığında aracılara satmaktadır. Kimi durumlarda ise çocuklar, ailelerinin aldıkları bir borcun karşılığında çalışmak üzere başkalarına verilmektedir. Çocukların zorla çalıştırılma yöntemlerinden birisi de, yoksul ailelerin çocuklarını varlıklı ailelere, daha iyi bakım göreceklere umuduyla, vermesidir. Özellikle, Güney Asya ülkelerinde yoksul ve topraksız aileler için çocuklarını satmak ya da başkalarının yanına vermek kaçınılmazdır. Bu konuda bir annenin şu sözleri çarpıcıdır; *çocuklarım üç yaşına geldiğinde, ailemizin refahı için çalışmaya hazırlanmalarını söyledim onlara. Beş yaşına geldiklerinde köle olacaklarını söyledim tekrar tekrar. Gitme zamanı geldiğinde artık hazırıldılar ve hiç yakınmadan gittiler.*³⁰⁷

Köleleştirilen çocuklar, evde, çiftliklerde, halı dokumada, mücevher yapımında, metal cerrahi araçların parlatılmasında, tekstilde, spor malzemesi imalathanelerinde, oyuncak yapımında çalıştırılmakta, ürünleri başta Avrupa ve ABD olmak üzere diğer ülkelere satılmaktadır.³⁰⁸ Karayipler'in bazı bölgelerinde ve Batı Afrika'da, çocukların ev işlerinde kullanılmak üzere satılması çok yaygındır ve çocukların ev işlerinde kullanılmaları bakımları için harcanan parayı düşürmektedir. Çocuklar üzerinde mülkiyet kurmak şart değildir ancak şiddeti de kapsayan sıkı bir disiplin kurulmaktadır. Üstelik, ailede kalabalık yaratan çocuklarla baş etmenin kültürel olarak onaylanmış bir yoludur.³⁰⁹ Hindistan'da çocuklar havai fişek yapımında günde 12 saat çalışmaktadır. Sayıları kırk beş bin olarak belirlenen bu çocuklar dünya çocuk işgücünün önemli bir

³⁰⁶ Susan Kuklin, İqbal Masih ve Çocuk Köleliğine Karşı Savaşanlar, Çeviren: Nafiz Güder (İstanbul: Dharma Yayınları, 2002.), s. 19.

³⁰⁷ Kuklin, a.g.e., s.30

³⁰⁸ Kuklin, a.g.e., s.18

³⁰⁹ Bales, a.g.e., s.29

bölümünü oluşturmaktadır.³¹⁰ Yine Hindistan'da çocuklar gümüş mücevherler yapmakta³¹¹ Pakistan'da, sigara sarmakta, tuğla yapmakta ve halı dokumaktadır.³¹²

Milyonlarca çocuğun dahil olduğu yeni kölelik biçimlerinden birisi de çocukların ticari amaçlarla cinsel sömürsüdür ve çocuklar uluslararası şebekeler aracılığıyla bir ülkeden diğerine satılmaktadır.³¹³ Örneğin Tayland'da, aileler kızlarını satmakta ve bu çocuklar fahişelik yapmaktadır. Kültürel yapının³¹⁴ da desteklediği fahişelik, çocukların köle fahişeler olmalarını kolaylaştırmaktadır. Tayland, bugün dünyanın en fazla köle fahişe ihraç eden ülkelerinden birisidir. Çoğunluğu çocuk olan köle fahişeler, günde on-on beş erkekle ilişkiye girmekte, korunmasız cinsel ilişki nedeniyle AIDS olmakta, kürtaj yasak olduğu için çocuk doğurmak zorunda kalmaktadır. Hasta olanlar ise genellikle sokakta ölüme terk edilmektedir.³¹⁵ Ancak, cinsel sömürü sadece köle fahişelerin değil, köle kız çocukların neredeyse tamamının ortak sorunudur. Üstelik kız çocuklarının ücretleri daha düşüktür ve onlar gün boyu çalıştıktan sonra ev işlerine de yardım etmek zorundadırlar.³¹⁶

³¹⁰ Bales, a.g.e., s.224.

³¹¹ Kuklin, a.g.e., s.54-56.

³¹² Kuklin, a.g.e., s.25.

³¹³ BM'ye göre çocuk fuhuşu ve pornografisi sektöründen kazanılan para yılda 6 milyar euroyu bulmaktadır ve suç örgütleri çocuk ticaretini uyuşturucu ticaretinden karlı bulmaktadır. Çünkü uyuşturucu bir defa ama çocuk defalarca satılabilmektedir. "Küreselleşmenin Karanlık Yüzü: Çocuk Ticareti", Mirjam Gehrke, <http://www.dwelle.de/turkish/ozel/269361.html> Giriş Tarihi: 22.10.2002.

³¹⁴ Uzakdoğu ülkelerinin çoğunda ticari seks sosyal bir olaydır. Bunun birinci nedeni, kadınların toplumun en aşağı tabakası olarak kabul edilmesidir. Budist inanışın gereği kız çocuklar ailelerine borçlu sayılmakta, borçlarını ödemeleri için satılmaktadır. Yine Budizme göre, cinsel ilişkinin hiçbir biçiminin günah sayılmaması ve kişilerin acıya dayanmaları gerektiği inancı kız çocuklarının içinde bulunduğu durumun sosyal onayı anlamına gelmektedir. İkinci nedeni ise evli erkeklerin fahişelerle birlikte olmasının sosyal statü belirtisi olmasıdır ve fuhuş evliliğin devamı için gerekli sayılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bales, a.g.e., s.47-48.

³¹⁵ Uzakdoğu ülkelerindeki seks turizmi polisin ve hatta hükümetlerin de içinde olduğu bir sektör haline gelmiştir. Hollandalı bir turizm şirketinin broşüründe şöyle demektedir: *Seks dünyasının birçok kızı ülkenin yoksul kuzey doğu bölgesinden ve Bangkok'un kenar mahallerinden geliyorlar. Güzelce bir kızın yoksul ailesi için bu işlere girmesi bir gelenektir Tayland'da... Burada bir kız satın almanın, bir paket sigara almaktan farklı olmadığını siz de hissedeceksiniz...Gerçek Tayland sıcaklığını sunacak size küçük köleler.(Kanita Kamha Seyahat) Aktaran Bales, a.g.e., s. 87*

³¹⁶ Kuklin, a.g.e., s. 41.

İnsanların, dolayısıyla çocukların köleleştirilme biçimlerinden birisi de insan kaçakçılığıdır. Küreselleşmeyle birlikte bir yandan mal ve para dolaşımı kolaylaşırken, kendilerine iş arayan insanların yasal yollardan göç etmesinin zorlaşması, çaresiz insanları kaçakçılık çetelerinin eline düşürmektedir. Bir ülkeden diğerine kaçırılan ve çetelere borçlu kalan göçmenler dünyanın her yerinde, köleliğin diğer biçimlerinde olduğu gibi ırgatlık, ev hizmetleri, fahişelik gibi çeşitli işlerde çalıştırılmakta, sınırdışı edilme korkusu ve tehditle yaşamlarını sürdürmektedir. Dış dünyayla bağları olmayan bu insanların buldukları ortamdan kurtulmalarını sağlayacak olanaklara da ulaşmamaktadır.³¹⁷

Türkiye’de de yeni kölelik kapsamında değerlendirilebilecek çocuk işçiliği uygulamaları mevcuttur. Örneğin, Orta Karadeniz’de her yıl mayıs ayının ilk haftasından itibaren “kiralık çocuk pazarı” kurulmakta, yüzlerce çocuk tarım işçisi olarak aileleri tarafından satılmaktadır. Uygulama bir devlet bakanı tarafından “geleneksel alışkanlıklar, çocukların ucuz işgücü olarak görülmesi ve bu yönde talep olması” biçiminde açıklanmıştır. Tekirdağ’da 8-15 yaş grubundaki çocuklar tuğla fabrikalarında karın tokluğuna çalıştırılmaktadır. Şırnak kömür madenlerinde 9-13 yaş grubu çocuklar ağır koşullarda çalıştırılmaktadır. Martal’a göre, ırgat, çoban, çırak gibi sınıflarla çalışan erkek çocuklarla, başlık parası³¹⁸ karşılığında evlendirilen kız çocuklar da Türkiyedeki köle çocuklara örnek verilebilir.³¹⁹

Görüldüğü üzere, 182 Sayılı Sözleşme’nin çocukların köle olarak veya kölelik benzeri koşullarda çalıştırılmasını yasaklamasına rağmen dünyada çocuk köle uygulaması sürmektedir. Köle emek gücü dünya ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir. Her şeyden evvel köle emeğiyle üretilen malların satışı birilerini zengin etmektedir ve Hindistan’da olduğu gibi köleler tarafından üretilen yiyeceklerin

³¹⁷ Türkiyede insan kaçakçılığına dair güncel istatistikler olmamakla beraber Türkiye’nin geçiş ülkesi olarak kullanıldığı kabul edilmektedir. Cockburn, a.g.m., s.16.

³¹⁸ Başlık parası sadece Türkiye’ye özgü bir problem değildir. Dünyanın çeşitli yerlerinde de varlığını sürdüren uygulama aileler açısından kurtuluş olarak görülmektedir. BM zorla evliliği köleliğin bir biçimi olarak değerlendirirse de, kızların başlık parası karşılığında ve zorla evlendirilmesi önlenememektedir. Steinberg, a.g.m., s.29.

³¹⁹ Martal, a.g.m., s. 373.

ucuzluğu bahane edilerek diğer sektörlerdeki işçilerin ücretleri aşağı çekilmektedir.³²⁰ Köle çocuklar, çok daha ucuz oldukları için daha fazla tercih edilmekte, bu çocuklar tehlikeli işlerde ve koşullarda çalıştırılmakta, cinsel tacize uğramakta, şiddetle iç içe yaşamakta, okula gidememektedir. Üstelik çocukların içinde buldukları koşullar her gün yeniden üretilmekte, köle çocukların çocukları da yaşamlarını köle olarak sürdürmektedir. Köle çocukların çalıştırılmaması için dünya çapında yürütülen kampanyaların etkili olmaması³²¹ ise yine mevcut ekonomik yapının sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

³²⁰ Bales, a.g.e., s.31.

³²¹ ABD ve Avrupa'da yürürlüğe giren yasalar sonucunda köle çocuk emeğinden yararlanan işletmeler çocukları işten çıkarmış, bu durum ise ailelerin tüm gelirlerini kaybetmesine neden olduğu gibi, çocukların aileyi geçindirme zorunluluğu ortadan kalkmamıştır. Üstelik çoğu eğitimsiz ve vasıfsız işçi olan çocuklar kendilerine yeni iş bulamamıştır. Kuklin, a.g.e., s. 97.

SONUÇ

Modern toplumlarda kaçınılmaz olarak biyolojik bir dönem olarak kabul edilen çocukluk, kültürel ve toplumsal bir yapıdır. Çocuğa, biyolojik olgunlaşmamışlığı nedeniyle atfedilen zayıflık, onun toplumsal, ekonomik, kültürel ve ruhsal yönlerini de kapsar. Çocuğun sorumluluk alamayacağı, hukuki işlem yapamayacağı, mülk sahibi olamayacağı, ekonomik ilişkilere giremeyeceği varsayılır. Çocuğun bu negatif tanımlanışında ve özelliklerinde ona atfedilen pozitif nitelikler *sevimsilik* ve *masumlukla* sınırlıdır. Masum çocukların dünyası yetişkinlerin *kirli* dünyasından ayrılır/ayrılmalıdır. Dolayısıyla çocuk yetişkin sayılana kadar, dış dünyanın tehlikelerinden uzak evinde ailesiyle yaşamalı, bu arada okula giderek yetişkinlik için hazırlanmalıdır.

Matbaanın bulunmasıyla okuma yazmanın yaygınlaşması ve okumanın yetişkinlerin bilinç düzeyini çocuklarınkinden ayırması, modern çocukluk anlayışının başlangıcı, çocukla yetişkinin birlikte dahil olduğu dünyanın da sonu olmuştur. Çocukların oyunları, giysileri, günlük yaşamları bütünüyle değişmiştir. Bu değişim Aydınlanma ve Fransız Devrimiyle Avrupa toplumunun geneline yayılmış, modern devletin kurumsallaşmaya başlamasıyla yerleşmiştir. Yöneten-yönetilen ayrımının modern biçiminin kurumsallaşmasıyla yönetileni biçimlendirmeyi üstlenen devlet, çocukları eğitmeyi görev edinmiştir. Eğitimin zorunlu kamusal hale gelmesi ise çocuğun modern toplumdaki yerini belirlemiştir. Ne var ki, zayıf, masum, korunması gereken, sorun ve sorumluluktan uzak ilk çocuklar burjuvazinin çocukları, işçi çocukları çocukluğun dışında kalmıştır. Kız çocuklar ise bütün toplumsal gruplarda çocukluktan dışlanmıştır.

Eğitimle birlikte yetişkinlik kazanılması gereken bir nitelik haline gelmiştir. Yetişkinliği hak etmek, çocukluğun iktidar ilişkileri içindeki konumu da belirlemektedir. Çünkü, çocuğu tanımlayan ve yetişkin olup olmadığına karar veren, ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduran yetişkinler, dolayısıyla iktidardır. Yine de kimin çocuk olduğuna karar vermek o kadar kolay değildir. İlk, çocukluğun belirlenişi

farklı toplumlarda farklı özellikler göstermekte, hatta aynı toplumda toplumsal cinsiyete göre değişebilmektedir. İkincisi, çocukluğu belirleyenin yaş olması, evrensel bir çocuk tanımını olanaksız kılmaktadır. Üstelik, çocukluk iktidarın belirlediği öyle bir konumdur ki, rüşt yaşını geçenler bile kimi zaman “çocuk”lukla suçlanmaktadır. Yine de modern toplumlarda, çocukla yetişkini ayıran bir sınır gerekmektedir ve bu sınır yaş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya genelinde çocukla yetişkini ayıran yaş sınırı 18’dir. Çünkü 18 yaş bir çok ülkede oy kullanma yaşı, kısaca yurttaşlık haklarından yararlanma yaşıdır. Nitekim çocukların haklarını kapsayan en önemli uluslararası belge olan ÇHS’ye göre de 18 yaşına kadar herkes çocuktur. Çocukluğun yetişkinlikten ayrılmasının en önemli sonuçlarından birisi, kimlerin çocuk haklarından yararlanabileceğini belirlemektedir. Özünde tartışmalı bir kavram olan çocuk hakları en genel tanımıyla, çocukların insan oldukları için sahip oldukları haklardır. Kavramı tartışmalı kılan da aslında bu genel tanımdır. Tartışılan, çalışmanın, oy kullanmanın, cinselliğin, mülk sahibi olmanın nasıl çocukların da hakkı olabileceği ya da hak sahibi çocuğun dış dünyanın tehlikelerinden nasıl korunabileceğidir. Oysa, çocuğun insan haklarına sahip olması onu korumamak anlamına gelmediği gibi, çocukların hakları da kendileri de korunabilir. Kaldı ki, insan haklarından anlaşılan, insanı, gücünün nereye uzanacağı belli olmayan iktidardan korumaktadır. Bu nedenle, çocuk hakları, çocukları, öncelikle yetişkinlerin iktidarından koruma gerekliliğini göstermektedir.

İronik olan, çocuk hakları tartışmasını yürüten, çocukların haklarını belirleyen ve düzenleyen yetişkinler olmasıdır ve çocuk hakları ancak 20. yüzyılda kurumlaşabilmiştir. İnsan hakları mücadelelerinin ortaya çıktığı dönemde, insan hakkı olarak talep edilen hiçbir hak çocukların da hakkı olarak tasavvur edilmemiştir. Çocukların korunması fikri ise işçi sınıfı ile burjuvazinin çatıştığı dönemde gündeme gelmiştir. Zira, sosyal hak mücadelesinin yürütüldüğü 19. yüzyılda çocukların büyük çoğunluğu çocukluktan dışlanmış, anne babaları gibi üretim ilişkilerinin sömürülen kısmında yerini almıştır. İnsan hakları mücadelesinin önce insan olma, insan sayılma mücadelesi olması, çocuk haklarının insan haklarının gelişim sürecindeki önemini daha net açıklayabilir. Çünkü, insan haklarını ihlal etmenin ön koşulu hakkı ihlal edileni

insan saymamaktır ve insan saymama, siyasi görüş, ekonomik verimlilik, ırk, dil, din ya da cinsiyet üzerinden olabileceği gibi yaştan da kaynaklanabilir.

Çocuk hakları, çocukların da birey sayılmalarını, hak öznesi olabilmelerini sağladığı için önemlidir. Ancak, bir gerçeğin altı çizilmelidir. Modern toplumda çocuk gerçekten zayıftır. Haklarını talep edecek, hakları için mücadele edecek siyasi ve ekonomik güçten yoksundur. Bu nedenle, çocuk hakları çocukları özgürleştirmeyi olduğu kadar korumayı da kapsamalıdır. Çocuk haklarının en geniş biçimiyle düzenlendiği ÇHS'de bu iki kaygının uzlaştırılmaya çalışıldığı, ama özellikle çocukları koruma kaygısının ön plana çıktığı görülür. Çocuğu koruyacak olan önce ailesi, sonra devlettir. Bu yönüyle çocuk hakları sosyal haklar gibi devletin müdahalesini zorunlu kılar. Sosyal hakların gerçekleştirilmesiyle, çocuk haklarının da gerçekleştirilmesini sağlayan da devlet müdahalesidir.

Kabul edilmelidir ki, dünyada çocukların büyük çoğunluğu haklarından habersizdir. Üstelik bu çocukların çoğu modern çocukluk anlayışının tanımladığı çocuklardan değildir; yetişkinler gibi suç işlemekte, madde bağımlısı olmakta, üretim ilişkilerinin içinde yer almaktadır. Ancak tüm çocukların ortak noktaları, haklarının sadece çocuk oldukları için daha fazla ve daha kolay ihlal edilmesidir. Sosyal devletin aşındırıldığı, yapısal uyum programlarıyla devletin kamu hizmetlerini gerçekleştirme görevini terk ettiği, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik harcamalarının kısıldığı, yoksulluğun, savaşların ve ekolojik felaketlerin dünyayı yaşanmaz kıldığı günümüzde çocuklar sorumlusu olmadıkları yaşam koşullarının mağdurları haline gelmektedir. Dahası bütün bu sorunlar bölgesel ya da ülkesel olmaktan çıkmış küreselleşmiştir.

Küreselleşen dünyada başlıca çocuk hakları ihlallerinden birisi çocuk emeği sömürüsüdür. Çocuklar dünyanın her yerinde çalışmaktadır ancak çocukların çalışması genellikle onların tercihi ya da bir insan hakkını kullanması değil, zorunluluktur. İçinde buldukları yaşam koşulları nedeniyle çocuklar, ev işlerinde, fabrikalarda, tarlalarda, sokakta çok uzun saatler çalışmaktadır. ÇHS'ye ve ILO'nun onca sözleşmesine rağmen çalışan çocukların bütün insan hakları ve çocuk hakları belgelerinde yazılan hakları ihlal edilmektedir. Sermaye, ucuz ve itaatkar çocuk işgücünü kullanarak karını artırmakta, çocuk işçileri ne aileleri ne de devletler koruyabilmektedir.

Çalışan çocukların başta yaşama hakkı olmak üzere tüm hakları ihlal edilmektedir. Çalışan çocuklar, okula gidememekte, aileleriyle birlikte olamamakta, oyun oynayamamakta; çalışma koşulları nedeniyle sağlıklarını kaybetmekte, hastalıklara açık hale gelmekte; çalışma mekanları ve cinsiyetleri nedeniyle cinsel tacize uğramakta, suça itilmekte, madde bağımlısı olmakta, her türlü ayrımcılığın ve dışlanmanın hedefi olmaktadır. Formel veya informel sektörde işçi olarak çalışan, sokaklarda yaşam mücadelesi veren, köle olarak veya benzeri koşullarda çeşitli iş alanlarında çalışan ve fahişelik yapan, pornografik amaçlı kullanılan çocukların varlığı yetişkinlerin büyük çoğunluğunu öfkelenirse de; mevcut ekonomik yapının çocukların çalışmasını önlemek bir yana çocuk emeği olmaksızın işleyemeyecek oluşu çocuk emeği sömürsünü kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, öncelikle sorgulanması gereken sömürüyü meşrulaştıran ekonomik yapıdır. Çocukların fabrikalardan çıkarılmasının ya da sokaklardan kurtarılmaya çalışılmasının kalıcı çözümler sağlamadığı ortadadır. Bu nedenle, yapılması gereken çocukların çalıştırılmasının değil, çocukları çalışmaya iten koşulların ortadan kaldırılmasıdır. Bu da ancak güçlü bir sosyal devlet anlayışıyla mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Akbatu, Fahrünisa. “Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar”, MHB, Sayı 1-2: 1-18, 1996.
- Akçam, Taner. **İşkenceyi Durdurun? İnsan Hakları ve Marksizm.** İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991.
- Akıllıoğlu, Tekin. **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.** Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1995.
- Akın, İlhan F. **Kamu Hukuku.** İkinci bası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980.
- Akyüz, Emine. **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması.** Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Alada, Adalet B., Sayıta, Sevgi Usta ve Temelli, Sezai. “Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları”, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları.** Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.
- Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları.** Çeviren: Yusuf Alp – Mahmut Işık Dördüncü baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Altıntaş, Betül. **Mendile, Simite, Boyaya ve Çöpe...** İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

- Arslan, Abdurrahman. "Yoksulluk Yardım Müslümanlık", **Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 15-17 Kasım 2002**. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Yayınları, 2003.
- Atasoy, Sevil. "Çocuk Pornografisi", **Çocuk İstismarının Önlenmesi**. İstanbul: Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 2002.
- Atauz, Sevil. "Dünya Kentlerinin Yeni Olgusu: Sokak Çocukları", **Birikim** Sayı 116: 68-78, Aralık, 1999.
- Bales, Kevin. **Yeni Kölelik**. Çeviren: Pınar Ögünç İstanbul: Çitlembik Yayınları, 2002.
- Başkaya, Fikret. **Çığrından Çıkmış Bir Dünya**. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2004.
- Bauman, Zygmunt. **Yasakoyucular İle Yorumcular**. Çeviren: Kemal Atakay İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- _____. **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**. Çeviren: Ümit Öktem İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- Bumin, Kürşat. **Batı'da Devlet ve Çocuk**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983.
- Centel, Tankut. **Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1982.
- Çavuşoğlu, Naz. "Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi," **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.
- Chossudovsky, Michel. **Yoksulluğun Küreselleşmesi** Çeviren: Neşenur Domanıç İstanbul: Çiviyazıları, 1999.

Clark, Christina. **“Girls in War: Public Health and Social and Economic Reintegration”**,

http://www.dgci.be/fr/themes/gender/cfd/conf_enfants_en_guerre.html

Giriş Tarihi: 05.07.2004.

Çelen, Nermin. **“Çocuk Haklarına Genel Bir Bakış,” İstanbul Barosu Çocuk Hakları Günleri.** İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 1995.

Cockburn, Andrew, **“21.Yüzyılın Köleleri” National Geographic 2-26, (Eylül 2003).**

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama Elkitabı. Ankara: Ajans – Türk Basın ve Basım A.Ş., 2000.

Doğan, İsmail. **Akıllı Küçük.** İstanbul: Sistem Yayınları, 2000.

_____. **“Çocuk Hakları Açısından Türkiye’de Çocuk Olgusu,” Milli Eğitim Dergisi**
Sayı:151(Temmuz,Ağustos,Eylül2001)

<http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/151/dogan.htm>

Giriş Tarihi:

11.08.2003.

Donnelly, Jack. **İnsan Hakları.** Çeviren: Mustafa Erdoğan - Levent Korkut Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.

Ennew, Judith. **Sokak Çocukları ve Çalışan Çocuklar, Planlama İçin Bir Rehber.**
Çeviren: Çiçek Öztekin Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği Yayını, 2003.Rehber.

Erdinç, Tahsin. **Batı Demokrasilerinde Klasik Kamu Özgürlüklerinin Gelişmesi Alanında Görülen Sapmalar.** İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.

Esgün, İ. Uğur. "Makro İktidar, Mikro İktidar ve Hukuk," **Birikim**, Sayı no 118: 25-36, Şubat 1999.

Flere, Sergej. "İnsan Hakları ve Kapitalist Küreselleşmenin İdeolojisi," **Humanite** Sayı 1: 85-91, Mart, 2003.

Franklin, Bob. "Çocukların Politik Hakları," **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

_____. "Giriş," **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Gehrke, Miriam. "Küreselleşmenin Karanlık Yüzü: Çocuk Ticareti", (<http://www.dwelle.de/turkish/ozel/269361.html> Giriş Tarihi: 22.10.2002.)

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**. Onikinci basım. İstanbul: Remzi Yayınları, 2000.

Göktürk, Atilla. "Zorla "Göç"en Haklar", **Türkiye'de İnsan Hakları**. Ankara: TODAİE Yayınları, 2000.

Göze, Ayferi. **Liberal, Marksist, Faşist, ve Sosyal Devlet Sistemleri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977.

Gülmez, Mesut. "Avrupa Sosyal Şartına Genel Bir Bakış", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt 12: 91 – 124, 1990.

_____. **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi**. İkinci basım. Ankara: TODAİE Yayını, 2001.

- Harvey, David. **Postmodernliğin Durumu**. Çeviren: Sungur Savran, İkinci basım. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Hatun, Şükrü. **Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri**. Ankara: TTB Yayınları, 2002.
- Haynes, Felicity. **Eğitimde Etik**. Çeviren: Semra Kunt Akbaş İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Haznedar, Şinasi. “İnsan Hakları ve Yoksulluk,” **Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı**. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Yayınları, 2003.
- Heywood, Colin. **Baba Bana Top At ! Batı’da Çocukluğun Tarihi**. Çeviren: Esin Hoşsucu İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Hobsbawm, Eric J.. **Devrim Çağı, 1789 – 1848**. İkinci baskı. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- Holt, John. **Çocukluktan Kaçış**. Çeviren: Sinem Yılandı – Cihan Aksoy İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000.
- Işıklı, Alpaslan. “Sosyal Politika Açısından Çocuk İşgücünün Korunması Sorunu,” **Sendikalar ve Çalışan Çocuklar Semineri**. Adapazarı: Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu Yayını, 1993.
- Ives, Richard. “Çocukların Cinsel Hakları,” **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- İnan, Ali Naim. **Çocuk Hukuku**. İstanbul: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968.
- Kaboğlu, İbrahim. **Çevre Hakkı**. İstanbul: Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, 1992.

_____. **Özgürlükler Hukuku**. Beşinci baskı, İstanbul: Afa Yayınları, 1999.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**. Yedinci baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 1993.

Karabay, Zafer. **“Küreselleşme Sürecinde İnsan Haklarının Gelişme Hakkı Odağında Evrimi ve Yeni İçeriği”** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Karataş, Kasım. **“Yoksullukla Mücadele, Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Yardımlar,” Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 15-17 Kasım 2002**. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Yayınları, 2003.

Karatay, Abdullah. **“İstanbul Sokaklarında Çalışan ve Yaşayan Çocuklar”, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı 15-17 Kasım 2002**. Ankara: Türkiye İnsan Hakları Yayınları, 2003.

Keleş, Ruşen ve Ertan, Birol. **Çevre Hukukuna Giriş**. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2000.

Koray, Meryem ve Alev, Hülya. **“Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği,” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

“Köleliğe Giden Kamyonet”, Post Express, Sayı 09: 35-39, 11 Eylül-21 Ekim, 2003.

Kuklin, Susan. **İqbal Masih ve Çocuk Köleliğine Karşı Savaşanlar**. Çeviren: Nafiz Güder İstanbul: Dharma Yayınları, 2002.

Kümbetoğlu, Belkıs. **“Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk,” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

- Küntay, Esin. "21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu," **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.
- MacLennan, Emma. "Çalışma Hayatında Çocuk Hakları," **Çocuk Hakları**. Der.: Bob Franklin, Çeviren: Alev Türker İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Marks, Engels, Lenin. **Kadın ve Aile**. Çeviren: Arif Gelen, Dördüncü baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Martal, Abdullah. "Köleliğin Yeni Boyutları:Çağdaş Kölelik ve Çalışma Hakkı", **Türkiye'de İnsan Hakları**. Ankara: TODAİE Yayınları, 2000.
- Maslen, Richard. "Children In Armed Conflict", **HeinOnline—6 Transnat 1996, Transnational Law&Contemporary Problems Vol.6**.
- Mourgeon, Jacques. **İnsan Hakları**. Çeviren: Alev Türker -Ayşen Ekmekçi İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları, 1995.
- Onur, Bekir. "Sunuş," **Toplumsal Tarihte Çocuk**. Der.: Bekir Onur İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994
- Ozansoy, Cüneyt. "Öznesini Arayan Nesnelere: Çocuk ve Çocuk Hakları," **Türkiye Barolar Birliği Dergisi Sayı no 1: 39-62, 1999**.
- Özbek, Nadir. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", **Toplum ve Bilim Sayı 92: 7-33, Bahar, 2002**.
- Özbudun, Sibel. "Küresel Bir 'Yoksulluk Kültürü' Mü ?", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

Özdek, Yasemin. **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı** Ankara: TODAİE Yayınları, 1993.

_____. "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler," **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları** Ankara: Öteki Yayınları, 2000.

_____. "Yeni Müdahalecilik ve İnsan Hakları," **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları** Ankara: Öteki Yayınları, 2000.

_____. "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar," **Uluslararası Politika ve İnsan Hakları** Ankara: Öteki Yayınları, 2000.

_____. "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

Özlem, Doğan. "Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek," **Doğu-Batı** Sayı 13: 9-23 Kasım, Aralık, Ocak 2000-01.

Özüğürlü, Aynur. "Yoksulluk Kavramına "Çöplük"ten Bakmak", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları** Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

Özüğürlü, Metin. "Eşitlik Körü 'Demokratikleşme' Programlarının Eleştirisi," **Praksis** Sayı 10: 11-34, Yaz - Güz 2003.

Peker, Bülent. "İnsan Hakları ve Kaybolan İnsan Kimliği," **Birikim** Sayı 118: 18-24, Şubat 1999.

Petras, James. "Devletin Merkeziliği," **Küreselleşme ve Direniş**. Çeviren: Ali Ekber – Cevdet Aşkın – Çağlar Arın İstanbul: Cosmopolitik Kitaplığı, 2002.

Polanyi, Karl **Büyük Dönüşüm** Çeviren: Ayşe Buğra, Üçüncü baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Poster, Mark. **Eleştirel Aile Kuramı** Çeviren: Hüseyin Tapınç İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989.

Postman, Neil. **Çocukluğun Yokoluşu** Çeviren: Kemal İnal Ankara: İmge Yayınları, 1995.

Russell, Bertrand. **Evlilik ve Ahlak** Çeviren: Vasıf Eranus, Altıncı basım, İstanbul: Say Yayınları, 1999.

Sancar, Mithat. "Hukukun Oluşturulmasında İnsan Haklarının Rolü Ya Da İnsan Hakları İle Pozitif Hukuk Arasındaki İlişki," **Devlet Aklı Kısılcacında Hukuk Devleti** İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Sapançalı, Faruk. **Sosyal Dışlanma** İzmir: DEÜ Yayınları, 2003.

Sümbül, Ahmet. **Güneydoğu'da Fuhuş** İstanbul: Elma Yayınları, 2004.

Sayısal Çocuk Uyarı Raporu, file://A:/sayisal_rapor2.htm, Giriş Tarihi 23.09.2002.

Schubert, Dirk. "Yenileme Ya Da Onarma: Kentleri Modernleştirmede Madalyonun İki Yüzü", Çeviren: İhsan Bilgin **Defter** Sayı 26: 59-82, Kış 1996.

Sencer, Muzaffer. "Hak ve Özgürlük Kavramı," **İnsan Hakları Yıllığı** Cilt no 14: 3-12, 1992.

Sennett, Richard. **Kamusal İnsanın Çöküşü**. Çeviren: Serpil Durak-Abdullah Yılmaz
İkinci basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Serozan, Rona. **Çocuk Hukuku**. İstanbul: Beta Yayınevi, 2000.

Sokakta Yaşayan ve Çalıştırılan Çocukların Korunması Projesi. İstanbul: İstanbul
Valiliği İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü Yayını, 2002.

Spring, Joel. **Özgür Eğitim** Çeviren: Ayşen Ekmekçi İkinci baskı, İstanbul: Ayrıntı
Yayınları, 1997.

Steinberg, Jennifer. "İnsanlık Dışı Kazanç" **National Geographic** 26-29. (Eylül 2003).

Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**. Üçüncü baskı, İstanbul:
İletişim Yayınları, 2003.

Talas, Cahit. "Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi," **İnsan
Hakları Yıllığı** Sayı: 3-4: 38-75, 1981-82.

Tan, Mine. "Çocukluk: Dün ve Bugün," **Toplumsal Tarihte Çocuk**. Der.: Bekir Onur
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Tanör, Bülent. **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**. İstanbul: May Yayınları, 1978.

_____. **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**. Üçüncü baskı. İstanbul: BDS Yayınları,
1994.

Tiryakioğlu, Bilgin. **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve
Türk Hukuku**. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
Başkanlığı Yayınları, 1991.

Topçuoğlu, Nazif. "Büyümez Ölü Çocuklar..." **Sanat Dünyamız** Sayı no 71: 109 – 124, 1999.

Turgut, Nükhet. **Çevre Hukuku**. Ankara: Savaş Yayınevi, 1998.

Uygun, Oktay. "İnsan Hakları Kuramı," **İnsan Hakları**. Ed.: Korkut Tankuter İstanbul: YKY, 2000.

Üstel, Füsun. **Yurttaşlık ve Demokrasi**. Ankara: Dost Kitabevi, 1999.

Üşür, İşaya. "Küreselleşme ve Yoksulluk," **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**. Ed.: Yasemin Özdek Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.

Voss, Maj – Liss. "The Commercial Sexual Exploitation of Children An Overview"

<http://www.ecpatusa.org/background.asp> Giriş Tarihi: 15.06.2004.

Wedel, Heidi. **Siyaset ve Cinsiyet Çeviren: Can Kurultay** İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

Willis, Brian M. ve Levy, Barry S. "Child Prostitution: Global Health Burden, Research Needs, and Interventions" **Public Health** Vol 359, April 2002.

Working Street Children In Three Metropolitan Cities (Turkey): A Rapid Assessment. ILO-IPEC, Geneva, 2001.

Yılmaz, Gaye. "Liberal Sosyal Sentez: Avrupa Birliği," **Humanite** Sayı 1: 46-56, Mart, 2003.

Marksist Düşünce Sözlüğü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ergin Yıldızoğlu, Cumhuriyet, 26.02.2002.

**International Labour Conference 86th Session 1998 Report VI (1) Child Labour:
Targeting the Intolerable Sixth Item On the Agenda,**

www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/publ/policy/target/target.pdf

Stockholm Congress Panel Report: The Sex Exploiter

<http://www.csecwor/dcongress/en/stockholm/>

UNICEF 2001 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu.

UNICEF 2004 Dünya Çocuklarının Durumu Raporu.

Hakları Çalınmış Çocuklar Raporu. http://www.cocukvakfi.org.tr/calinmis_hak_2000.htm Giriş Tarihi: 14.10.2002.

Risk Altındaki Dünya Çocukları Raporu.

http://www.cocukvakfi.org.tr/risk_rapor.htm, Giriş Tarihi: 14.10.2002.

<http://www.ilo.org/public/english/standards/ipecc/about/implementation/ipecc.htm>

Giriş Tarihi: 30.05.2004.

http://www.calisma.gov.tr/calisan_cocuklarilo.htm Giriş Tarihi: 04.01.2004.

http://www.birfilm.com/basin/bultenler/daima_liya2.htm Giriş Tarihi: 11.02.2004.

<http://www.ntvmsnbc.com/news/247724.asp>

<http://www.fbi.gov/pressrel/candyman/candymanhome.htm> Giriş Tarihi 11.02.2004.

<http://www.ntvmsnbc.com/news/127107.asp>

<http://www.digimedya.com/default.asp?yz=51&h=9424> gt 11.02.2004

http://www.ecpat.net/eng/ecpat_inter/publication/other/english/html_page/ecpat_prot_c_hild_online/files/legal.htm Giriş Tarihi: 30.04.2004.

<http://www.ecpat.net/eng/CSEC/faq/faq5.asp>